

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2019. CXXIII. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor

főszerkesztő

Csörsz Rumen István

felelős szerkesztő

Balázs Mihály

Bíró Ferenc

Bitskey István

Császtvay Tünde

Dávidházi Péter

Kőszeghy Péter

Szörényi László

Tverdota György

Vizkelety András

*

Bene Sándor

a Szemle rovat szerkesztője

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>

Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

TARTALOM

<i>Latzkovits Miklós: Gyöngyösi és az imposztorok (Ki írta Gyöngyösi verseit?)</i>	263
<i>Magos István: A Lácza Szabó Józsefnek tulajdonított Kazinczy-ellenes gúnyirat szerzőségéről</i>	301

Műelemzés

<i>Hernády Judit: A haláltánc egy barokk változata Koháry István költészetében (Az halálnak horgával s hálójával [...] sétáló járásáról [...] szerzett versek)</i>	330
<i>Papp Ágnes Klára: Csillagzene. A látomás és a zeneiség szerepe Weöres Sándor Tizenegyedik szimfóniájában</i>	343

Adattár

<i>Doncsecz Etelka: Verseghy Ferenc és a tiszti szótárak</i>	355
--	-----

Szemle

Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters: Ungarn und Rumänien (<i>Görög Dániel</i>)	398
Borsa Gedeon: Újabb könyvtörténeti írások (<i>Németh S. Katalin</i>)	401
Tiltva, türve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról (<i>Tóth Kálmán</i>)	406
Eisemann György: Műfaj és közeg – hatás és jelentés (<i>Imre László</i>)	408

LATZKOVITS MIKLÓS

Gyöngyösi és az imposztorok

(Ki írta Gyöngyösi verseit?)

Gyöngyösi Istvánnak 1702-ig öt költeménye jelent meg nyomtatásban, a *Murányi Vénus* és a *Kemény János emlékezete* valójában kétszer is. Leghamarabb, 1664-ben a *Murányi Vénus* Kassán, a többi majd három évtized kihagyás után 1690-től, tíz év alatt és Lőcsén, tehát mindegyik (ahogy Demeter Zsuzsa fogalmaz) „a szerző életteréhez közel”.¹ (Kivéve persze a *Murányi Vénus* „meghamisított szövegűnek” tartott 1702-es kolozsvári edícióját.) Ezek terjedelmes, hosszú versek, valamennyit ismerjük ma is. Ezt követően 1796-ig több mint 50 alkalommal kerültek sajtó alá Gyöngyösi különböző művei, köztük olyanok is, melyek korábban még soha, vagyis a 18. században minden második évben (valamivel tulajdonképpen ennél is gyakrabban) kinyomtattak tőle valamit, s relatíve gyorsan, 1796-ban megszületett Dugonics András összkiadása is. Kétségtelen, hogy ez az elképesztően magas szám a 19. században radikálisan csökkent, Nyerges Judit bibliográfiája (nem számítva Toldy Ferenc 1864–1865-ben kiadott gyűjteményét) „mindössze” 10 kiadásról közölhetett csak adatokat.² A 20. század tízes éveitől kezdődően azonban (1914 és 1937 között) elkészült a Gyöngyösi-filológia egyik csúcsteljesítményének tekinthető négykötetes opus, Badics Ferenc kritikai igényű szövegkiadása, s bár a Gyöngyösi iránti nem kifejezetten tudományos érdeklődés a továbbiakban is meglehetősen lanya maradt, az évszázad végén ismét jelentős kezdeményezésre került sor. 1998-ban megindult, 2017-ben pedig befejeződött a Balassi Kiadó vállalkozása, melynek keretében Jankovics József és Nyerges Judit gondozásában immár hét külön kötetben látott napvilágot a Gyöngyösi-életmű (a költő leveleivel és a vele kapcsolatos irattanyaggal együtt), olyan szöveget adva az olvasók kezébe, mely sok szempontból még a kritikai kiadás szövegénél is pontosabb. Mindez egyfajta sikertörténetnek is tekinthető. Gyöngyösi számos, kötetnyi terjedelmű szövege máig fennmaradt, s jó néhányszor sajtó alá is került az elmúlt évszázadok során.

Kevésbé tűnik azonban megnyugtatónak a kép, ha felidézzük az egyik legelső Gyöngyösi-bibliográfia egy érdekes megjegyzését. A mondott bibliográfiát a Gyöngyösi-rajongó gróf, Ráday Gedeon (1713–1792) készítette. Gyöngyösi általa ismert és felsorolt művei itt a

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Magyar Irodalom Tanszékének docense. A tanulmány a Balázs Mihály, Horváth Iván, Margócsy István et al. szerkesztésében készülő *Magyar irodalomtörténet* (Szegedy-Maszácz-émlékkönyv) számára írott, megjelenés előtt álló, *A hiteles Gyöngyösi hitelessége* című dolgozat változata.

1 DEMETER Zsuzsa, *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*, Erdélyi Tudományos Füzetek 282 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014), 26.

2 *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*, szerk. NYERGES Judit (Budapest: 2006), <http://mek.niif.hu/03800/03890/03890.htm> (Hozzáférés: 2018. 12. 24.)

következők: 1) *Murányi Vénus*, 2) *Kemény János emlékezete*, 3) *Florentina*, 4) *Csalárd Cupido*, 5) *Palinódia*, 6) *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*, 7) *Rózsakoszorú*, 8) *Új életre hozott Chariclia*. Ha a Balassi Kiadónál megjelent sorozattal vetjük össze Ráday listáját, akkor az szinte teljesnek tekinthető, sőt valójában tartalmaz egy olyan szöveget is, a *Florentina*-drámát (a Gyöngyösi-filológia állatorvosi lovát), melynek publikációjáról Jankovics és Nyerges azért mondtak le, mert költőnk szerzőségét a szakma nem tartja igazolhatónak. Az általuk publikált korpusz mindazonáltal néhány szöveggel mégiscsak nagyobb, a következőkkel: 1) *Proserpina elragadtatása*, 2) *Cuma városában építettett Dédalus temploma*, 3) az ún. „*Heroida-fordítások*” (három ovidiusi levél magyar nyelvű verses fordítása).

Jankovics megfogalmazása szerint e szövegeket „vagy a XVIII. századi hagyomány, vagy a későbbi irodalomtörténet fűzte a költő nevéhez – stíluskritikai alapon, Ovidius-hatás okán vagy egyéb argumentációval”.³ A sokat hivatkozott megjegyzés Ráday bibliográfiájának végén olvasható:

En előttem tsak ezek az Munkai esmeretessek Gyöngyösinek, de az mint az maga Fia Néhai Bétsi Referendarius Úr maga mondotta Nehai Baro Szilagyi Samuel Urnak, amaz pedig ennékem, hogy meg Sok Munkái volnának manuscriptumban, mellyek közül nemelleyeket kiis ígért adni. De minthogy ezen Úr Maradék nélkül holt meg, ugy lattszik, hogy ezek örökössen el vesztek.⁴

Elképzelhető persze, hogy a költő fia, Gyöngyösi Gábor épp a Jankovicsék által is publikált három opusra gondolt, biztosak azonban semmiképpen sem lehetünk ebben. Könnyen előfordulhat tehát, hogy az életmű egy részét (akár jelentős részét) ma már nem ismerjük, vagy épp nem Gyöngyösi szövegei között tartjuk számon. Régi dilemma ez, mellyel a Gyöngyösi-filológia minden művelője kénytelen szembenézni, s amely némileg azért gyengíti azon kutatók érveit, akik egy adott vers vonatkozásában Gyöngyösi szerzőségét azért vitatják, mert az nem eléggé „gyöngyösis”. Mint például Varga Imre, aki a *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról* című költeményt tulajdonképpen ilyen alapon pereli el a költőtől. Szerinte a versből „hiányzik a mitológiai apparátus, az allegorizálás; a satirikus, naturalisztikus, olykor verista elemek is inkább Gyöngyösi ellen, mint mellette szólnak”,⁵ jöllehet kritikai kiadásának első kötetében Badics Ferenc publikálta a költeményt, melyet Gyöngyösi egyik korai műveként jellemzett.

A hitelesség problémája természetesen jobbra olyan szövegek kapcsán merül fel, melyek kizárólag anonim szövegforrásban maradtak ránk. A Balassi Kiadónál megjelent sorozatban valójában nemcsak az előbb említett három opus ilyen. A *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* szintén anonim szövegforrásból ismert (ma egyetlen kézirat-

3 GyÖNGYÖSI István, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása – Cuma városában építettett Dédalus temploma – Heroida fordítások*, szöveggond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 13 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 325.

4 Id. gróf RÁDAY Gedeon, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi”, közli GORZÓ Nándor, in *Gyöngyösi Almanach*, 137–140 (Budapest: Gyöngyösi István Társaság, 1938), 140.

5 Az 1660-as évek költészete (1661–1671), s. a. r. VARGA Imre, Régi magyar költők tára, XVII. század, 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 781. (A továbbiakban: RMKT XVII/10.)

ból), de Gyöngyösi szerzőségét az álláspontját szinte rögtön megengedő értelemben módosító Thaly Kálmánon kívül nemigen vonta komolyan kétségbe senki. Mint láttuk, már Ráday Gyöngyösi verseként bibliografizálta a költeményt, de Badics is úgy vélte, hogy Gyöngyösi szerzősége „egész biztosan megállapítható”.⁶ A szöveg, melynek néhány strófája szó szerint egyezik a vers megírásának idején még csak kéziratban elérhető *Kemény János emlékezete* bizonyos strófaival, véleménye szerint semmiképpen sem lehet egy tehetséges imitátor alkotása, például a „szerkezet, a leíró és lyrai helyek, az előadás, a nyelv és verselés” egyezései okán.⁷ A *Proserpina elragadtatása* ugyancsak kézirat forrásból ismert, a Badics által felfedezett és *Rétey-kódex*nek keresztelt kéziratból, mely a költemény szerzőjével kapcsolatosan ezúttal sem ad semmiféle fogódzót. Badics az imént idézettekhez hasonló megfontolások alapján attribúálja Gyöngyösinek a verset: „tárgya, elbeszélő modora, színes leírásai, kifejezései s kedvelt szófordulatai, könnyen gördülő versei egyszeriben felismerhetővé teszik Gyöngyösi kezét-fejét”.⁸ A *Cuma városában építtetett Dédalus temploma* legkorábbi szövegforrása egy 1724-es kassai vagy löcsei nyomtatvány, mely ugyan jelzi, hogy a kiadott szöveg fordítás („Mellyet a' Históriaknak olvasásában gyönyörködőknek kedvéért Magyar Versekre fordított egy POÉTA”), de a fordító személyéről nem árul el semmit. Ráday idézett bibliográfiájának legvégén említést tesz a műről („nemelylek az Ugy nevezett Dedalus Templomat is az Gyöngyösinek tartyák, de az Tétsi Zachariassé”),⁹ és hozzá hasonlóan vélekedett Dugonics András is, aki a szerzőt egy tehetséges Gyöngyösi-utánzónak vélte. Velük szemben Kovásznai Sándor (1730–1792) már határozottan Gyöngyösinek attribúálta a szöveget (stiláris alapon), Badics pedig teljességgel elfogadhatónak tartotta Kovásznai megállapításait („Kovácsnai [...] okoskodása és következtetése ma is teljesen elfogadható”), melyekhez további, szintén stiláris jellegű érveket is fűzött.¹⁰ A *Heroida-fordításokat* megőrző egyetlen szövegforrás, egy 18. századi, kötetes kézirat, mely 17–18. századi költemények másolatait tartalmazza (különböző kézírással és többféle papírra lejegyezve), szintén nem árul el semmit a szerző személyéről. E verseket az 1880-as évek második felében Nagy Sándor fedezte fel, aki úgy vélte, mindhárom költemény Gyöngyösitől való, s Badics az ő érveit is „elég meggyőzőnek” találta, s persze ez esetben is további érvekkel támogatta meg a hipotézist.¹¹ Jankovics egy megjegyzéséből („amíg súlyos ellenérv nem merül fel Gyöngyösi szerzőségével kapcsolatban, addig mi is az ő művei között tartjuk számon e fordításokat”) mindazonáltal egyfajta bizonytalanságot is ki lehet érezni a dologgal kapcsolatban.¹² Megjegyzendő, hogy Badics e köl-

6 GyÖNGYÖSI István, *Összes költeményei*, közléteszi BADICS Ferenc, Régi magyar költők tára, XVII. Századbeli Magyar Költők Művei 1–4 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1937) 2:435.

7 Uo., 2:436.

8 BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismeretlen elbeszélő költeménye. („Proserpina elragadtatása.”)*, Értekezések a nyelv- és széptudományi munkák köréből 24, 1. sz. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1921), 9.

9 Id. gróf RÁDAY, „Gyöngyösi Munkáinak...”, 140.

10 BADICS Ferenc, *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei*, Értekezések a nyelv- és széptudományi munkák köréből 22, 4. sz. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1912), 85.

11 GyÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:423.

12 GyÖNGYÖSI, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 329.

teményeket Gyöngyösi legkorábbi, a *Murányi Vénus* előtti időszakban íródott verseinek tekintette (igaz, Polgár Anikótól már azt is tudjuk, hogy e fordítások 1662 előtt semmiképpen sem keletkezettek),¹³ s véleményét többé-kevésbé mindenki elfogadhatónak tartotta. Pregnánsan fejezi ki mindezt az irodalomtörténeti kézikönyv második kötetének Gyöngyösi fejezetét megíró Bán Imre megfogalmazása: „amennyiben valóban Gyöngyösi művei, feltétlenül itt [a korai versek között] van a helyük”.¹⁴

Gyöngyösi verseit ennek megfelelően két csoportra szokás osztani, nevezetesen a biztosan tőle származó és a kétes hitelű költemények csoportjára. Ezt tette annak idején már Dugonics András is, az előbbi csoport szövegeit *Gyöngyösi Istvánnak bizonyos munkái*, az utóbbit *Gyöngyösi Istvánnak bizonytalan munkái* cím alatt emlegetve, és így jártak el aztán mások is, például maga Badics vagy Bán Imre és persze a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is. A kétes hitelű költemények csoportjában igen nagy a fluktuáció. Ha a Balassi Kiadónál frissen megjelent sorozat köteteinek tartalomjegyzékét végig lapozzuk, jól látszik, hogy e téren jelentős szelekcióra került sor az elmúlt évtizedek során, hiszen a *Gyöngyösi Istvánnak bizonytalan munkái* csoportból jó néhány szöveg kiszorult. A kritikai kiadásban még szereplő, de mára „kiszóródott” versek a következők: 1) *Mars és Bacchus egymással való viaskodásáról*, 2) *Az jó vitézeknek tüköre*, 3) *Florentina*, 4) *Az balszerencse ellen való panaszos versek* (ezt valójában Badics is csak függelékben közölte, de Gyöngyösi szerzőségét nagyon is lehetségesnek tartotta: „mindezek elég valószínűvé teszik Gyöngyösi szerzőségét”).¹⁵ Ebből a szempontból külön érdekes a *Fegyvert s bátor szívet kell annak szerezni* incipitű vers ügye, mely Zrínyi *Török áfiumának* függelékeként jó néhány kéziratból ismert, s mely bekerült az *Áfium* Forgách Simon féle 1705-ös kiadásába is. Kovács Sándor Iván egy 1985-ben publikált tanulmányában javasolta, hogy a vers kerüljön be a „talán-Gyöngyösi” csoportba,¹⁶ s hasonlóképpen nyilatkozott az *Új magyar irodalmi lexikon* Gyöngyösi István szócikkében is („talán ő szerezte az *Áfium*-másolatok *Fegyvert s bátor szívet* ... kezdetű függelékversét, melynek rímei a *Thököly-epithalamiumban* is feltűnnek”).¹⁷ Bitskey István és Gábor Csilla egy közösen jegyzett, 2000-ben publikált tanulmányban a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár egyik kéziratából közölte a vers (kiadásukban töredékes) szövegét, jóllehet az korábban már a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 10. kötetében is megjelent,¹⁸ s a költeményt határozottan Pápai Páriz Ferencnek attribuíta, mely így persze kikerült a „talán-Gyöngyösi” csoportból.¹⁹ Egy évvel később aztán és ugyancsak

13 POLGÁR Anikó, „Gyöngyösi István Heroida-fordításai”, in *Papírgaluska: Tanulmányok a görög és latin klaszikusok fordításáról*, szerk. HAJDU Péter és POLGÁR Anikó, 113–144 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 115.

14 BÁN Imre, „Gyöngyösi István”, in *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, 184–196. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 186.

15 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:440.

16 KOVÁCS Sándor Iván, „Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 389–414, 390–392, 395.

17 KOVÁCS Sándor Iván, „Gyöngyösi István”, in *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 1:783–785.

18 RMKT XVII/10, 244–245.

19 BITSKEY István és GÁBOR Csilla, „Pápai Páriz Ferenc kiadatlan verse Zrínyi Miklósról 1663-ból”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104 (2000): 755–758

az *Irodalomtörténeti Közlemények* lapjain Nagy Levente igen logikus okfejtéssel igazolta, hogy Pápai Páriz semmiképpen sem lehet a vers szerzője (a Kolozsvárott található kézirat egyszerűen egy általa készített másolat), s Kovács Sándor Ivánra hivatkozva újra felvetette Gyöngyösi szerzőségének lehetőségét, de a vélhetőleg 1663 májusa és szeptembere között Wesselényi környezetében keletkezett költemény ennek ellenére sem jelent meg a Balassi Kiadó Gyöngyösi-sorozatában.²⁰ A gondot tulajdonképpen az okozza, hogy nemigen léteznek egzakt szempontok, melyek alapján ezekben a kérdésekben egyértelműen lehetne ítélni, vagyis nagyon sok múlik a sajtó alá rendezők szubjektív benyomásain, de ettől a probléma még probléma marad, minek következtében a Gyöngyösi-korpusz határai továbbra is elmosódtak.

A zavart tovább fokozza az az egyébként szerencsés körülmény, hogy Gyöngyösi műveinek számos kéziratot forrása maradt fenn (17–18. századi kéziratok), melyek olykor a nyomtatott verzióktól jelentősen eltérő szövegvariánsokat őriztek meg, ráadásul nem is feltétlenül csak egyet. Sőt, néha magukban a nyomtatványokban is egymástól igencsak eltérő változatok láttak napvilágot, ami a kutatókat esetenként, kicsit talán túlságosan is gyakran arra ösztönözte, hogy e változatok létrejöttét ne a költő alakító szándékának, hanem a szövegeket különféle okokból meghamisító imposztoroknak tulajdonítsák. A ma érvényes szakmai konszenzus szerint ilyen imposztor hamisította meg a *Murányi Vénust*, a *Csalárd Cupidót* és a szakírók jelentős része által még a kétes hitelű művek csoportjából is száműzött *Florentina*-drámát. Tehát a nyilvánvalóan politikai okokból öncenzúrázott, vagy legalábbis politikai megfontolások mentén jelentősen átalakított *Kemény János emlékezetén* kívül az összes olyan opust, melyek egymástól tényleg jelentősen eltérő szövegváltozatokban maradtak fenn. Ráadásul Gyöngyösi hosszan tartó népszerűségét jórészt az imposztorok hamisítványainak köszönhette, minthogy a mondott költemények épp a „meghamisított” változatokban váltak népszerűvé.

1.

A *Murányi Vénus* második kiadása 1702-ben, tehát még Gyöngyösi életében látott napvilágot Kolozsvárott, „a szerző életterétől” igencsak távol, Pálffy Eszter érvelése szerint a Kmita Andrásné által finanszírozott és a megjelenés évében Heltzdörffer Mihály által vezetett unitárius nyomdában.²¹ A szöveg sajtó alá rendezőjének Tétsi N. Zakariást szokás tartani (akiben Ráday egyúttal – bibliográfiájának tanúsága szerint – a *Cuma várasában építettett Dédalus temploma* szerzőjét is látta). Mégpedig azért, mert a nyomtatványban egy hétstrófás, Gyöngyösit dicsőítő verzeset olvasható a költő Wesselényi Ferenchez és Széchy Máriához szóló eredeti ajánlása után, melynek titulusa így hangzik:

20 NAGY Levente, „Dubito ergo requiro”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001): 215–222.

21 PÁLFY Eszter, „Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás: a *Murányi Vénus* 1702-es kiadásáról”, *Magyar Könyvszemle* 132 (2016): 445–462.

Tisztelem En-is Tudományának Szépségét Jelentő, „s Nagy Zengéssel A’ Castalus Hegyéről Alá Repült Írását, Almélkodván Szépségén GYÖNGYÖSI ISTVAN Magyar Verseinek”²²

A vers titulását alkotó szavak (itt kiemelt) kezdőbetűinek összeolvasása révén valóban megkapjuk „TETSI N ZACHARIAS” nevét, akiről annyi mindenképp elmondható, hogy a Gyöngyösit méltató költeményt biztosan ő írta, s hogy Gyöngyösi költészetét meglehetősen jól ismerhette. Verse utolsó két strófájából ugyanis kiderül, hogy Tétsi a *Murányi Vénuson* kívül legalább másik két (igen terjedelmes) költeményét is olvasta Gyöngyösinek, nevezetesen a *Kemény János emlékezetét* és az *Új életre hozott Charicliát*:

Mútattya elmédnek e’ jeles munkája,
Szerentsén mint úszkált VESELENY Bárkája,
Kemény Jánosnak-is lebegő sajkája,
Ki tudta a’ Chamnak millyen haza-tájja.

El a’ Chariclia Musád Írásával,
Írásban kezednek nem Hibázásával,
Hiba nélkül esett Koronázásával,
Koronás légy Te-is Bacchus Laurussával.²³

Pálfy Eszter dolgozatában összegyűjtötte a Tétsiről ma rendelkezésre álló adatokat, s bemutatta, hogy Ráday és a vélhetőleg Rádayra alapozó Badics vélekedése nyomán miképp vált a szakirodalomban éppen ő az 1702-es kiadvány sajtó alá rendezőjévé. (A dolog valójában tényleg nem lehetetlen, minthogy Tétsitől fennmaradt egy ugyancsak 1702-ben megjelent latin nyelvű versezet, mely a híres kolozsvári nyomdász, Tótfalusi Kis Miklós halotti kártáján olvasható.)²⁴

De akár (az ilyesmit nem állító) Tétsi, akár más, 1702-ben valaki mégiscsak sajtó alá rendezte a *Murányi Vénus* szövegét, mely jelentős mértékben különbözik az 1664-es editio princeps lapjain olvasható *Murányi Vénustól*. A kolozsvári edícióból hiányzik 46 olyan versszak, amelyek az 1664-es kassai kiadásban még szerepeltek, ugyanakkor (ahogy Demeter Zsuzsa fogalmaz) „Gyöngyösihez és a téma szellemiségéhez jobban illő, pajzánabb strófák” kerültek helyettük a versbe, vagyis a dolog nem magyarázható egyszerű szövegromlással.²⁵ Badics sokat idézett ítélete szerint „a kolozsvári kiadó az eredeti szöveget annyira megváltoztatta, hogy annak sok szép jelzője, költői kifejezése, érdekes régi szava ment veszendőbe, a szórend megváltoztatása miatt felbomlottak a legerélyesebb inversiók s a sorok hangzatos rhythmusa, a szók fölcserélése s a közpon-

22 GYÖNGYÖSI István, *Marsal Tarsalkodo Muranyi Venus* (Kolozsvár: Kmita Andrásné, 1702), sine pagina.

23 Uo., sine pagina.

24 PÁLFY, „Gyöngyösi István és Tétsi N. Zakariás...”, 453–454.

25 DEMETER, *Költői tradíció és könyvkiadás...*, 28.

tozás miatt zavarossá vagy teljesen érthetatlenné váltak egész sorok és versszakok, [...] viszont a kiadó közbetold olyan (a III. rész egy helyén nagyon ízléstelen) versszakokat, melyek az első kiadásban nem voltak.”²⁶ Badics szerint Gyöngyösi semmiképpen sem ronthatta el így saját szövegét, egyrészt mert „akkor már annyira előregedett, hogy a vármegye 1701-től kezdve a hivatalos iratok leírására is fiát rendelte melléje segítségül”,²⁷ másrészt azért, mert „az 1690–1702. évekbeli elégtelenség miatt nem is lett volna időszerű a költemény kiadása” (ami 1702-ben mindazonáltal mégis megjelent),²⁸ ráadásul „semmi oka sem volt a kedvelt könyvet annyira kiforgatni eredeti szépségeiből”.²⁹ Badics itt valójában Gyöngyösi 18. századi tudós olvasóinak, például Rádaynak, Kovásznai Sándornak és Versey Ferencnek az ellenszenvét tolmácsolja, akik Tétsit „sületlen elméjűnek”, munkáját „szentségtörésnek” és „méregforrasztó kábaságnak” titulálták.³⁰ A szakma teljes mértékben magáévá tette Badics álláspontját, aki úgy vélte, Tétsi „nem is látta az eredeti kiadást, hanem valami régi, elrongyolott, vagy a sok másolással megrontott és részben már átdolgozott kéziratot használt, melynek hézagait azután [...] a maga és kora ízlésének megfelelő változtatásokkal” pótolta.³¹ Márpedig ez egy igen érdekes megjegyzés. Tudniillik ilyesmi elhangzott már a *Florentina*-drámával kapcsolatban is, melynek Zólyomi Szabó János által sajtó alá rendezett szövegéről az utóbbi bő fél évszázad során nagyon hasonló ítéletet alkottak a dráma egyes elemzői (‘a kiadó rendkívül hiányos, töredékes kéziratból dolgozott’, ‘a hiátusokat saját betoldásaival tüntette el’, ‘az eredetileg művészi szöveget tönkretette’ stb.).³² Már-már az az ember benyomása, mintha a Gyöngyösi-szövegek speciális fátuma lenne a szövegromtó impozitorok gyakori feltűnése.

A 2016-os tanulmánya okán többször emlegetett Pálffy Eszter frissen megvédett PhD értekezésében (*Szövegváltozatok egy történetre, Gyöngyösi István Márssal társalkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai*) újra elvégezte a *Murányi Vénus* 1664-es és 1702-es változatainak Badicsénál is alaposabb összevetését, külön köszönet érte, hogy dolgozatát használhattam. A hibák egy része a forrásszöveg egyszerű félreolvasásának látszik, bár hogy a hibát a sajtó alá rendező vagy a szedő követte el, az nem eldönthető. Fontos megjegyeznünk, hogy ezek a hibák mindig az 1664-es változat alapján válnak magyarázhatóvá, s így annak bizonyítékai, hogy nem egy új verziót létrehozni kívánó szándék, hanem a véletlen következményei. Olykor a véletlen eszköze azért elég nyilvánvalóan a szedő, és – ha volt (márpedig elvben lennie

26 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:465.

27 Uo., 1:464. Megjegyezném, hogy költőnk (elvben) akár már 1665-ben is átdolgozhatta a költeményt, vagy épp az 1690-es években, amikor amúgy is számba vette és kiadásra előkészítette verseit.

28 Uo.

29 Uo.

30 E véleményeket idézi Jankovics József. Vö. GYÖNGYÖSI István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, szövegmond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 8 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 192.

31 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 1:465.

32 Lásd pl. GYÖNGYÖSI István, *Összes költeményei...*, 1:485, és Dömötör Tekla sommás ítéletét: *Régi Magyar Drámai Emlékek*, 1–2. köt., szerk. KARDOS Tibor, s. a. r., bev. KARDOS Tibor és DÖMÖTÖR Tekla 1–2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960) 1:217–218, 2:351.

kellett, amint az Molnár Dávid egy 2018-ban megjelent tanulmánya alapján feltételezhető³³ – a anyag munkát végző korrektor lehetett, különösen a Badics által is kifogásolt, szó szerint értelmetlenné torzult szövegrészek esetében. Ugyanakkor az új verzió tényleg karakteres mássága csak ilyesmivel nem magyarázható, a tudatos, alakító szándék érvényesülése teljesen egyértelmű. Pálffy szerint például a strófaelhagyások kizárólag olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre (vagy ha mégsem, akkor ott – szerintem – mindenképpen nyomdahibáról van szó), az újólag betoldott strófák esetében pedig mindez még nyilvánvalóbb („egy kézirat elrongyolottsága nem indokolja, hogy a szövegbe az ország romlottságán kesergő vagy Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófák kerüljenek”).³⁴

Az 1702-es edíció címlapján olvasható kitéltel („mostan pedig újabb meg-jobbitásával a’ verseknek ki-botsátattott”) már régóta azonos módon szokás érteni. A „megjobbitót” kivétel nélkül mindenki Tétsi Zakariás személyében véli felfedezni, aki igazi imposztor módjára tönkretette, elrútította Gyöngyösi leghíresebb művét, Badics Ferenc pedig (Jankovics József szavaival élve) valóságos „textológiai krimi megfejtve” leplezte le a csalót.³⁵ A megjobbitó beavatkozás következtében összesen 8 új strófa került be a kolozsvári kiadványba. Például ez:

Hattyui termeted mert szívem igen szép,
Vagy-is vidám, deli, ’s egész testedben ép,
Nyelved friss, eszed nagy, ortzád-is kedves kép,
Magad kellettése szemeket fogó lép.

Ezeket a betoldásokat eddig értelemszerűen mindenki Tétsi számlájára írta. Úgy tűnik azonban, hogy ebben az esetben tévesen. Korábban még senki sem vette észre, de a strófa, pontosabban annak 2–4. verssora (enyhén módosult változatban) egy másik Gyöngyösi-műben is szerepel, nevezetesen az *Új életre hozatott Charicliában* (3, 27):

Mely mind jó énekes, hárfálása szép,
Ahhoz vidám, deli s egész testében ép,
Nyelve friss, esze nagy, orcája kedves kép,
Maga kellettése szemeket fogó lép.

Az idézett versszak számos szempontból érdekes. Egyrészt az első sor cseréjétől függetlenül is teljesen egyező rímshavak miatt, melyek dokumentált rokonságban állnak a *nép–szép–kép–ép* rímegyüttessel (és ennek a történetnek Gyöngyösivel kapcsolatos mozzanatairól lehet is találni irodalmat),³⁶ másrészt az *Az én árva fejem egy reménység-*

33 MOLNÁR Dávid, „Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején”, *Keresztény Magvető* 124, 1. sz. (2018): 100–127, 113.

34 Ezt a nagyon pregnáns megfogalmazást Pálffy Eszter PhD értekezéséből idézem.

35 GYÖNGYÖSI, *Márssal társalkodó Murányi Vénus...*, 192.

36 IMRE Mihály, „Egy rímtoposz históriája: (nép – szép – kép – ép ... tég)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 88 (1984): 399–426, 409, 414–418.

gének incipitű költemény 3. strófájával való hasonlóság okán.³⁷ A hasonlóságot Pálffy Eszter fedezte fel, s számolt be róla sokat emlegetett disszertációjában. Márpedig ez a hasonlóság perdöntő jelentőséggel bír az 1702-es betoldás értékelését illetően is. Íme a versszak Pálffy által azonosított harmadik változata:

Mert neki termete s- teste allasa szep,
A[hhoz]³⁸ vidam, deli, egesz testeben ep,
Nyelve friss, esze nagj, orczaja kedves kep,
Szemeket fogo lep.³⁹

Pálffy, aki a *Charicliá*val való genetikai kapcsolatról még nem tudott, dolgozatában eldönthetetlennek állította, hogy az 1702-es betoldás „szerzője” idézi-e (némileg módosított formában) az *Az én árva fejem...* kezdetű költemény harmadik strófáját, vagy épp fordítva, a vers szerzője idézi-e (némileg módosított formában) az 1702-es betoldás szövegét. Ha viszont a *Chariclia* eredetijére is tekintettel vagyunk, azonnal láthatóvá válik a strófa három változatának bonyolult genetikája. Egyrészt nyilvánvaló, hogy mind az 1702-es betoldás, mind a vers szerzője merít az eredetiből, minthogy mindkét verzió tartalmaz olyan formulákat, melyeket kizárólag csak onnan idézhetett. A betoldás 4. sorának „Magad kellettése” kifejezése csakis a *Charicliá*ból eredeztethető, minthogy ez a fordulat az *Az én árva fejem...* kezdetű költeményben nem szerepel, ahogy a költemény 2. sorának nyitó szava is csak a *Chariclia* eredetijéből volt átvehető, ugyanis a betoldás ezen a helyen másképp fogalmaz. Ez első pillantásra azt a benyomást kelti, hogy mind a vers, mind pedig a betoldás szerzője egymástól függetlenül a *Chariclia* eredetijéből dolgozott. Ezt a megállapítást azonban jelentősen árnyalja az a megfigyelés, hogy a betoldás első sorában egy olyan kifejezés is található („termeted”), mely megvan az *Az én árva fejem...* első sorában („termete”), ám a *Chariclia* eredetijében hiába keressük. Ez azt jelenti, hogy vagy a vers szerzője volt tekintettel a betoldás első sorára (miközben a *Chariclia* eredetijét is idézte), vagy a betoldás szerzője alkalmazkodott a versezettel változathoz (miközben a *Chariclia* eredetijét is idézte). De honnan tudott a vers szerzője arról, hogy az általa citált strófa valójában két helyről is idézhető? Vagy: honnan tudott a betoldás szerzője arról, hogy az általa citált strófa valójában két helyről is idézhető? Ez megítélésem szerint csakis úgy magyarázható, ha a strófa mindhárom változatát egyetlen személy hozta létre, s persze ugyanő is helyezte el a bemutatott költeményekben. Vagyis Gyöngyösi István.

Hogy az *Az én árva fejem...* kezdetű versben tényleg Gyöngyösi egy eddig ismeretlen (műfaját és metrumát tekintve is teljesen új típusú) költeményét kell látnunk, az elsősorban a fenti okoskodás alapján állítható, de Gyöngyösi keze nyomát egyéb

37 A vers szövege kiadva: *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Régi magyar költők tára, XVII. század, 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 516–517. (A továbbiakban: RMKT XVII/3.)

38 A kritikai szövegkiadás szerint „az egész szöveg soronként át van húzva, ezért néhány szó elolvasása nem sikerült, néhánynak meg bizonytalan az olvasata”. Uo., 701. Itt eszközölt emendációnk a *Chariclia* szövege alapján biztosnak tekinthető.

39 Uo., 516.

szöveghelyekkel kapcsolatosan is ki lehet mutatni. Az a helyzet ugyanis, hogy ennek a 13 versszak terjedelmű költeménynek nemcsak a harmadik strófája függ össze ilyen szorosan a *Charicliával*. Ez a szoros (bár eddig nem regisztrált) és kifejezetten genetikus jellegű összetartozás a vers első nyolc strófájáról egységesen állítható:

Az en arva fejem...

Az en arva fejem edgj remensegenek,
Kisded szogacskaja edes kegyessenek
Annyi sok jot kivan, mint maga lelkenek,
Elele eltenek.

Mihelyt szemem latta, mindgyart meg szerette,
Raro ket szeimeit mihelyt ram vetette,
Azolta szikraja szivem gerjesztette,
Reszenek is tette.

Mert neki termete s- teste allasa szep,
A[hhoz] vidam, deli, egesz testeben ep,
Nyelve friss, esze nagj, orczaja kedves kep,
Szemeket fogo lep.

O te dragalatos kedves napom fenyé,
Lelke életemnek, szivem edgj remennye,
Sok vigassagim es öröömöm edennye, [?]
Minden kedve s- kenye.

Szany meg es hogy tova nyujthasd életedet,
Ne mutassad hozzam idegenségedet,
Lathassam gyakortab kivant személyedet,
Hajcs hozzam szivedet.

Halhassam valaha bar csak edgj szocskadat,
Vigasztallyad azzal kisded szolgacskadat,
Ne tilcs tölem rosa színü orczacskadat,
Nyajas ajakacskadat.

O! megis en draga kincsem s ekessegem,
Minden nad mez felett vala edessegem,
El mulik, ha latlak, sok keserüségem,
S- lesz gyönyörűségem.

Chariclia

Az én árva fejem egy reménségének
A Cnemon vitéznek, életem éltének
Kisded szolgálója, kit hínak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lelkének.

Valaki ezt látta, majd minden szerette,
Tüzelő két szemét akire vetette,
Annak a szikrája hamar gerjesztette,
S mint a vas a mágnest, örömet követte.

Mely mind jó énekes, hárfálása szép,
Ahhoz vidám, deli s egész testében ép,
Nyelve friss, esze nagy, orcája kedves kép,
Maga kelletése szemeket fogó lép.

Ó, te, drágalátos kedves napom fénye!
Lelke életemnek, szivem egy reménye,
A bölcs isteneknek ritka teremtménye,
Hol forgat most téged a búknak örménye,

Térj meg, és hogy Isten áldja életedet,
Ne mutassad hozzám idegenségedet,
Lágyítsa sok kénom kővé vált szívedet;
Térj meg, hadd láthassam kedves személyedet.

Lehetne hallanom bárcsak egy szócskádát,
Vehetném valamely biztatásocskádát,
Vigasztalnád azzal a te szolgácskádát,
Jaj, de halál fogta minden tagocskádát.

Ó, mégis én drága kincsem s ékessegem,
Sok bús keservimben kedves reménségem,
Lelkemet újító nagy gyönyörűségem,
De már elhunyt napom, és keserűségem.

Mert nem kökeny, hanem gyenge te testecsked,
Dianával erő deli természetcsked,
Noha anygali kep kívant személyecsked,
Draga eletecsked.

Mert nem kökény, hanem gyöngy a te testecsكد,
És fejr liliom azon szép bőrcsked,
Hogy így meghasonlott tőlünk személyecsked,
Azért fog veszélyben lenni életecsكد.

Az is kijelenthető, hogy a (teljesen értelmes „cselekményű”) szerelmes vers strófáinak ilyen jellegű összeválogatása a *Chariclia* szövegének feltűnően beható ismeretéről tanúskodik, ami annak ellenére is megerősíti a Gyöngyösi szerzőségével kapcsolatosan mondotakat, hogy pusztán ezen az alapon csak feltételesen lehetne ilyesmiről beszélni:

Chariclia II. rész 109. strófa = 1. strófa
Chariclia III. rész 43. strófa = 2. strófa
Chariclia III. rész 27. strófa = 3. strófa
Chariclia VII. rész 58. strófa = 4. strófa
Chariclia I. rész 216. strófa = 5. strófa
Chariclia II. rész 49. strófa = 6. strófa
Chariclia II. rész 54. strófa = 7. strófa
Chariclia VI. rész 115. strófa = 8. strófa

Talán nem édektelen megemlíteni azt sem, hogy a fentebb kimutatott szövegazonosságok a Czobor Mihály-féle *Theagenes és Chariclia* megfelelő strófaíval kapcsolatosan is fennállnak, minthogy Gyöngyösi eleve a Czobor-féle szövegből dolgozott, azt írta újra. Például:

Gyöngyösi: *Chariclia* (2, 109)

Az én árva fejem egy reménségének,
A Cnemon vitéznek, életem éltének
Kisded szolgálója, kit hínak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lelkének.

Czobor Mihály: *Theagenes és Chariclia* (2, 102)

Az én bosszúűző nagy ellenségemnek,
Az áthénásbéli szép Cnemon vitéznek,
Én árva szívemnek ő fejedelmének
Kisded szolgálója, kit hívnak Thisbének,
Annyi jókat kíván, mint maga lölkének.⁴⁰

A *Murányi Vénus* ominózus betoldásáról a fentiek értelmében a következőket lehet állítani: a *Charicliával* való szövegegyezés okán kijelenthető, hogy az 1702-es kiadás 8 új strófájából az egyiket biztosan Gyöngyösi írta. Elvben éppen lehet itt is Tétshire mutogatni, s azt feltételezni, hogy az imposztor egy másik (általa biztosan ismert) Gyöngyösi-költemény felhasználásával, a citált verssorokat ráadásul variálva hamisította meg a *Murányi Vénus* szövegét, bár még ilyen alapon is felvethető lenne az a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázat, hogy a kérdéses strófa önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi applikálta az új verzióba. Az *Az én árva fejem...* harmadik strófájával kapcsolatos genetikus összefüggés

40 Czobor Mihály (?), *Theagenes és Chariclia*, s. a. r. KÖSZEGHY Péter, Régi magyar költők tára 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1996). Az idézett strófa uo., 153.

viszont teljességgel bizonyossá teszi, hogy a betoldást igenis Gyöngyösi applikálta be az 1702-ben kiadott változatba. Ez egyértelműen azt bizonyítja, hogy az 1664-es edíció szövegén költőnk változtatott. Ebből adódóan kötelezően azt kell gondolnunk, hogy az ország romlottságán kesergő vagy épp Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófákat is ő maga illesztette be az új verzióba, s persze a szöveg jelentős meghúzásának is ő állhat a háttérében. Itt azonban érdemes egy kicsit megállni, s okfejtésünket megszakítva az imposztorok tevékenységét más Gyöngyösi-szövegek meghamisítása kapcsán is megvizsgálni.

2.

Az „ízléstelenség” vádja a *Csalárd Cupidót* hamisító imposztort is utolérte. Sőt, a szakírók nem is egy, hanem kifejezetten több imposztorról beszélnek, például Jankovics József, a 2003-as szövegkiadás utószavában: „az új strófák variabilitása arra enged következtetni, hogy többen is kedvet kaptak a bővítéshez”.⁴¹ Ebben az esetben az imposztorok tevékenysége még látványosabb következményekkel járt, mint a *Murányi Vénus* esetében, hisz a költemény 1734-ben már legelőször is az általuk megrontott formában jelent meg, ráadásul a későbbi kiadások még nagyon sokáig az 1734-es edíció alapján készültek, Gyöngyösi „eredetije” pedig jó ideig kéziratban maradt. A meghamisítás a szöveg 105 strófával való kiegészítését jelenti. A mondott 105 strófa a vers második részének elejébe applikálva olvasható, úgy, hogy a rövidebb változat első 54 strófájából a meghamisított verzióban e kiegészítések révén 158 strófa lesz, vagyis a rövid változat egyik strófája egyúttal ki is marad az 1734-ben megjelent verzióból. Minthogy a második rész eleve 220 versszakból állt, a radikális strófaszámnövelés miatt egyúttal ketté is osztódott. Az új határ néhány versszakkal a betoldás után, az eredeti 68. strófája után van. A rövid változatában négy részre osztott költemény így öt részes lett, vagyis az imposztorok a vers struktúrájába is belenyúltak.

A *Csalárd Cupido* Gyöngyösi egyik legizgalmasabb, legeredetibb írása. A költemény meséje egy erdei sétával indul, melynek során a végig egyes szám első személyben beszélő főszereplő („Genius”) egy síró nőre bukkan, aki elvesztette „szerelmes gyermekét”, s aki (ha már így összetalálkoztak) a főhős segítségét kéri. Minthogy a síró nő Venus, az elveszett gyermek értelemszerűen Cupido, őt kellene valahogy az erdőben megtalálni. Hősünk tehát nekivág a rengetegnek, ahol lépten-nyomon az antik mitológia különböző szereplőivel találkozik. Valamennyien a szerelem, az elveszett gyermek áldozatai, s rettenetes történetüket készségesen el is beszélik Geniusnak, akit egyúttal óva intenek a kegyetlen Cupidótól. Ő ezért az első rész végén (adott szó ide vagy oda) fel is hagy a kereséssel, sőt, megrettenve a hallottaktól menekülőre fogja. Itt kezdődik a költemény „második része”, melyben Genius Cupido újabb áldozataival találkozik, akik azonban most nem az antik mitológiából lépnek elének, hanem a korabeli magyar társadalom képviselői („mintha ösmernék is köztök némelyeket”). Gyöngyösi itt egy változatos megcsalás- és megcsalatlaskatalógust tár az olvasó elé, amihez aztán egy házastársi bosszúkatalógust is mellékel. A katalógus egyes tételei olykor csupán egyetlen

41 Gyöngyösi, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 343.

strófában vannak ábrázolva, máskor valamivel hosszabban. Az imposztorok továbbírt verziójában található kiegészítésekben újabb (olykor csupán egyetlen strófányi, máskor valamivel hosszabb) tételekkel bővül a lista, a szakmai konszenzus értelmében „még 1724 előtt” (a hamisítók „valósággal szétírták a szöveget”).⁴²

Jelen esetben kifejezetten csintalan hamisítókkal van dolgunk, akik tehát a költemény egy igen érzékeny pontjához nyúltak hozzá. Gyöngyösi ugyanis művében az egész életen át megőrzött szüzesség, illetve a tisztességes házasság eszményét propagálja, de a második rész elején (persze elrettentő célzattal) igen részletesen mutatja be a szerelem és a féktelen erotikus szenvedély hálójában vergődők rémisztő szenvedéseit. Például így:

Kalmár is panaszol íródeákjára,
Asszonyának firkál pergamenájára,
Noha nem bízta azt az ő pennájára,
Mert nem azért vette, hogy adja vásárra. (2,16)

Ez a Csokonainál is visszaköszönő, meglehetősen frivol strófa (melyben az íródeák „pennája” és a feleség „pergamenje” természetesen nem íróeszközt jelent, ahogy a „firkálásnak” sincs köze régi kódexeinkhez) jól jellemzi a szöveg hangvételét. Nem tudjuk, hogy Koháry István, akihez a dedikációt Gyöngyösi intézte, miért nem vállalta a kiadatás költségeit, de jellemző, hogy számos elemző a második rész már-már pornográf voltával magyarázta mindezt. A csintalan imposztorok betoldásai is hasonló természetűek, úgyhogy az erotikus vagy naturalisztikus részletek bővebb kifejtése révén a korábbinál csak még hangsúlyosabbá válik ez a jelleg. Például ilyen strófákban:

E’ pedig onnét lett, ’s nem esett másképpen,
Midőn egykor véle sétálgatnék szépen,
A’ Kertészt találjuk majd a’ kert közepén,
A’ verőn alunni, ki-terjedve éppen.

Magam mondom néki, nézd az árbotzfáját,
Mint fel-sátorozta, ’s ki-nyomta gatyáját,
Kit látván, másfelé fordítja ortzáját,
Mintha utállaná tetemes tsudáját.

Tetszik pedig néki annak nagy dorongja,
Mert noha fűt tőle; de meg-mosolyogja,
Az után pediglen maga melle fogja,
Es ágyának, mint én lész kedvesbb zalogja.⁴³

42 Uo., 342. Az 1724-es évszám Lossonczy László 1724-ben paríált Cupido-másolatára utal, mely a meghamisított Cupido ma ismert legkorábbi szövegforrása.

43 GYÖNGYÖSI István, *A’ tsalárd Cupidonak kegyetlenségét meg-ismérő, és mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniussa* ([Győr]: Turoczi Mihály, 1734), 21–22.

Ráday sokat idézett bibliográfiájában kifejtett véleménye érezhetően bizonyos averzióval is kezeli a szöveget (szemben a teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagolvasókkal): „Ezen munkája Gyöngyösinek a Kemény János után leg jobb volna a Rendtartás rá nézve, ha aztat ez az magyar Petronius annyi Sok Fajtanal elő adásokkal szükségtelenül meg nem fertéztette volna.”⁴⁴ Mindazonáltal ő nem beszél imposztorokról, szemben az a Dugonics Andrással, aki az 1796-os összkiadás bevezetőjében először értekezik a rövidebb és hosszabb verziókkal kapcsolatos aggályokról.⁴⁵

Dugonics a szövegkiadás elé illesztett „elő-intés” 6. részében szól a *Csalárd Cupidóról*. Megállapítja, hogy „Gyöngyösinek ezen munkája (fő-képpen a’ második Részben) nem kevésbé mocskos”.⁴⁶ Úgy véli, hogy az 1762-es budai edíció olvasóhoz szóló ajánlásában (amit nem tart Gyöngyösi szövegének) jogos a kérdés, hogy az olvasók a költőnek „megengedgyenek”, de „sokkal méltábban esedezhetik azon semmire-kellő kaczer emberke, ki Gyöngyösinek munkájához sok olly ocsmánságokat toldott, mellyek Gyöngyösinek emberséges emberhez illő jelével meg-nem-egygyeznek, és annak keze-írásában nem találtnak”.⁴⁷ Dugonics tehát egy, nem pedig több imposztorról beszél, s említést tesz arról a furcsa dilemmáról is, amibe a kiadás kapcsán ütközött. Tudniillik egyik tanítványától, Mérei Sándortól megkapta a *Cupido* egy kéziratos példányát, ami a rövid változatot tartalmazta. Dugonics persze azonnal észrevette, hogy az addig megjelent *Cupido*-kiadások bővebbek az általa autográfának tartott szövegnél, innen a verset meghamisító imposztor, a „kaczer emberke” ötlete, s a következőképpen foglalja össze a felmerülő dilemmát:

Sokat tusakodtam magamban, úgy adgyam-é ki Gyöngyösinek Cupidóját, a’-mint nálam keze-írásában találtnak, ki-mentve sok ocsmánságokból, avvagy úgy, a’-mint már régtől fogva olvastatik az egész magyar világtól meg-rakva sok kaczer-ságokkal.⁴⁸

A hosszan vívódó piarista szerzetes végül kompromisszumos megoldásra szánja el magát, részben azért, mert valójában az imposztor(ok) betoldásait Gyöngyösi verseihez nagyon hasonlónak találja:

Végtére el-tökellettem magamban: hogy, mivel azon meg-ocsmányított Cupidót régtől fogva egészen Gyöngyösiének tartották az olvasók (mert a’ hozzá toldott Versek-is olly hasonlók Gyöngyösi’ Verseihez, hogy azok között eddig semmi külömbséget nem tehetek a’ leg-tudósabbak-is) azon toldalékokat el-ne-hagygyam, se pedig Gyöngyösit csupán úgy ki-ne-adgyam, a’-mint nálam keze írásában vagyon.⁴⁹

44 Id. gróf RÁDAY, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi...”, 138.

45 GYÖNGYÖSI Istvánnak *költeményes maradványai*, kiad. DUGONITS András, 1–2. köt. (Pozsony–Pest: Landerer, 1796).

46 Uo., 1:LVII.

47 Uo., 1:LVII–LVIII.

48 Uo., 1:LVIII.

49 Uo.

Az előintésben a publikáció gondosan megtervezett technikai részleteiről is értesíti az olvasót:

Hitelemre és emberségemre fogadom az Ország előtt: hogy Gyöngyösinek keze-írását úgy fogom ki-adni, a'-mint nálam taláztatik, de ezt álló bötűkkel fogom ki-nyomtattatni, a' hozzá-toldott Verseket pedig, hogy Gyöngyösiétől meg-ismértessenek, fekvő bötűkkel, nem különössen, hanem egymás után, a'-mint bele toldattattak.⁵⁰

Még a trentói zsinat „kaczér avvagy ocsmány” könyvek kiadásával kapcsolatos rendelkezéseit is idézi, s hosszasan bizonygatja, hogy a *Cupido* nem ilyen, hiszen például „a' Pogányoktól íratott régi könyvek [...] Gyöngyösinek ezen munkájánál sokkal ocsmányabbak”.⁵¹ Dugonics azonban képtelen volt betartani fogadalmát: végül ugyanis nemcsak az imposztor(ok) szövegét nem publikálta, de Gyöngyösi eredetijét sem. A keresztény szexuáletika pürrhoszi győzelme ez, amit a kiadványt értékelő kortársak (például Kazinczy) olykor hajlandóak voltak inkább vereségnek látni. A *Cupido* szövege elé beiktatott „intés”-ben Dugonics így indokolja döntését:

De velőssebben megfontolván a' dolgot, el-tökellettem magamban: hogy Gyöngyösinek Kupidóját nem más-képpen közöllyem a' Magyar világgal, hanem a'-mint nálam maga' keze' írásában taláztatik, el-hagyván azokat, a'-mi nem az övé. Így én semmi kárt nem teszek se Gyöngyösiben, se az olvasóknak erkölcsiben.⁵²

Minthogy a Mérei Sándortól kapott kéziratot autográfának tartotta, a „semmi kárt nem teszek Gyöngyösiben” kitételt meglehetősen nehéz értelmezni. Tény, hogy a nyomtatott verzió teljes második részét elhagyta a költeményből. Az összes betoldást, továbbá a rövid verzió második részének első 68 (frivol) strófáját is, tehát az összes problémás versszakot. Így viszont a második részt nem kezdhette rögtön a folytatással, úgyhogy további nyolc verssort is eliminált Gyöngyösi művéből, melyhez a rövid változat 71. strófájánál kanyarodott csak vissza. Persze e versszak kezdősorát is átköltötte, hogy megfelelő felütéssel induljon az immár tényleg illedelmessé varázolt második rész. A strófa a rövid és hosszú verziókban egyaránt olvasható „Midőn ide s tova jártatom szememet” kezdősor helyett edíciójában a „Högyek' bérce'n állva jártatom szememet” verssorral kezdődik.⁵³ Dugonics kiadásában a megcsonkítva induló második rész a rövid változat utolsó, 220. strófájával ér véget, vagyis az itt közölt szöveg egybeesik az imposztorok verziójának harmadik részével. Az olvasók ebből adódóan nem értesülhetnek a korabeli magyar társadalom képviselőinek szerelmi szenvedéseiről, viszont ők is végig izgulhatják Genius megmenekülését és Diana vadászatát, ahogy aztán a költemény folytatását is. Az imposztorokkal kapcsolatos

50 Uo.

51 Uo., 1:LXI.

52 Uo., 2:570.

53 Uo., 2:589.

idea tehát a *Csalárd Cupido* esetében is 18. századi eredetű, s mint láttuk, Dugonics Andrástól származik.

A vers két eltérő típusú szövegforrásban maradt fenn, a rövidebb, illetve a betoldások miatt hosszabb verziót megőrző forrásokban. A rövidebb változatot mindössze két kéziratban találhatjuk meg, közülük az egyik egyértelműen a mű legrégebbi szövegforrása, mely címlevelén az 1695-ös évszámot viseli, és tartalmazza a Koháry Istvánhoz szóló dedikációt, viszont hiányzik belőle az olvasóhoz szóló ajánlás. Ez az a kézirat, melyet Mérei Sándor juttatott el Dugonicshoz, s mely ma az Országos Széchényi Könyvtárban található. Dugonics különben abban a vonatkozásban sem tartotta meg ígéretét, hogy „Gyöngyösinek keze-írását úgy adja ki, a’-mint nála találtatik”. A szakma értékelése szerint edíciója „az 1772-es nyomtatott szövegnek saját olvasata alapján módosított jobbítását adja a kézirat helyett”,⁵⁴ tehát a jelenlegi konszenzus szerinti leghitelesebb szövegforrás 1935-ben Badics kritikai kiadásában jelent meg először, később pedig a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is ezt a kéziratot publikálta.

A rövid *Cupidót* megőrző másik, barsszentkereszti kézirat ma lappang. Stoll Béla bibliográfiájának híradása szerint valaha „a besztercebányai püspökség barsszentkereszti kastélyának könyvtárában volt. E könyvtár a turócszentmártoni Maticába került; a Gyöngyösi-kézirat azonban 1954-ben nem volt [ott] megtalálható.”⁵⁵ Viszont 1898-ban Rupp Kornél nyomtatásban megjelentette. Rupp Dugonicsra hivatkozva szintén elbeszéli, hogy a mű „erősen erotikus részei miatt kapós olvasmány lévén a ponyvairodalom sorsára jutott: illetéktelen pennaforogatók a saját rigmusaikkal megbővítvé hozták forgalomba”.⁵⁶ Rupp az általa megtalált barsszentkereszti kéziratot tartotta a legautentikusabb forrásnak (részben azért, mert benne megvan az olvasóhoz szóló ajánlás is), de Badics meggyőző érvelése szerint „sok olyan eltérés is van benne, melyeket a költő nem követhetett el a maga munkájában, hanem csak a másoló, ki elnézésből nemcsak egyes szókat írt le hibásan, hanem egy-egy versszakot fölcserélt vagy egészen el is hagyott az értelmi összefüggés rovására”.⁵⁷

E szövegforrások ismertetésekor Badics a kritikai kiadás apparátusának egy helyén megjegyzi, hogy „a két előbbi kézirat, főképp az évszámmal jelzett múzeumi példány [a Dugonics által is használt példány], kétségtelenné teszi, hogy Gyöngyösi 1695. után nem változtatott többé a szövegen”, és nagy tekintélye okán a szakma lépten-nyomon visszhangozza is ezt az állítást.⁵⁸ Aminek pedig az ég egy adta világon semmiféle értelme nincsen. Mintha ez a kiváló tudós a szöveggel kapcsolatos elmélete bűvöletében szakmája, de akár a józan ész legelemibb szabályairól feledkezett volna meg. Mert hát milyen alapon „teszi kétségtelenné” bármilyen szövegforrás (az egészen extrém esetektől eltekintve), hogy egy adott opus végleges verzióját tartalmazza, mellyel szerzője a

54 DEMETER, *Költői tradíció és könyvkiadás...*, 55.

55 STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 130.

56 GYÖNGYÖSI István, *A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek Géniusa*, kiad. RUPP Kornél, Régi Magyar Könyvtár 6 (Budapest: Franklin Társulat, 1898), 3.

57 GYÖNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 3:198.

58 Uo., 3:199.

mondott verzió létrehozása után már soha többé nem foglalkozhatott? Ilyesmit akkor sem lehetne állítani, ha a *Cupidót* kizárólag a most ismertett két kézirat őrizte volna meg, úgy meg végképp nagyon furán hat a dolog, hogy a költeménynek létezik egy sokkal hosszabb, struktúrájában is más, alaposan átdolgozott változata.

A *Cupido* összes többi kéziratos vagy nyomtatott 18. századi szövegforrása (leszámitva persze az ebben a vonatkozásban méltán imposztornak tartható Dugonics kiadását) a vers sokkal hosszabb, struktúrájában is eltérő átdolgozását tartalmazza. Igazság szerint persze helyesebb lenne itt többes számot használni, vagyis inkább verziókról beszélni, tekintettel arra, hogy a ma rendelkezésre álló három legfontosabb szövegforrásban (tehát Lossonczy László 1724-es másolatában, Réthey Ádám 1729-ben paríált verziójában valamint az 1734-ben megjelent editio princepsben) nem teljesen azonos szövegváltozatok olvashatók. A különbségek nyilvánvalóan nem másolási hibákból adódnak, bemutatásuk azonban mindenképpen külön dolgozatot igényelne.

Az imposztorok 2. részt érintő bővítéseit 2010-ben az editio princeps alapján publikáló Orlovsky Géza, Bene Andrea és Juhász Milán a szövegközlés előtt olvasható rövid bevezetésben így értékeli a hosszabb verzió inkriminált részét: „A [...] betoldott második ének önmagában is figyelemre méltó. A költő alteregójaként szereplő Genius itt a sötét völgybe téved, ahol életképszerű jelenetben szemlélheti meg Cupido e világi zsoldosainak elrettentő szerelmi visszaéléseit, miközben széles társadalmi körképet fest a szerelem infernójának lakóiról.”⁵⁹ Valamivel korábban pedig ugyanitt ezt olvasuk: „Érdemes felfigyelnünk [...] arra is, hogy a több változatban hagyományozódó művek lehetnek szerzői átdolgozás eredményei is. Gyöngyösi esetében [ez] nem lenne szokatlan [...]”⁶⁰

Fontos tudnunk ugyanakkor, hogy a bővítések valójában nemcsak a *Cupido* második részét érintik (vagyis a fentebb elmondottakkal ellentétben valamivel több, mint 105 strófa betoldásáról beszélhetünk). Utólagos kiegészítések néha, igaz, tényleg csak néhány esetben, máshol is felbukkannak. Például a rövid verzió harmadik részének 120. és 121. strófája közé is két új versszak kerül:

Leszelt nyelve pedig a földhöz üttetvén,
Miképpen a kígyó farka elmetszetvén,
Ugrik ide s tova, nyugtát nem lelhetvén,
Úgy szökdöcsél az is, fel s alá vettetvén. (3,120)

**A' ki ennek dolgát vészi elméjére,
És annak szemével néz veszedelmére,
Ah! nem hat-é méltó fájdalom szívére?
És úgy könyvezést-is nem hoz-é szemére?**

59 ORLOVSKY Géza, BENE Andrea és JUHÁSZ Milán, A *Csalárd Cupido* kétes hitelű második éneke, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, 59–79 (Budapest: Reciti, 2010), 60.

60 Uo., 59.

Kemény köszikla van szív helyett melyében,
Kegyetlen oroslán vad természetében,
Irgalmatlan Tygris fene erköltsében,
A' ki azt nem szánnya illy veszett ügyében. (p. 72.)

Számlálja azonban Progne a heteket.
És midőn oly számmal találja ezeket,
Hogy haza kell várni már az elmenteket,
Szívesen óhajtja megérkezéseket. (3, 121)

A *Cupido* (rövid változatának) harmadik része mese a mesében. A mesélő Diana, az egész résznyi terjedelmű mese pedig „olyan intertextuális betét, amely végig Ovidius szövegén alapul (*Metamorphoses*, VI, 424–676), néhol szó szerinti fordítás, néhol jelentős átírás, saját leleményű kiegészítés formájában”.⁶¹ A Diana által elbeszélt történet Philomela, Progne és Tereus átváltozásának története. A bővebb verzióban feltűnő két új strófa nem akárhol került betoldásra. A 120. versszak a véres dráma egyik csúcspontja. Tereus épp most vágta ki a meggyalázott Philomelának (felesége húgának) a nyelvét. A gyalázatos tettet hosszan előkészítve ismertette a szöveg, hogy aztán a 121. versszakban hirtelen sor kerüljön egy helyszínváltásra. A királyi palotában várakozó (a Philomélával történekről mit sem sejtő) Progne türelmetlenségét mutatja itt be a költő. A két strófa közötti átmenet a rövidebb verzióban nagyon éles, és mindenféle előkészítés nélkül valósul meg. A kibővítés révén közbeiktatott két meditatív versszak nyilvánvalóan a zökkenőmentes átmenet megvalósításában játszik szerepet, vagyis a bővítés poétikai relevanciája elég egyértelmű. A csintalan imposztorok művéről lenne szó?

Ismét nem egyértelmű a dolog. Nagyon úgy néz ki ugyanis, hogy jelen esetben is önidézetről van szó, mivel a közbeiktatott verssorok közül kettő egy másik Gyöngyösi szövegben is felbukkan, nevezetesen a *Florentina*-drámában, annak is az utolsó változatában, és csak ott:

Kemény kő-szikla lesz szív helyett mellyedben,
Irgalmatlan Tigris vad természetedben,
Ha engeded égni szegényt sebesebben,
Mert miattad esett ő nyavalyás sebben. (1751-es kiadás, 4, 39)

Az egyik verzióban egyes szám harmadik személyű a vers megszólítottja (*Csalárd Cupido*), a másokban egyes szám második személyű (*Florentina*), épp ugyanúgy, mint a *Murányi Vénus* kapcsán bemutatott példa esetében, de a szövegazonosság egyértelmű. Fontos megjegyeznünk, hogy a *Csalárd Cupido* és a *Florentina* a most hivatkozott példától függetlenül is több közös, szó szerint egyező verssort tartalmaz, sőt szó szerint egyező egész strófákat is, minthogy a két költemény Gyöngyösi világában nagyon kö-

61 Gyöngyösi, *Csalárd Cupido – Proserpina elragadtatása...*, 350.

zel áll egymáshoz. Ha a *Florentinából* való jelen idézet az imposztorok műve lenne, akkor az imposztorok itt egy olyan Gyöngyösi-verset citálnának, melyből a rövid *Cupido* írása közben maga Gyöngyösi is többször idézett. Ráadásul arról a Gyöngyösi Istvánról beszélünk, akinek költői munkamódszeréhez eleve hozzátartozott az önidézetek megdöbbszentően gyakori alkalmazása, néha egészen játékos, virtuóz formában. Gyakran hivatkozott példa a *Kemény János emlékeztetének* Apor Istvánhoz szóló ajánlásában szereplő négy közbeiktatott strófa, melyeket Gyöngyösi Apor nagyszerű tulajdonságainak megvilágítására idéz, állítása szerint egy magyar költőtől („igen jól illenek egy magyar versificatornak ilyen versei:”), valójában viszont ez esetben is önmagától (a *Palinódiából*, az 55–57. versszak szerzői változataként). Már Jankovics József kiemelte azt a „bátor önidéző technikát, amelyet [Gyöngyösi] oly kedvtelven alkalmaz [...] Ügyesen él mind a belső, mind a külső önidézettel. [Műveiben] szinte állandóan felbukkannak bizonyos motívumok, toposzok. Alakok, képek, sorok tűnnek fel újra és újra, némelyekkel már a *Murányi Vénusban* találkozhattunk, de az életmű egyéb helyein is rajtuk akadhat a tekintetünk”.⁶² Gyöngyösi költészetének ez talán az egyik legfeltűnőbb tulajdonsága, melynek tényleges szerepe is van a szakirodalomban oly sokat emlegetett „Gyöngyösi-univerzum” megteremtésében.

Badics kritikai kiadásának jegyzetei szerint a *Cupido* rövid változatát tartalmazó mindkét kéziratból hiányzik az imént idézett két új versszak, melyek a hosszabb változatban persze a negyedik részben olvashatók. Benne vannak viszont (ugyancsak Badics szerint) az 1772-ig megjelent összes nyomtatott *Cupido*-kiadásban, valamint Lossonczy László másolatában és a *Rétey-kódexben* is, mely – mint korábban láttuk – a *Proserpina elragadtatása* szövegét is tartalmazza. (Badics a 18. századi kéziratos források közül kizárólag az utóbbit használta kiadásához.) A legelső nyomtatott verzió (ezt is láttuk már) 1734-ben jelent meg, a *Rétey-kódexben* olvasható *Cupido* másolását viszont (egy sárospataki kéziratot „pariálva”) 1729. végén fejezte be Réthey Ádám, Lossonczy László verziója pedig néhány évvel még korábban keletkezett. Márpedig ebben az időben a *Florentinának* nem volt még semmilyen nyomtatott kiadása, minthogy az editio princeps csak 1751-ben látott napvilágot. A helyzet tehát hasonló, mint fentebb, a *Murányi Vénus* kapcsán bemutatott példa esetében. Igaz, elvben éppen itt is mutogathatunk az imposztorokra, s feltételezhetjük, hogy a *Cupidót* egy másik, ráadásul ekkor még csak kéziratosan elérhető Gyöngyösi-költemény felhasználásával hamisították (melyből ráadásul a *Cupido* rövid verzióját megíró Gyöngyösi maga is idézett), de akár arra a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázatra is gondolhatunk, hogy a kérdéses strófa (itt is) önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi illesztette az új verzióba.

Persze nem ez az egyetlen példa arra, hogy a bővebb változat kiegészítései nem a 2. rész elejébe applikálva olvashatók. Szintén Badics kritikai kiadásának jegyzetei alapján tudható, hogy a *Rétey-kódexben* megőrzött verzió 4. részében található négy olyan versszak (ezek a rövid változat eredetileg 3. részének 32. és 33. strófája közé vannak illesztve), mely a mű egyetlen más kéziratos vagy nyomtatott szövegforrásában sem

62 GyöNGYÖSI István, *Porából megéledett Főnix*, szöveg gond. és jegyz. JANKOVICS József és NYERGES Judit, utószó JANKOVICS József, Régi Magyar Könyvtár, Források 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 281.

fordul elő – ami első pillantásra akár az imposztorokkal kapcsolatos eddigi elképzeléseket is erősíthetné –, csak Gyöngyösi más munkáiban. Íme az ominózus részlet:

Orcája rózsáskert, liliom homloka,
Mint a sugár cédrus, oly karcsú dereka,
Alabastrum oltárt mutat feje nyaka,
Azhol az van, nincsen ott soha étszaka.

Ki terjett mezején síma homlokának
Fel nőtt Liliomok fejerségi álnak,
Egyenlő piatzán síma homlokának
Rosák pirossági mosolyogdogálnak.

=
Két arany alma van kintses kebelében,
Kiket Alciones nem nevelt kertében,
Hanem az természet szokott idejében
Vgyan ott fakasztot gömbölyeségében.

Hattyu szín palástya segittik lábait,
Szarvas könnyűsége birja gyors inait,
Földig eresztette arany szál hajait,
Mellyekkel fárasztja az Eurus szolgálait.

Egy szóval ortzája Diannát mutattya,
Szépsége Juliát magával mutattya,
Tisztesség scholája teste abrazattya,
Vénust ki nem látta, rola le irhattya. (3, 32)

Mely is eleiben kigyön sógorának,
Áll a felső részén a tenger partjának,
Mikor a fövenyről oda feljutának,
Illő köszönetet ennek is adának. (3, 33)

Badics szerint a mondott (és itt kiemelt) négy strófa közül az első és a második „majdnem szó szerint egyező” szöveggel megvan a *Florentinában* („VII. Scena 28–29. versszak”), a 3. versszak első sora pedig a „Proserpina szépsége kezdő soraival [egyeznek]”.⁶³ Badics utóbbi kijelentésével nem nagyon lehet mit kezdeni. Vélhetőleg a *Proserpina elragadtatása* című költeményre gondol, melyet épp ő attribuíált először Gyöngyösinek, s melyet ugyancsak ő fedezett fel a verset megőrző egyetlen szövegforrásban, épp a *Rétey-kódexben*. Viszont a „Hattyu szín palástya segittik lábait” verssor nem található meg a költeményben, még csak hozzá hasonló sincs benne. Ráadásul a verssor nem is

63 GyöNGYÖSI, *Összes költeményei...*, 3:205–206.

látszik értelmesnek (például egyes számú alany szerepel a mondatban többes számú állítmánnyal). A probléma megoldása a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* című költemény 5. részének 21. strófája:

Ijedtség, félelem segítik lábait,
Szarvas könnyűsége bírja gyors inait,
Szélnek bocsátotta aranyszál hajait,
Melyekkel fárasztja Eolus szolgáit. (5, 21)

Ebből világosan kiderül, hogy vagy Badics tévedett, vagy valami sajtóhiba okán kerülhetett a *Proserpina elragadtatására* történő egyébként is zavaros hivatkozás kritikai kiadásának apparátusába (bár ezt a kiadvány hibajegyzéke nem jelzi). Ennél is fontosabb azonban maga a tény, hogy a betoldás ezen szakasza csaknem szó szerint egyezik a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* egyik szöveghelyével. E költemény ma (ahogy már említettem) a „kétes hitelű” versek közé van besorolva, minthogy anonim szövegforrásban maradt fenn – mint a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* –, de Badics is, a Jankovics–Nyerges szerzőpáros is felvették Gyöngyösi-kiadásukba. Elvben éppen lehetne továbbra is az imposztorokra mutogatni (bár egyre kevésbé magabiztosan), s azt feltételezni, hogy itt egy „kétes hitelű” Gyöngyösi költemény felhasználásával hamisították meg a *Cupidót*, de akár arra a valamivel azért kézenfekvőbb és egyszerűbb magyarázatra is gondolhatunk, hogy a kérdéses strófa megint önidézet, s hogy azt maga Gyöngyösi applikálta az új verzióba. Mindez egyúttal igen erős, talán az eddigi legerősebb érv amellett, hogy a *Cuma városában építettett Dédalus temploma* valóban Gyöngyösi verse.

Badics másik megállapítása, miszerint a betoldás első két strófája „majdnem szó szerint egyező” szöveggel megvan a *Florentinában*, teljesen helyénvaló:

Szép terjet mezein fel nőtt homlokának
Ki nyílt liliomok fehérségéi álnak,
Egyenlő Piaczán gyenge orczáinak
Rosák Pirossághi mosolyogdogálnak.

Két almát rekesztet kincses kebelében,
Kiket Alceonus nem nevelt kertiben,
Hanem az természet szokot idejében

Ugyan ott fakasztot, van szép megh értséghben. (Gosztonyi-kódex, 7, 28–29)

De a *Florentina* Gosztonyi-kódexben hiányosan megőrzött „összövegében”, és csak ott. A *Florentinával* való szövegegyezés valamivel feljebb bemutatott példájában viszont (emlékezzünk rá) olyan szöveghelyet idéztünk, ami nem az összövegben, hanem csak és kizárólag a véglegesített verzióban szerepel. Ha mindez az imposztorok műve lenne, akkor ehhez a mutatványhoz be kellett volna szerezniük a *Florentina* mindkét (még kéziratos) szövegváltozatát, és hamisítás közben hol az egyiket, hol a másikat kellett

volna citálniuk, ami enyhén szólva sem életszerű. Ráadásul a *Florentina* összövegéből citált, most bemutatott két versszak nem is akárhová lett beillesztve! A rövid *Cupido* egy olyan strófája után következik, mely ott maga is idézet, még hozzá a *Florentinából*, de csalafinta módon a véglegesített verzióból való. Itt már tényleg abszurd lenne az imposztorokra mutogatni, hiszen teljesen egyértelmű, hogy a Gyöngyösi által annyira kedvelt önidéző technikáról van szó jelen esetben is.

Ezt az érvelést – úgy vélem – cseppet sem gyengíti az a tény, hogy a most bemutatott négy strófányi betoldás kizárólag csak a *Rétey-kódex* verziójában olvasható, mivel így is világos, hogy Gyöngyösi igenis részt vett a hosszabb változat létrehozásában, ami egyúttal azt is jelenti, hogy azt ő maga hozta létre. Úgy tűnik azonban, hogy az új verziót nem egy csapásra, nem egyetlen nekirugaszkodás során írta meg (ezt nem is túl életszerű így elképzelni), hanem mindenféle átmeneti változatokon keresztül. Részben talán ezzel magyarázható, hogy a három legfontosabb forrás nem teljesen azonos szöveget tartalmaz. Ilyen szempontból is figyelemre méltó, hogy a most bemutatott betoldás 3. versszakának első sora tényleg nem látszik értelmessé az egyes számú alany után szereplő többes számú állítmánnyal. Sőt, valójában a negyedik strófa első sora is értelmetlen némileg. Elvégre a *Cupido* ezen részében Diana viszi a szót, aki az általa elbeszélte történetben épp Philomela szépségét írja le igen érzékletesen, vagyis az „Egy szoval ortzája Diannát mutattya” verssor pont az ő szájából meglehetősen furán hat. Úgy tűnik, mintha az ominózus négy strófa még nem lenne ténylegesen beillesztve a szövegbe, mintha még csak „félcelve” lenne, de a szöveg tényleges és végső összeállításáról (a többi fontos szövegforrás tanúsága szerint) Gyöngyösi itt valamiért mégis lemondott. Elképzelhető, hogy az „Egy szoval ortzája Diannát mutattya” kezdetű strófa is idézet, hiszen különben talán nem lógna ki ennyire a megbővíteni kívánt szövegből, s tulajdonképpen az sem kizárt, hogy Gyöngyösi itt is önmagát idézte, egy jelenleg ismeretlen költeményét. Mindez azt is jelenti, hogy a verseit már-már mániákusan javítgató költő számára tulajdonképpen nem létezett lezárt, befejezett szöveg, pontosabban a véglegesített (és másolásra is kikerült) verziókon a későbbiek során mindenféle skrupulusok nélkül akár jelentős változtatásokat is eszközölt. A hosszú *Cupido* különböző szövegforrásaiban megfigyelhető nagy szövegvariabilitás tehát ezzel függ össze, s nem a hamisítás munkájába bekapcsolódó újabb és újabb imposztorok megjelenésével. Valójában ilyesmire utal az is, hogy a *Florentina*-dráma maga is három verzióban maradt fenn.

A *Cupido* hosszabb változatában egyébként arra is van példa, hogy a kiegészítések a költemény befejező részét érintik. A most bemutatandó két strófányi betoldás a rövid változat negyedik részének 94. és 95. strófája között található, vagyis ténylegesen a hosszabb verzió eddig ilyen értelemben nem említett ötödik részben:

Így kerüld rút ruhét a rossz társoknak is,
Bélpoklos fekélyét a bordélyoknak is,
Ragadó mirigyét borcsiszároknak is,
Meg ne fogjon mérge téged azoknak is.

A' mit a' gyarlóság ezekben nem tehet,
Az Isteni erő abban segéd lehet,
Veled lések én is, úgy hogy végben mehet,
El tökélllett dolgod így jutalmat vehet.

A' mit Isten javall, a' nem lehetetlen,
Mint-hogy édes Atya ő, és nem kegyetlen,
Nints semmi igája el viselhetetlen,
Tsak ne nyúljon ahoz valaki kedvetlen. (4, 94)

Állván színe előtt földrevetett szemmel,
Hallgatom szavait csendes fegyelemmel
És azokra én is nagy engedelemmel
Kezdem beszédemet ilyen értelemmel: (4, 95)

E kiegészítésekre, melyek ugyanúgy megvannak Lossonczi László kéziratában, mint a *Rétey-kódex*ben és az 1772-ig megjelent összes nyomtatott *Cupido*-kiadásban, annak ellenére is fontos felhívni a figyelmet, hogy jelen esetben az önidézés jelenségét nem tudtam tetten érni. Az imént elmondottak tükrében azonban nagyon valószínű, hogy az új strófák most is Gyöngyösitől származó betoldások, aki (az eddig bemutatott példák szerint) igenis hozzányúlt a rövid verzió szövegéhez, melyen nyilvánvalóan változtatni kívánt.

Ha viszont ez így van, akkor miért ne származhatnának tőle a második részbe iktatott betoldások, melyeket például Dugonics amúgy is Gyöngyösi verseihez „olgy hasonlók”-nak talált? Már csak azért is, mert a bővebb *Cupido* verzió struktúráját tekintve is komoly átalakuláson esett át. A *Cupido* első része eredetileg 122, a második 220, a harmadik 195, a negyedik 146 strófából állt. A 105 versszaknyi terjedelmű kiegészítés révén a második rész aránytalanul hosszúvá vált volna, elsősorban ez indokolta tehát, hogy az új verzióban kettéosztódott. De nem csak ez. Orlovszky, Bene és Juhász fentebb idézett értékelése szerint a szerző a frivol strófák „életképszerű jelenet[ei]ben [...] széles társadalmi körképet fest”. Itt nem szerepeltet mitológiai figurákat, mint a mű megelőző helyein, vagy a „társadalmi körképet” követő folytatásban, a frivol strófák egy egészen más világot idéznek meg. Hogy tehát épp ez a témáját tekintve is különálló körkép vált önálló résszé, az poétikai értelemben is indokolt, s nem kizárólag a radikális strófaszám-növekedés következménye. Őszintén szólva nagyon nehéz is elképzelni azt az imposztort, pláne azokat az imposztorokat, akik a vers ilyen jellegű átalakítását tényleg elvégezhetnék volna. Ha ők nyúlnak bele a szövegbe, akkor az minden bizonnyal továbbra is négyrészes marad, s az ominózus második rész változatukban aránytalanul hosszú lenne. De a kiadó sem jöhet szóba ilyen értelemben, hisz az 1729-ben másolt *Rétey-kódex*ben olvasható *Cupido* és Lossonczi László még korábbi másolata már ugyanúgy öt részből áll, mint az 1734-es editio princepsben publikált szöveg.

Az új versszakok második részbe történő beültetésére kisebb-nagyobb blokkokban került sor, minek következtében a már meglévő strófák (leszámítva a reprodukció esetlegességeinek betudható eltéréseket) lényegesen nem változtak. De azért egy alkalommal mégis:

Rövid *Cupido*

Melyeket amikor ezek megértének
Az feleségekkel, csuda, mint feddenek,
Végre öszvekapván rút harcot kezdenek,
Nagy rikótásoktól az utcák zengenek. (2, 21)

Imposztorok *Cupidója*

A' mellyekért ezek tsuda mint fedődnek,
Melly sürü szitkokat, s' átkokat kezdenek,
Végre öszve kapván, mint vínak, küszködnek,
Hogy a' rikoltástól az úttzak zengenek. (2, 74)

Miért alakítottak volna át egy már meglévő strófát ilyen radikálisan a pajkos imposztorok? És miért cserélték volna le a már meglévő 10–11. strófa első verssorainak elejét? Utóbbi háttérben nyilvánvalóan az áll, hogy Gyöngyösi a 8. strófában kezdi meg a megcsaláskatalógus egyes tételeinek felsorolását. A 8. strófa ennek megfelelően az „Az elsők rendiből egy ...” formulával indul, a 9. versszak pedig a „Mond a másik...” sorkezdettel, de a tényleges számolgatást a rövidebb verzióban költőnk itt abba is hagyja (10. strófa: „Egy pedig nagy jajjal...”, 11. strófa: „Így szól amaz...”). A bővebb szöveg első betoldására épp itt, a 11. strófa után kerül sor. Az új versszakok tovább folytatják a katalógust, strófánként egy megcsalást adva a korábbi listához, úgy azonban, hogy az új tételek (hétig) sorszámot is kapnak. A bővebb verzió 12. strófája ennek megfelelően az „Az ötödik azért...”, a 13. az „Az hatodik...”, a 14. az „Az hetediket is...” formulával indul. Viszont ha eleve volt első és második sorszámú tétel a listában, akkor az ötödik előtt illő harmadiknak és negyediknek is lennie. Ezért a 10. versszak „Egy pedig nagy jajjal...” sorkezdetére „Az harmadik...”-ká, a 11. strófa: „Így szól amaz...” formulája pedig „Negyedik mond...”-ra módosul.

A második rész már meglévő szövegrészeinek változásai, de a korábban bemutatott egyéb betoldások jellege is azt valószínűsítik, hogy tényleg a rövidebb verzió a korábbi (ahogy azt idáig mindenki képzelte), s nemigen kell számolnunk az Orlovsky-Bene-Juhász szerzőtrío által felvetett másik (elvből teljesen reális) lehetőséggel, hogy tudniillik a rövidebb változat keletkezett a hosszabb utólagos (egy szalonképesebb szöveget előállítani kívánó) meghúzása révén. Nagyon úgy néz ki, hogy a költemény utólag kibővített verziójának is Gyöngyösi a szerzője, s hogy a komoly lektori-szerkesztői munkát is magukra vállaló, a vers szövegében régít és újat összezsírozó imposztorok ideáját egyszer s mindenkorra el kell felejtenünk.

3.

A *Florentina*-dráma esetében az imposztort (mint arról már volt szó) Zólyomi Szabó Jánosnak hívták, és az irodalomtörténészek körében neki is meglehetősen rossz a reputációja. Dömötör Tekla szerint például a verset 1751-ben sajtó alá rendező Zólyomi „az

Actus-Scena beosztás értelmével sem volt tisztában”,⁶⁴ ami azért meglehetősen kemény kritika egy dráma kiadójával szemben, aki különben elvben képzett ember, leányiskolai tanár volt. Alkalmatlan lévén a feladatra, az általa meghamisított szöveg az eredetihez képest „többször fölöslegesen bőbeszédű s ezért erőtlenebb”, mondja róla Badics,⁶⁵ Ludányi Mária pedig egyenesen arról beszél, hogy a kiadás során szinte még a szöveg műfaját is megváltoztatta („epikává Zólyomi Szabó János dolgozta át”).⁶⁶

A mű modern kiadói sincsenek feltétlenül könnyű helyzetben, minthogy a darabnak egy 17. századi és számos (részben kézíratos, részben nyomtatott) 18. századi szövegforrása van, és ezek három különböző szövegtípust örökítettek ránk. Az történt tehát, hogy a dráma „összvevését” valaki alaposan átdolgozta, majd Zólyomi (így a szakma ítélete) az átdolgozott verziót ismételtelen újra átgyúrta, létrehozva ezzel az utolsó, harmadik változatot. Az összöveget Badics adta ki először 1914-ben (azóta mindössze egyszer jelent meg Dömötör Tekla újraközlésében), a harmadik változat viszont már a 18. században elérte a sajtót, ráadásul sokszor, de a későbbiek során is többször napvilágot látott. Minthogy a 20. századi népszerűsítő kiadások is kivétel nélkül ezt a szöveget adják az olvasók kezébe, elmondható, hogy a „szélesebb publikum” számára mindig is a sokat kárhoztatott Zólyomi szövege jelentette „a” *Florentinát*. A második, „köztes” verzió még sohasem jelent meg nyomtatásban.

Egyes kutatók a különféle szövegváltozatokat illető mindenféle különösebb disztinkció nélkül Gyöngyösit tartják a színdarab szerzőjének. Mások még a kétes hitelű költemények csoportjából is száműzték a drámát, s a jelenlegi szakmai konszenzus az ő ítéletüket látszik támogatni, a Balassi Kiadónál frissen megjelent életműsorozatban a *Florentina* nem kapott helyet. Azt persze szinte mindenki elismeri, hogy a dráma nagyon „gyöngyösis” alkotás, de mert egyetlen olyan 17–18. századi szövegforrást sem ismerünk, amelyik ne lenne anonim, Gyöngyösi szerzőségét erősen problematikusnak látják. A színdarabbal foglalkozó kutatók jelentős hányada ugyanakkor egyfajta köztes véleményt képvisel. Ítéletük szerint az összöveg vélhetőleg Gyöngyösi alkotása, de a harmadik, a 18. században (és azóta) oly sokszor kiadott verzió már az imposztor hamisítványa. A második, köztes változatról, nyilván mert még sohasem jelent meg nyomtatásban, alig esett szó a szakirodalomban.

Az összöveget mindössze egyetlen forrás őrizte meg, egy 17. századi kézirat (melyben különben a *Kemény János emlékezetének* egy másolata is megtalálható), méghozzá erősen hiányos állapotban. A Gosztonyi-kódex a dráma első felvonásának („actusának”) nyolc jelenetét („scénáját”), s az ezek után következő közjátékot („intermediumot”) tartalmazza. A kézirat elemzésekor Badics úgy vélte, hogy az összöveg nem azért öröklődött hiányosan, mert a dráma folytatása a másolás idején még nem volt kész, hanem mert a másolás befejezésére valamilyen oknál fogva nem volt mód. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a félkész mű ideája többször felbukkan a szakirodalomban. Heinrich

64 Régi Magyar Drámai Emlékek..., 2:351.

65 BADICS, Gyöngyösi István ismert és ismeretlen..., 67.

66 LUDÁNYI Mária, „Florentina”, in *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000), 1:646.

Gusztáv például lehetségesnek tartotta, hogy Gyöngyösi csak a dráma első felvonását írta meg, s a darabot később egy tehetséges tanítványa fejezte be.⁶⁷

A köztes változat szintén egyetlen szövegforrásból ismert, egy 18. századi kéziratból, mely sokáig lappangott, de néhány évvel ezelőtt Demeter Zsuzsa a Román Állami Levéltár kolozsvári fiókjában újra megtalálta. Badics e kézitről még nem tudott, szemben Dömötörrel, aki az 1960-as (második) kritikai kiadás apparátusában röviden ismertette azt. Megállapította, hogy „ez az érdekes változat nem azonos sem a XVII. századi kézíratos, sem a XVIII. századi nyomtatott szöveggel, a kettő között foglal helyet, Zólyomi szövegéhez azonban közelebb áll”.⁶⁸ A színdarab ezen változata nem hiányos. Szövegünk a *Kolozsvári kézirat*ban három felvonásból áll, viszont a *Gosztonyi-kódex*ben olvasható verzióval szemben az első felvonás csak 7 jelenetre oszlik, mivel a *Gosztonyi-kódex* 5. jelenetének itt nincs megfelelője, és hiányzik a *Gosztonyi-kódex*ben olvasható intermedium is. A második felvonás 9, a harmadik pedig 2 jelenetet tartalmaz. Az ezekkel párhuzamos jelenetek persze az összövegből hiányoznak (a befejezetlen másolás miatt).

A dráma harmadik változata számos 18. századi, részben kézíratos, részben nyomtatott forrásból ismert. A kézíratos források közül a legérdekesebb Somogyi Péter 1749-ben keletkezett másolata, mely tehát (Somogyi vonatkozó megjegyzése értelmében) két évvel az editio princeps megjelenése előtt került lejegyzésre. A *Florentina* harmadik változata természetesen Zólyomi edíciója révén vált népszerűvé. Közvetlenül vagy közvetve erre megy vissza az összes 18. századi nyomtatott verzió. Badics és a Badics alapján dolgozó Dömötör még nem tudott az 1751-es edícióról, mindketten az 1762-ben megjelent utánnomásból dolgoztak, ami az egyik szöveghely elég durva sérüléséhez vezetett. A harmadik változatot létrehozó imposztor különben nemcsak a verses szöveget gyúrta át igen gondosan, de alapvető strukturális változtatásokat is elvégzett. (Hogy ezek miképp lehetnek meg Somogyi Péter 1749-es másolatában, azal még nem számolt el a szakma...) A korábban két szinten strukturált, felvonásokra és jelenetekre osztott színdarabból egyszerűen eltűnt a felvonásbeosztás, minek következtében a jelenetek számozása is megváltozott, 1–17-ig folyamatos lett. E jelenetek megnevezésére azonban immár nem a „scena” terminust, hanem az „actus” szót használja a szerző, ezért is állította Dömötör Zólyomiról, hogy „az Actus-Scena beosztás értelmével sem volt tisztában”. Fontos megjegyeznünk, hogy a szöveg legelejére egy verses „elől-járó beszéd”, a legvégére pedig egy szintén verses „toldalék” került. A *Gosztonyi-kódex*ben, illetve a *Kolozsvári kézirat*ban egyaránt olvasható harmadik jelenetnek, tehát az első felvonás harmadik jelenetének itt nincs megfelelője, ettől eltekintve azonban Zólyomi változatában ugyanazok a jelenetek találhatók, mint a *Kolozsvári kézirat*ban, igaz, esetenként jelentősen átfogalmazva. Ez persze azt is jelenti, hogy az összöveg 5. jelenetének, valamint a csak ott olvasható intermediumnak Zólyomi szövegében sincs párja.

67 Ponciánus *históriája*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Régi magyar könyvtár 5 (Budapest: Franklin-Társulat, 1898), 230–231.

68 *Régi Magyar Drámai Emlékek...*, 2:349.

Ráday Gedeon még biztos volt benne, hogy a *Florentinát* Gyöngyösi írta („kérdés nélkül az Gyöngyösi munkája”),⁶⁹ bár a változatokkal kapcsolatos problémáról nem beszélt (nyilván nem is tudott róla). Bibliográfiájában található állítása szerint a mű első, Győrben megjelent kiadását ismerte, mi viszont nem ismerünk győri kiadást. Talán Zólyomi 1751-es budai őskiadásáról lehet szó, melynek kolofonjából (szemben a ma ismert összes többi 18. századi edícióval) hiányzik a kiadás helyének és a kiadónak a megnevezése. Ráday emlegeti is Zólyomit, akit igen súlyos váddal illet, azzal nevezetesen, hogy ez a „Plagiarius [alak] [...] magának akarta tulajdonítani” Gyöngyösi munkáját.⁷⁰ Hogy Ráday mindezt honnan veszi, az rejtély. Zólyomi valójában még a nevét sem tünteti fel a címlapon (csak monogramját: „Z. Sz. J.”), melynek egyik, sok félreértést okozó kitétele szerint a szöveget „régí írások fragmentumából szedegette össze”. Elképzelhető, hogy az Ambrus Gáborhoz szóló, szintén „Z. Sz. J.” által jegyzett dedikáció egyik mondatát értette félre Ráday, elég rosszindulatúan, s egyúttal elindítva Zólyomi imposztorkarrierjét. Tény persze, hogy Gyöngyösi neve sehol sem szerepel az 1751-es kiadványban, ahogy hiába keresnénk a többi 18. századi kiadásban is. Elképzelhető azonban, hogy Zólyomi maga sem ismerte az általa kiadott vers szerzőjét, hiszen róla egyetlen szövegforrás sem tesz említést. Mindennél érdekesebb viszont Rádaynak egy szinte melleleg közbeiktatott megjegyzése, miszerint a drámának „még 1667 előtt kellett [...] irattatni, minthogy azt Palatinus Vesselenyi és Felesége előtt jádzottákis, mint ennek alkalmatosságával igen rendes és nallam tudva levő Anecdótumok estenek.”⁷¹ Sajnos Ráday a mondott anekdotákat nem írja le, híradásából viszont egyértelműen kiderül, hogy nem meglepő módon ő is a színdarab harmadik verzióját olvasta, s azt Gyöngyösi műveként tartotta számon.

Szemben például egy szkeptikus kortársával, Kovásznai Sándorral, aki tervezett, de soha meg nem valósult Gyöngyösi-összkiadása okán több levelet váltott Rádayval. Egy 1789 júliusában keltezett leveléből például kiderül, hogy „ugy a’ Florentináról soha tsak hirt nem hallottam-vólt. Oh mely nagy ohajtással várom hogy olvashassam”.⁷² Tehát a színdarabról Rádaytól hallott először. Egy nem sokkal később írott levelében már arról értesíti Rádayt, hogy sikerült beszereznie a szöveget (természetesen a könnyen elérhető, nyomtatott kiadások egyikét, vagyis a harmadik verziót), de a drámát nem tartja Gyöngyösi munkájának ([az igazi szerző] „egy néhány verset gyermeki lopással Gyöngyösiből ki-lopott és azokat mint Impostor a’ maga munkája köré elegyítette”). Ő az első, aki indokait, három okot említve, meg is fogalmazza: 1) Gyöngyösi a „régieket” kívánta követni, márpedig „a régieknél a Comoedia tsak öt Actusból állott [...] ebben a Florentinában pedig tizenhét Actus is van”. 2) „A Florentinában olyan nevei vagynak a personáknak, mellyek soha semmi régi fabulákban nem említetnek.” 3) „Ebben a Florentina Comediában pedig a Régiségnek semmi ize büze nintsen tel-

69 Id. gróf RÁDAY Gedeon, „Gyöngyösi Munkáinak Chronologica Rendi...”, 138.

70 Uo.

71 Uo.

72 A Ráday-család levelezése: Elektronikus kritikai kiadás, szerk. DEBRECZENI Attila, 2016–2019, hozzáférés: 2018.12.24., http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_465_k&hi=kov%C3%A1sznai

jességgel.”⁷³ Akármit gondoljunk is az itt felsorakoztatott érvekről (Kazinczy szerint különben Kovásznai „tudós ember volt, de ízlése nem volt”),⁷⁴ tény, hogy Dugonics sem vette fel összkiadásába a darabot.

Gyöngyösi szerzőségét a modern szakírók persze nem ilyen, tehát nem stiláris alapon szokták megkérdőjelezni, hiszen a szöveg erősen „gyöngyösis” jellegét ma már nem vitatja senki. Nyilvánvalóan zavaróan hat, hogy minden szövegforrás anonim (bár a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága* esetében ezen azért túl tudta tenni magát a szakma). Ráadásul Badics kritikai kiadása óta tudható, hogy a dráma legkorábbi, még Gyöngyösi életében keletkezett másolatában, a *Gosztonyi-kódex*ben egy nagyon másfajta *Florentina* olvasható, mint a 18. század folyamán megjelent edíciókban. Valaki tehát átírta a színdarabot. És mert Gyöngyösi művei úgy vonzzák az imposztorokat, mint cukor a legyet, érthető módon merült fel ilyesmi a *Florentina* kapcsán is. Annál is inkább, mert Zólyomi maga mondja (az 1751-es kiadvány címlapján), hogy a szöveget „régí írások fragmentumából szedegette össze”. Töredékből dolgozott tehát, a végeredmény viszont egyáltalán nem töredékes, ami csak úgy lehetséges, ha a hiatusokat (Tétsi Zakariás módjára) saját invencióival töltötte fel. A rendelkezésére álló kéziratnak ráadásul nagyon töredékesnek kellett lennie, ha még a felvonásbeosztást sem sikerült legalább hozzávetőlegesen rekonstruálnia (igaz, állítólag nem is volt tisztában „az Actus-Scena beosztás értelmével”).

A fentiekkel ellentétben azonban bizonyos, hogy Zólyomi nem töredékes kéziratból dolgozott. A „régí írások fragmentumára” történő hivatkozás amúgy is túlságosan gyakran bukkan fel a Gyöngyösi költeményeit publikáló nyomtatványok címlapján, szinte mindegyiken. A *Csalárd Cupido* 1734-es, legelső kiadása is „régí el-ronyoltatott írások töredéki”-ről beszél, s a formula a későbbi edíciók címlapjain is megmarad. Ráadásul mind a *Cupidónak*, mind a *Florentinának* igen sok 18. századi kézírata ismeretes ma is, tehát nem tűnik úgy, mintha Gyöngyösi verseit az utolsó pillanatban, hiányos és egérrágta fragmentumokból kellett volna megmenteni. A dolgot teljesen egyértelművé Somogyi Péter kézírata teszi, melynek szintén 17 „actus”-ra osztott szövege (a reprodukció okozta apróbb eltérésektől eltekintve) alapvetően megegyezik a Zólyomi kiadványában publikált szöveggel, vagyis egyikőjük forrása sem lehetett töredékes. Egyértelmű, hogy az elrongyollott töredékekre történő meglehetősen topikus hivatkozás a 18. századi kiadók egyfajta felelősségváró reflexe. Érdekes, mégha nem is állítható direkt összefüggésbe a két jelenség, hogy egy alkalommal maga Gyöngyösi is „elrongyollott” kéziratokat emleget, nevezetesen a *Kemény János emlékezete* 1693-as, tehát még a költő életében megjelent kiadásának előszavában (a címdalon meg is találjuk az illő formulát: „elrongyollott első írásnak töredékiből”). A mondott előszóban Gyöngyösi azt állítja, hogy a verset kézíratos formában kölcsönadta valakinek, neki magának példánya sem maradt. A kölcsönadott kézirat persze csak hosszú idő múlva, „elrongyollott” állapotban jutott vissza hozzá, úgyhogy már nem is lehetett teljes

73 Uo. hozzáférés: 2018.12.24.,

http://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_466_k&hi=kov%C3%A1sznai

74 Idézi: BADICS, Gyöngyösi István *ismert és ismeretlen...*, 50.

mértékben rekonstruálni. „Másféle töredékiből mindazonáltal, amint lehetett, rendben vettem” – mondja,⁷⁵ majd megjelentet egy nyilvánvalóan politikai okokból öcenzúrázott szöveget...

Hogy a drámát, pontosabban annak mindhárom verzióját Gyöngyösi írta, azt ön-idéző technikája segítségével lehet bizonyítani, meglehetősen egyszerűen és épp arra alapozva, hogy a szindarabnak több eltérő változata is fennmaradt.⁷⁶ Említettem már, hogy a *Csalárd Cupidó*-ban és a *Florentinában* található több szó szerint egyező strófa, melyek azonban a különböző *Florentina*-változatokban némileg eltérő megfogalmazásban szerepelnek:

Gosztonyi-kódex

Ah előbb megh asznak az Tenger vizej,
Szántó földé lesznek azoknak helej.
Térségre hajolnak Caucasus hegyei,
Dér helett az Tűznek fagylalnak hevei. (1, 71)

Kolozsvári kézirat

Az előtt megasznak a' tenger vizei,
Szantó földé lesznek azoknak helyei.
Térségre térülnek Caucasus hegyei,
Dér helyett a' tűznek fagylalnak hevei.

1751-es kiadás

Elébb meg-apadnak a' tenger vizei,
Hamaréb el-múlnak Ethnának tüzei.
Tér földé változnak Párnásus hegyei,
Dér helyett fagylalnak a Tűznek hevei. (1, 62)

Rövid Csalárd Cupido

Eléb ki-szárodnak a' tenger' vizei,
Szántó-föld(d)é lesznek azoknak helyei.
Térségre hajlanak Carpatu's hegyei
Dér helyet[t] a' tűznek fagylalnak hevei. (4, 107)

75 GYÖNGYÖSI, *Porából megéledett Főnix...*, 7.

76 Minderről lásd LATZKOVITS Miklós és MÉSZÁROS Zoltán, „Ki írta Gyöngyösi Florentináját?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (2005): 469–493.

Amennyiben feltételezzük, hogy a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte az ismeretlen szerzőtől származó drámát, akkor munkájához nyilvánvalóan a *Gosztonyi-kódex* (vagy a *Kolozsvári kézirat*) verzióját kellett használnia, csak ez magyarázhatná a (szinte) teljes szövegegyezést. Ennek a megállapításnak viszont határozottan ellentmond egy másik szöveghely:

Gosztonyi-kódex

Mint az karcsu Cedrus fel serdült Dereka,
Alabastrom oltárt mutat fehér nyaka,
Gazdagon ruházta minden szépség soka,
Boldogh, csokolhattya az kinek aiaka. (7, 32)

Kolozsvári kézirat

Mint a' karcsu czédrus felserdült dereka,
Alabástrom óltárt mutat fejr nyaka,
Gazdagon ruhazta minden szépség soka,
Bóldog, tsókolhattya ha kinek ajaka.

1751-es kiadás

Ortája rosás kert, Liliom homloka,
Mint a' sugár Czedrus, olly kartsú dereka,
Alabastrom Óltárt mutat fejr nyaka,
A' hol e' van, nints ott soha-is étszaka. (5, 28)

Rövid Csalárd Cupido

Orczája rósás kert, liliom homloka,
Mint a' sugár Cédrus, olly karcsú dereka,
Alabastrum oltárt mutat fejr nyaka,
Az hol az van, nincsen ott soha éttzaka. (3, 32)

Amennyiben feltételezzük, hogy a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte az ismeretlen szerzőtől származó drámát, akkor munkájához ebben az esetben az 1751-es kiadványban is megjelent verziót kellett használnia, csak ez magyarázhatná a szó szerinti szövegegyezést. A két szöveghely együttesen viszont csak úgy lenne értelmezhető, ha feltételeznénk, hogy Gyöngyösi legalább két (akkor még kéziratos) *Florentina*-változatot beszerzett az ismeretlen szerzőtől, s a rövid *Csalárd Cupido* írása közben hol az egyiket, hol a másikat citálta, ami teljesen életszerűtlen. Vagyis nem a rövid *Csalárd Cupidót* író Gyöngyösi idézte a *Florentina* ismeretlen szerzőjét.

De igaz ez fordítva is. A most idézett példából tudniillik az is kiderül, hogy a *Florentina* ismeretlen szerzője sem kölcsönözhetett a *Cupidóból*, mivel az utóbb bemutatott példa értelmezése így is lehetetlen lenne. Képtelenség ugyanis megmagyarázni, hogy a *Gosztonyi-kódex* és a *Kolozsvári kézirat* idézett strófája miképp előlegezheti meg ilyen nagy mértékben (az egyik verssor tekintetében például szó szerint egyezően) az 1751-es szövegben olvasható változatot, ha azt az ismeretlen szerző csak az 1751-es szöveg megírása során citálta a *Cupidóból*. E példa kapcsán és teljesen hasonló okoskodás révén természetesen az is belátható, hogy mindhárom *Florentina*-változatot egyetlen szerző írta, ráadásul ugyanaz, aki a *Cupidót*, tehát Zólyomi az imposztorság vádjá alól végleg felmenthető.

A most bemutatott szövegegyezések, melyek csak a (Gyöngyösire annyira jellemző) önidézetesség jelenségével magyarázhatók, érdekesen világítják meg a *Csalárd Cupido* és a *Florentina* egymáshoz való viszonyát, sőt Gyöngyösi munkamódszerét is. A *Cupido* írásakor költőnknek már nyilvánvalóan módjában állt a *Florentinát* (önmagát) idéznie, bizonyos esetekben azonban rá jellemző módon az önidézés szerzői változat létrehozása révén valósult meg. Amikor aztán újra elővette és átgyúrta a *Florentinát*, felhasználta hozzá az eredetileg onnan kölcsönzött, de a *Cupidóban* már továbbírt szöveghelyet (a második példánk épp ezt szemlélteti). Ez persze azt is jelenti, hogy a dráma harmadik változatán még akkor is alakított, amikor a rövid *Cupido* szövegét már végleg lezárta, így a harmadik verzió fogatosított bizonyos javításai esetenként akkor sem jelentek meg a *Cupidóban*, ha egy korábban ott idézett strófát érintettek (ezt az első példa szemlélteti). Úgy tűnik, Gyöngyösi költői műhelye így (is) működött.

4.

Gyöngyösi műhelyének másik jellegzetessége, hogy szerzőnk egy adott költemény több, esetenként sokkal több verzióját létrehozta, s ezek másolatokban is terjednek. A *Kemény János emlékezete* és a *Florentina* kétségkívül ilyen alkotások. A Gyöngyösire vonatkozó irodalomtörténeti hagyománynak viszont az a jellegzetessége, hogy az új változatokat előszeretettel attribuálja különféle imposztoroknak. Ha tényleg ők a felelősek az új verziók létrejöttéért, akkor egyrészt igen határozott koncepcióval nyúltak a versekhez, másrészt bizonyos, hogy koncepciójuk meglehetősen hasonló is volt. Túlságosan is hasonló.

A költemények struktúráját például mindig átalakították, még a *Murányi Vénus* esetében is, melynek eredetileg három „rész”-re osztott szerkezete elé egy „elől-járó beszéd” került. Ez az 1664-es kiadás első részének első 28 strófájából, illetve a közvetlenül ezek után olvasható első (2 strófányi terjedelmű) betoldásból áll. Badics mindezt természetesen Tétsi nyakába varrta, mit sem törődve azzal, hogy az immár 17 „actus”-ra osztott *Florentina* nyomtatásban is megjelent, végleges változatának az élére ugyancsak egy szó szerint „elől-járó beszéd”-nek nevezett, új szerkezeti egység került (ami különben már Somogyi Péter 1749-ben paríált másolatában is olvasható). Badics természetesen úgy vélte: utóbbit Zólyomi írta, vagyis a két imposztor igencsak hasonló módon

járt el. Túlságosan is hasonló módon. Arról nem is beszélve, hogy maga a jelenség, a költemények struktúrájának minden esetben megfigyelhető átszabása sem kifejezetten imposztori feladat, különösen akkor, ha a dolog a versek kibővítésével is összefügg. Az 1702-es *Murányi Vénus*ba applikált első kiegészítés (épp az imént volt róla szó) feltűnő módon pont az új szerkezeti egység, az „elől-járó beszéd” lezárásaként olvasható, a *Csalárd Cupido* hosszabb változata pedig a 105 strófányi betoldás miatt válik 4 részesből 5 részessé. Méghozzá nem is mechanikusan, nem pont a 2. részbe utolsónak beillesztett strófa után, hanem 14 versszakkal később, a „széles társadalmi körkép” megidézésének befejeztével. A strukturális átszabást végző költő tehát a vers egészének kompozíciójára volt tekintettel, eljárásának poétikai relevanciája megkérdőjelezhetetlen. A *Cupido* egyik bővítése kapcsán ugyanígy arról beszélhettünk, hogy az újólág beiktatott két (meditatív jellegű) strófa az adott szöveghely vonatkozásában a „helyszínváltás” zökkenőmentességét garantálja, a bővítés poétikai funkciója ott is világosan látszik. De ugyanez mondható el az 1702-es *Murányi Vénus* strófaelhagyásait illetően is, melyek (amennyiben nem nyilvánvaló nyomdahibán múltak) kizárólag olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre. Mindez szintén valamilye átfogó koncepciót sejtet. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az új verziókban foganatosított változtatások valójában igen sokfélék, még a kiegészítések is. A *Csalárd Cupidó*ban például nem kizárólag erotikus vagy verista-naturalisztikus tartalmú bővítésekre került sor, az utólagos betoldások ezektől teljesen eltérő témákat is érintenek, ami megint csak nem imposztorokra, hanem inkább az egész szöveget szem előtt tartó, azt „kezelő” szerzőre vall.

De hadd utaljak most arra a nagyon is elgondolkodtató tényre, hogy az utólagos kiegészítések szövegében milyen gyakran bukkannak fel Gyöngyösi-idézetek. A *Murányi Vénus*ban a *Charicliából* (ráadásul egy olyan strófa, amit Gyöngyösi – ha igazam van – egy másik versében, az *Az én árva fejem...* kezdetű szerelmes versben is felhasználott), a *Csalárd Cupidó*ban a *Cuma városában építtetett Dédalus templomából* és a *Florentinából*, a *Florentinában* meg éppenséggel a *Csalárd Cupidóból* („visszaidévezve”). Ezek kapcsán vagy arra kell gondolnunk, hogy a Gyöngyösi-szövegeket meghamisító összes imposztor speciális passziója volt Gyöngyösi költeményeit más Gyöngyösi-versekből hamisítani (ráadásul épp olyanokból, melyekből esetenként maga Gyöngyösi is idézett), vagy arra a nagyon is kézenfekvő magyarázatra, hogy a költőnk által annyira kedvelt, a szakírók által pedig oly sokat méltatott önidézés eseteiről van szó ilyenkor is. Már csak azért is, mert (mint láttuk) az önidézés az esetek jelentős részében szerzői változatok létrehozása révén valósul meg, ami Gyöngyösi önidéző technikájára amúgy is jellemző, az imposztorok részéről viszont kifejezetten meglepő lenne. Különösen érdekes ebből a szempontból a *Csalárd Cupido* kapcsán fentebb bemutatott egyik ilyen betoldás, mely (mint láttuk) első két strófáját tekintve kizárólag a *Florentina* összövegéből volt idézhető. Erre a kiegészítésre ugyanis épp egy olyan, minden *Cupido* változatban meglévő versszak után került sor, mely maga is idézet, szintén a *Florentinából* való, de annak kizárólag nyomtatásban is megjelent, végleges verziójában fordul elő. Gyöngyösi önidéző technikája tehát rendkívül összetett, de ez a technika mindenképpen az övé, és semmiképpen sem az imposztoroké. Alkalmazása egyértelműen jelzi, hogy

Gyöngyösi a korai változatok szövegén alakítani szándékozott, sőt alakított is. Még a *Murányi Vénuson* is.

Igaz, itt csupán a *Charicliából* származó önidézetre, valamint a mű strukturális átalakítását illetően csak az „elől-járó beszéd”-re hivatkozhattam, s persze a Gyöngyösi-művek körül legyeskedő imposztorok fura történetének kliséire. Megítélésem szerint azonban talán nem is abba kellene energiát fektetni, hogy cáfoljuk egy imposztor létét, hanem inkább abba, hogy igazoljuk. Úgy vélem, a „textológiai krimet megfejtő” Badics érvelése nem perdöntő, még akkor sem, ha komoly hagyományokra tekinthet vissza irodalomtörténet-írásunkban. Ez az érvelés tudniillik nagy mértékben alapoz Badics (és mások) kifejezetten szubjektív esztétikai ítéletére, és a számításból mintha egyszerűen kimaradna, hogy a feltűnő hibák, például a szöveget egy helyütt látványosan értelmetlenné tevő, Badics által már az 1909-es kritikai kiadás bevezetőjében elretentő példaként kiemelt (3 strófányi) szövegekiesés, igenis múlhattak a szedőn.⁷⁷ Olyan imposztorbizonyítéokra lenne tehát szükség, amely a kolozsvári nyomda hibáival semmiképpen sem magyarázható. Ilyen bizonyíték viszont nincs.

Bizonyíték arra van, hogy a *Murányi Vénusban* szerepel egy *Chariclia*-idézet. Egy permutált idézet, melyben a mutáció jellege teljes mértékben összhangban áll mindazzal, amit Gyöngyösi önidéző technikája kapcsán fentebb bemutatam. Költőnk tehát tényleg meg kívánta változtatni a mű 1664-ben publikált ősváltozatát. Ha ezt belátjuk, akkor az imposztorokra történő minden további mutogatás rettenetesen nehézé és erőltetetté válik, ezzel szemben igencsak megnő annak az esélye, hogy a költemény 1702-es verziójának valóban Gyöngyösi a szerzője. Az 1702-es kiadvány címlapján olvasható „mostan pedig újjabb meg-jobbitásával a’ verseknek ki-botsáttatott” kitétel így új értelmet nyer. A kolozsvári kiadó ezek szerint (ahogy később például Ráday) pontosan tudta, hogy az általa közrebocsátott szöveg jelentősen különbözik az 1664-es összövegtől, jöllehet a megjobbitás nem az ő munkája volt. Nem tudni, milyen minőségű szövegforrás állt a rendelkezésére (bár ténylegesen elrongyolódott fecnik kiadására talán csak nem vállalkozott volna), s azt sem, hogyan jutott hozzá, de az biztos, hogy kéziratból dolgozott, hiszen az új szöveg korábban még nem jelent meg sehol, és az is biztos, hogy a végeredmény meglehetősen silányra sikeredett (bármennyire is rajongott esetleg Gyöngyösi költészetéért). A Kolozsvárott megjelent kiadásban hemzsegek a különféle, gyakran értelemzavaró, az eredeti verset banalizáló, megrútító hibák, de az ultima manus elv értelmében akkor is ezt a verziót kell véglegesnek tartanunk (és egy jövőbeni kiadásban esetleg emendálnunk). Hogy a 18–19. századi kiadások mind ezt a szöveget veszik alapul, az helyes és természetes, az egyébként rendkívül komoly munkát végző Badics gesztusa viszont, mellyel az 1702-es edíciót mint hibás, értéktelen kiadást kiiktatta a szöveghagyományból, tévedés volt. Az a tény tehát, hogy a *Murányi Vénust* kétszáz éven át mindenki az átdolgozott verzióban olvasta, nem minősíthető egyfajta filológiai balesetnek: a szöveg abban a formájában vált népszerűvé, amelyikben azt Gyöngyösi véglegesítette.

⁷⁷ GyöNGYÖSI István, *Mársal társolkodó Murányi Venus*, kiad. és bev. BADICS Ferenc (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1909), XXXIV.

Magyarázatra szorul viszont az a határozott ellenszenv, melyet Gyöngyösi tudós olvasói már a 18. században is éreztek a kolozsvári verzió iránt, s amely fogékony talajra talált a Badicsot követő filozfiszemzedékek körében is. Az ellenszenv egyik nyilvánvaló oka a rengeteg hiba, mely esetenként tényleg elrútítja a kolozsvári szöveget. Minthogy a Gyöngyösi-összkiadás ügyében is érdekelt 18. századi értelmiségiek számára nem egyszerűen a teljes életmű publikálása volt a cél, hanem (a felvilágosodás és nyelvújítás kori elvárásoknak megfelelően) egy olyan edíció létrehozása, mely a költő műveit tökéletes, hibátlan szöveggel teszi közzé, Tétsi verziójával saját szempontjukból joggal voltak elégedetlenek, szemben a rendkívül gyakran piacra dobott kiadvány teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagvásárlóival. És persze Rádayéknak is szemet szűrtak azok a Badics által is kárhozottatott változtatások, melyek miatt a kassai szöveg „sok szép jelzője, költői kifejezése, érdekes régi szava ment veszendőbe”, illetve „a szórend megváltoztatása miatt felbomlottak a legerélyesebb inversiók” stb. Könnyen lehet, hogy sok esetben ilyenkor is a szedőt terheli a felelősség, aki (a textológusok által jól ismert módon) banalizálhatta a szöveget, de ennek ellenére is elképzelhető, hogy meg kell barátkoznunk egy új gondolattal: a kanonizált Gyöngyösire oly jellemző leíró részek és gyakori kitérők (nem eltüntetése, de valamelyes) megkurtítása, ennek következtében a cselekmény előtérbe tolása, a szöveg retorikai felépítményének (összességében nem radikális, de érzékelhető) egyszerűsítése esetleg egy újfajta költői ideát megvalósítani kívánó Gyöngyösi saját intenciója volt. Úgy tűnik, ez az idea idegen maradt Gyöngyösi tudós olvasói számára, szemben a rendkívül gyakran piacra dobott kiadvány teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagvásárlóival.

És van itt még valami, ami mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Badics maga mondja, hogy az 1664-es kiadásban még nem szereplő, 1702-ben újonnan betoldott strófák egyike „a III. rész egy helyén nagyon ízléstelen”. A mondott versszakot a *Murányi Vénus* meséjének egyik izgalmas pontján iktatta be a szövegbe Gyöngyösi. Wesselényiék épp elfoglalják a murányi várat, csellel, tehát a legnagyobb csendben. Természetesen éjszaka. A vár lakóit abszolút meglepetésként érik az események („az megijedt népek vannak futásban”), melyek leírását (fityiszt mutatva mindazoknak, akik a történet heroikus mozzanatainak hangsúlyozását várnák tőle) talán épp az egyik legizgalmasabb ponton szakítja meg... – hogy kicsit a bolhák természetéről értekezzen. A bolhák szokásainak több strófányi terjedelmű leírására azért kerül sor, mert a szerző indokolni kívánja annak a szerencsétlen „örög asszonnak” a komikus esetét („maga Vénus is kacagta”), aki, minthogy bolhákkal „megtölt” ruhája nélkül aludt, ijedtében meztelenül szaladt le a várudvarra:

Mások megszólítván, veszi magát észre,
Míg egyebet kaphat az ruhátlan testre,
Terenyét forgatja az középső lesre,
Úgy futos az házban egyből más szegletre. (3, 339)

**Itt látták nagy sokan Esopus tükörét,
Fejérült testének meg-fonyadott bőrét,
A' minden kéjén-is őszzsel tarkás szőrét,
Félelemmel vitte ki-vont csonka törét.**

Az kezében akad végtére palástja
Visszájával hamar nyaka közé rántja,
Béfedi az felét, az többit kilátja,
Nem tudja, mit mível, ily ijedség bántja. (3, 340)

Az 1702-ben újonnan betoldott (és itt kiemelt) középső strófa jól illik az eleve naturalisztikusnak szánt leírásba, mely a bővebb kifejtés révén a korábbinál csak még hangsúlyosabbá válik. Badics a betoldás nélkül még nem találta „nagyon ízléstelennek” a szöveget, bár hogy a „középső les” emlegetése miért volt számára tolerálhatóbb, mint a „lest” borító „összsel tarkás szőr”-é, az nem feltétlenül egyértelmű. Valószínű azonban, hogy épp a bővebb kifejtés révén való hangsúlyeltolódás zavarta. Minthogy sem Gyöngyösit, sem a verseiben gyakran felbukkanó erotikus vagy naturalisztikus részleteket nem tartotta nagyon ízléstelennek, az itt nagyon ízléstelennek érzett betoldást sem tarthatta eredetinek. Nem lehetetlen, hogy a Tétsit mélységesen elítélő 18. századi Gyöngyösi-rajongókat ugyanúgy zavarta e hangsúlyeltolódás, mint Badicsot (szemben a teljesen más elvárásokkal rendelkező átlagolvasókkal), ami semmiképp sem tehetett jót az 1702-es, „meghamisított” kiadás megítélésének.

5.

Talán nem véletlen, hogy a Gyöngyösi-szövegek különféle verziói körül már a 18. század óta folyamatosan imposztorok legyeskednek az irodalomtörténeti hagyományban. És minden esetben a később keletkezett változatok körül. Ezeket a szövegeket a tudós elemzők (bár olykor igen eltérő okokra hivatkozva) általában méltatlannak érezték a magyar Ovidiushoz, úgyhogy jobb híján imposztorokat hívtak segítségül. Ilyen alapon Gyöngyösi költészetét akár korszakolni is lehetne, megkülönböztetve egy „méltó” és egy „méltatlan” pályaszakaszt, s egyúttal érdemes lenne meghatározni a korszakváltás irányait.

A dolgot a *Florentina* esetében a legkönnyebb tetten érni. A „tudós világból” érkező kritikákat tekintve megállapítható, hogy a legkomolyabb kifogások valójában nem is a drámán végrehajtott strukturális átalakításnak szóltak (arra a szakírók jobbra csak bosszúsan rálegyintettek), hanem sokkal inkább egyfajta „epikus jelleg” felerősödésének, például annak, hogy a korábban életszerű párbeszédet átstilizálja a szerző, mondanóját szabályos, négysoros strófákba rendezi, amitől persze a szöveg bőbeszédűnek, „erőtlenebbnek” hat. A nyomtatásban is megjelent verzió ilyen szempontból már teljesen egynemű, a szakma által elhanyagolt *Kolozsvári kézirat*ban olvasható majdnem az, az összöveg viszont igencsak más. Itt például a 3. jelenet még többé-kevésbé per-

gő párbeszédekben folyik, a *Kolozsvári kézirat* változatában ugyanez a dialógus már négysoros versekben zajlik. Hasonlóképpen a 2. felvonás 3. jelenete a *Kolozsvári kézirat*ban még többé-kevésbé pergő párbeszédekben folyik, a dráma utolsó verziójában ugyanez a dialógus már négysoros versekben zajlik. A tendencia jól látszik, és tény, hogy Gyöngyösi az összöveg ilyen jellegű átalakítását a harmadik verzióban végül sikeresen perfektálta. Megjegyzendő, hogy a darab úgy vált „főlöszlegesen bőbeszédű”-vé, hogy (mint láttuk) két teljes jelent és egy közjáték eltűnt belőle.

A szakma a kiesett 3. és 5. jelenetet egyaránt a „közjátékszerű” jelzővel illette (teljesen jogosan). E két jelenetnek a cselekmény bonyolításában semmiféle funkciója nincs, szereplők is kizárólag az adott jelenetben lépnek színre. A 3. jelenetben például egy rabló, aki épp egy „majorosnét” próbál kifosztani, a helyszín az „országút”. A cselekmény ugyanakkor némileg zavaros. Nem nagyon lehet érteni, hogy a majorosné hogyan jár túl a rabló eszén, miféle „tejet” ad neki inni, a rabló az ital megkóstolása után miért kezd szitkozódni („phi lilek kurva leánya, bezegh megh csala”), tehát elképzelhető, hogy Gyöngyösi itt eredetileg a színészek improvizációjára is számított, ami a közjátékok műfajától sem lenne idegen. Az 5. jelenet egy vénlánycsúfoló monológ, ez is gond nélkül volt kihagyható. Kicsit más a helyzet a *Gosztonyi-kódex* intermediumával. Ebben a „tótos beszédű” Antrax (Philostenes szakácsa) és Strobilus az esti vacsora elkészítéséről vitatkozik. Dialógusukból kiderül, hogy a korábban étvágytalan Philostenes (a darab egyik főszereplője) újra rettenetesen éhes. Étvágya pedig a reménytelen szerelem miatt nem volt, és ezt a darab nézői pontosan tudták. A közjáték tehát egyértelműen reflektál a dráma cselekményére (jóllehet annak tényleges bonyolításában természetesen nincs szerepe), amiért is poétikai relevanciája megkérdőjelezhetetlen. Ennek ellenére már a *Kolozsvári kézirat* változatából is kimaradt.

Biztosak lehetünk benne, hogy amennyiben a *Florentinát* tényleg előadták a Wesselényi házaspár előtt (ahogy Ráday mondja), akkor az előadás leginkább a *Gosztonyi-kódex*ben megőrzött változatra hasonlított. Az előadott darab három felvonásra oszlott, a felvonások pedig jelenetekre voltak tagolva. Ludányi Mária kísérlete, aki a végső verzió immár egy szinten strukturált szövegét öt felvonásra kívánta osztani (a *Gosztonyi-kódex* közjátékának és két közjátékszerű jelenetének felhasználásával, sőt azok eredeti helyükről történő elmozgatásával), eleve téves előfeltevésből indult ki.⁷⁸ A színdarabon a „reneszánsz drámaszerkesztés szabályait” nem lehet számonkérni. A Wesselényiék előtt bemutatott dráma egyes felvonásai között a cselekményre is reflektáló közjátékokat adtak elő, az összöveg töredékessége miatt ezek közül ma már csak egyet ismerünk. Gyöngyösi (rá egyébként is jellemző módon) kitérők alkalmazásával szakította meg a cselekményt. A kitérőket a szakma által közjátékszerűnek nevezett jelenetek biztosították. A színpadi dikció különösen ezekben volt pergő és életszerű, de általában véve is igaz a megállapítás, hogy az összöveg párbeszédei kevésbé stilizáltak, mint a későbbi verziókban.

78 LUDÁNYI Mária, „A XVII. századi udvari színjáték és az iskoladráma kapcsolata”, in *Iskoladráma és folklór*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna és KILIÁN István, *Folklór és etnográfia* 50, 111–121 (Debrecen: Piremon Ny., 1989) 114–120.

Az átalakítás egyik célja nyilvánvalóan a darab műfajának a módosítása volt. Az eredetileg előadásra szánt, éppen ezért felvonásokra is tagolt, közjátékokat tartalmazó színdarab könyvdrámává változott. Az immár feleslegessé váló felvonásbeosztás ugyanúgy eltűnt belőle, ahogy a közjáték(ok) is, a pergő, életszerű párbeszédet pedig erősen átstilizálta a szerző. Gyöngyösi alapvetően epikus költő volt, az átdolgozások révén tehát saját költői világába integrálta a drámát. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez az átstilizálás a Gyöngyösire jellemző verseszmény adaptálását jelenti, s nem egyfajta „éteribb” jelleg erőltetését. Az 1751-es verzió 9., négysoros versekbe gyúrt actusában színre lépő parasztok a Badics által a *Murányi Vénus*ban „nagyon ízléstelen”-nek nevezett betoldáshoz igencsak hasonló módon beszélnek:

1751-es kiadás

Jó Koma esmérem a' kiend Lyánkáját ,
Minap fel-találta fogni a' szoknyáját,
Mint ki-láttam akkor a' lába ikráját,
Még a' mi nagyobb a pi piros csizmáját.

A' Fiadnak-is jut eszemben formája,
Úgy tetszik hogy vagyon egy rongyos gatyája,
Abbúl-is mind kivan a' fa fa baltája,
El-fordulván tüle nem nézhettem rája. (9,33-34)

A műfaj ilyen generális módosítására Gyöngyösi nyilván nem törekedett sem a *Murányi Vénus*, sem a *Csalárd Cupido* esetében, de a metamorfózis bizonyos hasonlóságai azért mégis kitapinthatók. Többször utaltam már rá, hogy a *Murányi Vénus* 1702-es verziójában megfigyelhető strófaelhagyások olyan szövegrészeket érintenek, melyek a mű cselekményét nem mozdítják előre. Ebből adódóan viszont a cselekmény bonnyolításában tényleges szerepet játszó strófák „sűrűsége” valamelyest nő. Pálffy Eszter véleménye szerint az 1702-es kiadásban legfőképp a digressziók száma csökken. „Kiesnek például a sentenciákat tartalmazó kitérők: az elmélkedés arról, hogy minden kezdet nehéz (2, 157–158), vagy annak részletezését, hogy a szemérmes nő hogyan tudja pirulás nélkül viselni a kényes helyzeteket (2, 135). ... [az új szövegváltozatban] nem kap helyet sem Széchy Mária vívódása (2, 139–140), sem a Mária levelére várakozó Wesselényi indulatainak leírása (2, 154). Gyakran kimaradnak továbbá a [...] történet elemeinek analógiáiként szerepeltetett mitológiai példák is, mint például a Próteuszra való hivatkozás (2, 184–187).”⁷⁹ Mindazonáltal a Jankovics–Nyerges szerzőpáros kiadásában 977 strófányi terjedelmű szövegből mindössze 46 versszak esett ki, s közben a költő 8 új strófát is applikált a költeménybe, vagyis a megkurtítás tényleg nem nevezhető túlzottan radikálisnak. A Gyöngyösire annyira jellemző kitérők jelentős része így természetesen megmarad.

79 Az idézet Pálffy Eszter PhD-értekezéséből való.

A *Florentinából* hasonló módon úgy tűnt el a cselekmény bonyolításában semmiféle szerepet nem játszó 3. és 5. jelenet, továbbá az intermedium is, hogy közben azért az 1751-es verzió 9. actusának négy soros versekbe gyúrt, a kiesett intermediumra kísértetiesen hasonlító szövege szintén megmaradt, s e jelenet szereplői, két paraszt és feleségeik, továbbra is igen ráérősen beszélnek meg a királyi udvarból frissen hozott pletykákat. A meghúzás tehát itt sem tekinthető radikálisnak, de a cselekmény bonyolításában tényleges szerepet játszó jelenetek „sűrűségének” valamelyes növelését eredményezte. Talán megkockáztatható a kijelentés, hogy a méltatlan korszak verzióiban mintha egy kicsit (és tényleg csak egy kicsit) hangsúlyosabbá válna Gyöngyösi számára az elbeszélni kívánt mese, a mű tulajdonképpeni cselekménye.

Az új verziókat érő kifogások jelentős része mindazonáltal nem a versek (többek között a dekoráló leírások megkurtításával indokolt) „megrútítását”, hanem a „nagyon ízléstelen”, esetenként pornográf, máskor verista-naturalisztikus elemek felerősödését illette. Úgy látszik, ez a dolog Gyöngyösi számára nagyon fontos volt, ebből nem engedett. Igaz, pennája már korábban is meglehetősen vastagon fogott. A Nagy Ferencsel megesett kínos balesetet például már a *Murányi Vénus* 1664-es verziójában is megörökítette:

Ilyen gözös szaván feje szédeledék,
S szokatlan voltátúl gyomra ímeledék,
Purgatio sem kell, hasa folyamodék,
Hozzonak füstölőt, rút bűz ereszkedék. (3, 318)

A *Csalárd Cupidóban* rendkívül szembeötlő módon, de valamelyest még a *Murányi Vénusban* is megfigyelhető ennek a tematikának az erősödése, melyet Gyöngyösi a *Florentinában* sem kívánt szelídíteni. Ő az első magyar költő, aki ezt a témakört ilyen intenzitással annektálta a magas irodalomba. A tudós utókor ezt nem mindig értékelte, és gyakran imposztorok után nézett, verseinek rengeteg olvasója viszont – úgy tűnik – inkább kuncogva pironkodott.

MAGOS ISTVÁN

A Lácza Szabó Józsefnek tulajdonított Kazinczy-ellenes gúnyirat szerzőségéről

„...vallyon ki lehet az a' Lácza József?”
(gróf id. Ráday Gedeon)

A mottóként idézett kérdést Kazinczynak teszi fel Ráday Gedeon abban a levélben, amelyben a fiatal Lácza Szabó József (1764–1828) *A' Tántzos Medve* című erkölcsi meséjét ajánlja másodközlésre az *Orpheusba*.¹ Kazinczy nem válaszolt Rádaynak, de mintegy két évtizeddel később annál szorgalmasabban igyekezett „felfedni” barátai előtt Lácza Szabó kilétét. Ma is forrásként szolgálnak e levelek, ám az elfogulatlan nyomozás újabb kérdést vet fel: vajon lehetett-e Lácza Szabó egyszerre Kazinczy egyik „legelkeseredettebb” ellenfele, s az 1812-re datált nyers és aljas gúnyirat szerzője (az előbbi bizonygatva szokták alátámasztani az utóbbit), ugyanakkor ezzel összeegyeztethetetlen hangvételű, keresztény életre buzdító vallásos könyvek sorának írója, köztisztelőben álló professzor és hiteles prédikátor, akinek az életműve mutatja, s amilyennek ismerői az emlékezésekben lefestik?

Az irodalomtörténet látószöge

A reformáció 500. évfordulója alkalmat kínált Lácza Szabó József harmadik centenáriumi ünnepi beszédének² újraolvasására is. Ez a mű keltett komolyabb kíváncsiságot a szerző munkássága iránt, akire Kazinczy, majd a gúnyiratot publikáló Balassa József szinte ráégette az izgága ortológus bélyegét. Igazi „szalmás és szöszszös ember” lett belőle, aki könnyen szikrát kap.³ Egy darabig Kazinczy a *Mondolatot* (1813) is neki „köszönte”.⁴ S bár

* Ezúton is köszönöm volt tanáromnak, Bíró Ferencnek a személyes konzultációkat és Debreczeni Attila lektori véleményét.

1 Kazinczy Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013; a továbbiakban: KazLev, kötetszám, levélsorszám hivatkozással), II/355, 144. Lácza műve először a *Magyar Műsában* jelent meg, *A' Gellert' Tántzos Medvéje* címmel: 2 (1787): 271–272.

2 *A reformáció harmadik századjának öröm-innepe*, melyet az egyházi felsőség rendelkezéből közönséges exameni alkalmatossággal egybegyűlt külső és belső fő-rendekkel, és vallását szerető egész sokasággal együtt szentelt S. Patakon július 13-dik napján LÁCZAI SZABÓ József, s. pataki ref. pred. és erkölcsi s papi theológiát tanító közönséges és rendes professor (Sárospatak: Nádaskay András, 1817).

3 Gróf Desseffy József egyik leveléből való az idézet, melyben az epigrammaírás terén szerzett, Láczaéhoz hasonló tapasztalatáról is beszámol Kazinczynak: „...mivel láttam, hogy gyakran véteknek tartatott a tréfa, most tsak olykor olykor ütök szikrát, és azt is tsak magamnak, és távol a' szalmás és szöszszös emberektől, a' kikbe olly könnyen bele akad a' szikra, noha tsupán a' taplónak vala arányozva.” KazLev. VIII/1876, 181–182.

4 KazLev XII/2756, 145–146; 2809, 277.

fény derült valódi kiadójára, Somogyi Gedeonra, s arra, hogy egyik barátja, Szentgyörgyi József debreceni főorvos kéziratot „stílusparódiáját” használták fel alapszöveggént, azután is visszavezette a szálat Láczaikhoz, megtudván, hogy ő volt az, aki Somogyit nem hagyta kicsapatni a pápai kollégiumból imposztorságai miatt, azzal a tréfás mondással: „Egy túróért az ebet nem ütik agyon; hadd menjen, még eszére jöhet.”⁵

Láczaik Szabónak nemigen akadt ilyen pártfogója. Mintha azóta is egy túróért ütnék agyon, mert semmi kétség: ha nem jelenik meg *A' Magyar Versekről* írt hozzászólása és annak „Apologus”-aként *A' Gém* című epigrammája, s ha így nincs, amire Kazinczy reagáljon a *Tövisék és Virágok* (1811) egyik, *A' lúdhattytú* című epigrammájával, Láczaik Szabó – akárcsak Kövy Sándor és Rozgonyi József professzorok, akiket Kazinczy néhány évig szintén pataki ellenfeleiként tartott számon – mára feledésbe merül. Főként e szerencsétlen konfliktus és az ezután rávetülő rossz fény miatt illik olyan jól a neve a gúnyirat elé is, amelyet Balassa 1898-ban, *Mondolat*-kiadása függelékében jelentetett meg, *Láczaik gúnyirata Kazinczy ellen* címmel.⁶ A kézirat megtalálásakor még nem nevezte meg annak szerzőjét.⁷ Vélekedése alakulását Kazinczy levelezésén kívül bizonyára Takáts Sándor tanulmányai is segítették (a *Mondolat* bibliográfiája hármát is felsorol belőlük), melyek bőséggel tartalmaznak feltételezéseket is. Az egyikben (amelyből Balassa a *Mondolat* bevezetőjében többször is idéz) például azt írja, hogy előbb volt *A' lúdhattytú*, amire felel *A' Gém* és a (Takáts olvasatában) rimes verselést védő cikk, ám mivel ezek nem csillapították Láczaik bosszúsomját, „kapta magát”, s Patakról paszkvillusokat (tehát többet is) bocsátott ki.⁸

Balassa közleményének minden kétségtől mentes címe szöges ellentétben áll az azt követő bizonytalankodó bevezetővel, melyben először „csak ő lehet”, majd „minden valószínűség szerint” Láczaik a szerző, de „a patakiak” támadásának is mondja az egyes részleteiben különben eléggé szellemesnek és ötletesnek ítélt pamfletet. S bár Balassa nyomán 1933–34-ben elhangzott egyetemi előadásain Horváth János is megkérdőjelezte Láczaik Szabó szerzőségét (hővebben nem foglalkozott a kérdéssel),⁹ irodalomtörténeti tanulmányok, kézikönyvek, lexikonszócikkek, egészen a Wikipédiáig, tényként viszik tovább a régi vélekedést.¹⁰ Ahogy azt a korabeli „hamis sablonos beállítás” is, hogy

5 KazLev XI/2657, 371; 2670, 404.; *Felelet a Mondolatra*, kiad. BALASSA József, Régi Magyar Könyvtár 11 (Budapest: Franklin Társulat, 1913), 25.

6 *Mondolat. Dicshalom 1813*, kiad. BALASSA József, Régi Magyar Könyvtár 10 (Budapest: Franklin Társulat, 1898), 98–109.

7 BALASSA József, „Verses könyv a század elejéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 5 (1895): 308.

8 TAKÁTS Sándor, „Részletek a nyelvújítási harc történetéből”, *Katholikus Szemle* 4 (1890): 695–696.

9 HORVÁTH János, *Tanulmányok* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 124.

10 Lásd pl. VÁCZY János, bevezetőjét a KazLev XI. (XXVI) és XII. kötetéhez (XXX); továbbá VISZOTA Gyula „Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc irodalmi vitája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 385–422; PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772–1831)*, II. (Budapest: A szerző kiadása, 1913), 29; CSETRI Lajos „A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól”, in *Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974), 276; ill. a *Magyar Irodalmi Lexikon* (1965), az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (1994; 2000), a *Magyar Életrajzi Lexikon* (1969), az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* (2002) és a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (2006) szócikkeit. A Wikipédia-szócikk letöltve: 2019. 04. 05. (Danielik József Magyar Írók. Életrajz-

„mindig a »széphalmi mesternek« volt csak igaza, ellenfelei, illetve egyes hibás törekvéseinek az ellenzői mindnyájan a maradiság tudatlan képviselői voltak”.¹¹

A *legnagyobb pennaháborúról* szóló monográfiájában (2010) Bíró Ferenc már szintén fokozhatatlanul negatív figurának állítja be Lácza Szabó Józsefet: Széphalom egyik ostromlójának, aki „támadássorozatában” mindent megtett Kazinczy ellen, amit meg tudott tenni. „Nem riadt vissza egészen otromba dolgoktól sem” – jelenti ki.¹² Konkrétumokat sajnos nem tudunk meg, forrást sem jelöl, máshol is csupán Kazinczy levelezésére, szakirodalomként pedig Balassa bevezetőjére hivatkozik, Lácza választát nem említi. Emiatt aztán néhány tárgyi tévedés is található a *Széphalom ostroma* fejezetén belüli Lácza-alfejezetben, például a következő mondatban, amely mindjárt a „támadássorozat” kezdetével kapcsolatos: „Említést tesz [Kazinczy, Rummy Károly Györgyhez írt, 1811. február 21-én kelt levelében] A *gém* című epigrammájáról – ő ennek megjelenését (tévesen) 1809-re teszi.” (494.) Nem Kazinczy tévedett, s Váczy János is jól tudta – aki a *Levelezés VIII.* kötetének jegyzetanyagában az eredeti megjelenés alapján tette hozzáférhetővé *A’ Magyar Versekről* szövegével együtt –, hogy először 1809-ben közölték, nem 1806-ban, amint már Balassa is állította. Lácza válaszából az is megtudható, hogy csak 1807-ben írta, lecsényi papként, de a megjelenés körülményei kapcsán erre még visszatérünk. Vagy egy másik mondatban: „Az ellentét nemcsak Kazinczy és Lácza, hanem – jóval korábban – Kazinczy fiatal barátai és Lácza között is feltámadt: 1810-ben Képlaki Vilhelm név alatt egy *Új Holmi* című röpiratban megtámadták az Universitas népszerűtlen tanárát, Czínke Ferencet, s ebben a kiadványban – ahogy Lácza megfogalmazta – az ő »becsületébe« is belegázoltak.” (Uo.) Valójában nem jóval korábban: ennek a konfliktusnak is *A’ Magyar Versekről* és *A’ Gém* az előzménye, akárcsak a következő évben megjelenő *A’ lúdhattyúnak*. Az *Új Holmi* pedig nem Kazinczy fiatal barátai röpiratának, hanem Czínke Ferenc 1810-ben induló folyóiratának a címe. Az 1. számban („tsomóban”) Czínke Láczaival vetekszik: újraközi benne *A’ Magyar Versekről* és *A’ Gémet* – mint „a vételkedés [!] bekkenőjét” –, amelyekre terjedelmes szatírában¹³ reagál. Képlaki néven Szemere Pál¹⁴ Az *Új Holmi* recenziójában, Az *Új Holmi’ első csomójának*

gyűjteménye [1858] még nem említi sem a gúnyiratot, sem „Kazinczy-ellenességét”)

11 BODOLAY Géza, „A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849)”, in RÚZSÁS Lajos, TRÓCSÁNYI Zsolt, BODOLAY Géza, KISS József és PÖLÖSKEI Ferenc, *A Pápai Kollégium története*, 89–232 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1981), 157, vö. 220 (276. végjegyzet).

12 BÍRÓ Ferenc, *Lácza Szabó József*, in BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, 493–496 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010). Egy 1941-ben megjelent tanulmány már hasonlóan, Kazinczy „különösen dühödt ellenfele”-ként mutatta be Lácza, minden megnyilvánulásában konfliktuskeresést látva: JÁNOSI Ferenc, *A Sárospataki Református Főiskola irodalmi élete 1800-tól 1868-ig* (Debrecen: Debreceni Református Kollégium Tanárképző-Intézete), 24–25. skk.

13 „Papagénó bodzafurulya egy hevenyjében penderített szatíra vitézi versekben, felelet gyanánt a rhythmusok vagyis cadentziás versek a minapi védelmezőjének”, *Az Új Holmi* 1, 1. sz. (1810): 7–23.

14 Kazinczy 1815-ben Képlaki mögött három íróat nevezett meg: Vitkovics Mihály, Horvát István és Szemere Pál. Erre a levélre hivatkozik Bíró is: *KazLev XXIII/5808*, 245. 1825-ben többes számot használt: „mi” (*KazLev XIX/4552*, 464.). 1810-ben viszont, még akkor, miután elolvasta *Az Új Holmit* és a recenziót is, határozottan Szemerét nevezte meg a recenzió szerzőjeként. Vitkovics és Horvát csak támogatták benne, ahogy Kazinczy egyik levele is kéznél volt, vö. *KazLev VII/1733*, 424. Lásd: Szemere SZEMERE Pál *Munkái*, kiad. Szvorényi József (Pest: Kisfaludy-Társaság-Franklin-Társulat stb., 1890) 2:267–275.

kritikai megítélésében (Pest, Trattner, 1810) támadta meg Czinke Ferencet, a satíra szerzőjeként a tanárt is, s csakugyan, e röpiratként terjedő kritika a folyóiratban tudtán kívül publikáló Láczaival sem volt túl kíméletes. Ő azonban Szemere négy évvel későbbi látogatásakor¹⁵ – amikor nehezményezte, hogy ártatlan létére becsületében gázolnak – nemcsak ezt kifogásolta, a többes szám több támadásra utal, nem pusztán több támadóra. Egyúttal emlékeztette Szemerét az egy évvel azelőtt, 1813-ban nyomtatásban megjelent válaszára. Szemere óta nem először állapítják meg, hogy Lácza „A ritka irodalmárok közül való, aki ellenszenvvel viseltetett az új verselési módok iránt” (493).¹⁶ De ez az ellenszenv sem *A’ Magyar Versekről* című szövegből, sem más műveiből nem mutatható ki. Minderről tanulmányunk folytatásában még szó lesz.

Bírónál *A’ lúdhattyú* megjelenését követően Lácza Szabó folyton „felbátorodik”, „szabadjára engedi haragját”, „megindítja erőteljesebben az ellenségeskedéseket”, „jelét adja haragjának” – ám az eddig említett írásait nem számítva (nem Kazinczy ellen írta őket)¹⁷ ez csupán abban nyilvánul meg, hogy állítólag, Kazinczy levelezése szerint örült a *Mondolat*nak, és egyik tanóráján világosan célzott Kazinczyra mint kevély tudósra. Ez utóbbit két egymást követő bekezdésben is megemlíti, másodjára is új információként előhozva (494–495). Ezután Szemere látogatásával kapcsolatban olvasunk Kazinczy *Epigrammai morál* című költeményéről is, amelyet Lácza „úgy említett meg [ezt is csak szóban, nem Kazinczyhoz intézve!], mint ami ellenkezik a keresztény morállal”. Mindössze ezek a „bűnei” avatják Lácza Szabót Széphalom egyik ostromlójává. Bíró nem a valódi, kétoldali „csatározást” hiányolja a konfliktusból, hanem annak „intellektuális jelentőségét”. Az „otromba dolgok” megfogalmazást esetleg a gúnyiratra érthetjük, de ez ügyben ebben a fejezetben Bíró is óvatosságra int. Helytálló az a megállapítása, hogy Kazinczy „csak” forrásként (rágalmak, rossz hírek terjesztőjeként) hozta szóba Lácza nevét.¹⁸ Szerzőként (egyszerűsítve a helyzetet) a szakirodalom tulajdonította neki az irományt. Hiába figyelmeztet viszont itt arra is, hogy Lácza rövid ideig tartó jelenléte után szinte teljesen eltűnik a *Levelezésből* (Lácza levélben sem támadta Kazinczyt, és Kazinczy támadásaira sem felelt levélben¹⁹ – az okát megtaláljuk műveiben),²⁰ s hogy

15 KazLev XI/2640, 334–335.

16 Vö. pl. JÁNOSI, *A Sárospataki...*, 24–25. skk.; GERGYE László, *Műsák és gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet* (Budapest: Universitas Kiadó, 1998), 63. Egy újabb tanulmány is több tévedést tartalmaz e tekintetben és általában „Kazinczy-ellenességéről”. Pl. nem ismeri Lácza próbálkozásait az időmértékes verselés terén; a *Mondolat* megjelenését követő konfliktus helyett pedig a gúnyirat megjelenését követő konfliktusról beszél stb.: PÁLYI Zsófia Kata, „Lácza Szabó József tudós prédikátor élete és munkássága”, *Egyháztörténeti Szemle* 15, 3. sz. (2014): 40–42.

17 Bár általában Kazinczy-ellenes megnyilvánulásokként tartják számon (lásd pl. KazLev XXIII., 476), Kazinczy-nak nem a személyét, hanem az ügyét érintően volt problémája velük. Bizonyára már megjelenésükkor is tudta, hogy nem ellene irányulnak, nem csak 1814-ben (ekkor már Lácza válaszából is tudhatta), amikor megírta Horváth Ádámnak: „Nem engem illetett...” KazLev XII/2756, 145.

18 KazLev XII/2756, 145; 2807, 270; 2809, 277; 2811, 283; vö. HARSÁNYI István, „A Kazinczy F. ellen írt gúnyirat szerzője”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 27 (1917), 502: „Kazinczy sehol sem mondja azt leveleiben, hogy a gúnyirat szerzője határozottan Lácza Szabó József.”

19 Kazinczy ugyan említ Lácza-levélből szerzett információt (KazLev XII/2756, 145; 2811, 283), ám bizonyára nem Kazinczy-nak írt levélről van szó.

20 1813-ban megjelent válasza összhangban áll prédikációi tanításával: „...szenvdj-el inkább kitsiny

Kazinczy szeretett összeesküvés-elméleteket gyártani: mintegy száz oldallal későbbre a Láczaizs szerzőségével szemben támasztott kétségeinek is nyoma vész.²¹

Czifra Mariann a nyelvújítási harc „árnyait és alakjait” bemutató (2011-ben doktori disszertációként megvédett) monográfiájában sem pozitív alakként jelenik meg Láczaizs, hanem Kazinczy egyik kisstilű támadójaként. Láthatóan a mai szerző is tövist osztana neki, a nagy nyelvújító példáját követve, ám végül célt téveszt: míg az egyik lap tetején még jól írja le a keresztnévét, a lap alján „Láczaizs (Lúdhattyú) Ferenc”-nek csúfolja mint (szerinte) potenciális gúnyiratszerzőt.²² (Előtte Fenyő István is eltévesztette a nevét: egyik kritikátörténeti művében Varjas János és Gyöngyössi János mellett Láczaizs a harmadik János.²³) Czifra csak néhány elszórt, felszínes mondatban foglalkozik Láczaizsával, először a következőben: „A másik magát megtámadottnak érző személy [Kisfaludy Sándor mellett] Láczaizs Szabó József, aki *A lúdhattyú* című epigramma hatására iskolai óráján a kevélység nemeinek tipizálása során a tudományos dőlyfre Kazinczy egyik versét hozta példa gyanánt, az *Epigrammai morál* című verset pedig a keresztény erkölccsel összeegyeztethetetlennek tartotta.” (27.) A magát természetesen szintén nem minden ok nélkül megtámadottnak érző Láczaizs Szabó József igazában nem egy Kazinczy-verset, hanem, amint már szó volt róla, magát Kazinczyt hozta fel példának, illetve rá célzott.²⁴ A mondathoz kapcsolódó 82. lábjegyzet téves hivatkozása²⁵ sem verset említ, hanem – mint a Láczaizsának 1814. április 20-án írt Kazinczy-levél – „a’ széphalmi Poetát”. Kazinczy ezt is zokon vette,²⁶ pedig a valódi probléma nem a másik kevélynek nyilvánítása (legyen az megalapozott vagy alaptalan vélekedés), hanem a (vélt) kevélység (előbbi) megtorlása, amire *A’ lúdhattyú* és a Kisfaludyt támadó *Himfy* című epigramma is jó példa. Hiába bizonygatta Kazinczy 1814-ben Láczaizsának, hogy a két morál közt nincs különbség (ugyanebben a levélben azt is bizonygatta: jó, hogy van különbség!),²⁷ mivel *Epigrammai morál*-jában a „*leketlen író*t [...] harag és epe nélkül” buzdította „ütni, csigázni s agyonverni”: előtte már mindkét epigramma kapcsán elismerte, hogy nem csupán „aesthetikai” célok vezérték, „az *embert*” is ütni kívánta általuk,²⁸ s ezt aligha lehetett „félreérteni”. Más-

bosszúságot, kevés bajt, mint-sem olly perbe, olly ellenkezésbe keveredj, a’ melly sokkal nagyobb bajt von maga után, és többbe kerül – mint az egész baj vagy bosszúság, melly rajtat méltatlanul történt.” VIII. [predikáció], in LÁCZAIZS SZABÓ JÓZSEF sáros-pataki ref. predikátor és professor *Predikációinak második darabja*, mellyben a Jézusnak Mát. V. VI. VII. részében találtató szavairól készülttek foglaltatnak (Sáros-patak: Nádaskay András, 1814), 105.

21 BÍRÓ, *A legnagyobb pennaháború*, 611–612.

22 CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2013), 29.

23 FENYŐ István, *Az irodalom republikájáért: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976), 202.

24 KazLev XI/2640, 335.

25 A IX. helyett a XI. kötetben található a Kölcseynek írt levél: KazLev XI/2639, 334.

26 Horváth Ádámnak mint „a’ nem emberséges ember” egyik felettébb „illetlen” tettét említi meg, vö. KazLev XII/2756, 145. Magának Láczaizsának is felröta, levele tartalma és kioktató hangvétele azonban aligha változtatott a róla alkotott negatív véleményen; KazLev XI/2647, 347–350.

27 Uo., 347–348.

28 *A’ lúdhattyúról* még szó lesz; a *Himfy* keletkezésével kapcsolatban ezt írta Döbrentei Gábornak: „A’ Himfyre írt Epigr., mellyet az Úr szörnű keménynek nevez, az ő képzelhetetlen dőlyfe miatt esett,

részt nincs minden információ a birtokunkban. A' *lúdhattyún* kívül egyéb provokációra is gondolnunk kell Láczeit érintően. Nem tudjuk például, mit tartalmazott Kazinczy egy évvel korábbi, „cseléde” által 1813. március 7-én kézbesített levele, melyről a következő nap Helmezy Mihálynak tesz említést, s amelynek következtében az éppen templomba induló Láczei, Kazinczy gyanúja szerint, aznap nem hirdette „nyugva” az ígét. Váczy János egy újabb támadást sejt a levélben, Láczei prédikációi I. kötetének megtámadását.²⁹

Czifra könyve ugyan már Czinke Ferenc nevéhez fűzi *Az Új Holmit*, ám tartalmára nézve tévesen tájékoztat: „A kötet [a *Mondolat*] nyitómetszetén annak az időmértékes és rímes verselés védelmére megírt szatírának a sorai köszöntek vissza, amely Czinke Ferenc *Uj Holmijában* jelent meg: »Nints paripád? Nyergelj szamarat! Jobb ülvé döztögni, / mint gyalogolni.«” (28.) Czinke folyóiratában az időmértékes mellett a rímes verseletről egyedül Láczei Szabó József vélekedik pozitívan, a címlap értelmezése szerint: prózában és ritmusban. Czinke idézett szatírája a rímessel szemben védi az időmértékes verselést. A rímet (a ritmust és a ritmistát is) egyenesen az ország vétkei közé sorolja, akár a „lágylútt” nemest és a durva parasztot. Más kérdés, hogy nem jól tudta, mi a baj a rímmel, s így „a legigazságosabb ügy”-nek is rossz védője volt. Recenziójában Szemere utána mindent részletesen elmagyarázott neki. (Fenyő István szintén tévesen informál *Az Új Holmi* vonatkozásában is: röpiratnak mondja Czinke folyóirata első számát, melyet az időmértékes verselés ellenében tett közzé.)³⁰ Noha nem tartozik a témánkhoz, a fent idézett mondat lényegibb állítását sem hagyhatjuk szó nélkül: a *Mondolat* címképmetszetén ugyanis nem a Czinke-szatíra, hanem egy némileg módosított Vályi Nagy Ferenc-vers sorai köszöntek vissza.³¹ A képről Czinke három évvel korábbi szövegére legföljebb asszociálhatott, aki olvasta és emlékezett rá, akár csak a közismertebb, hasonló hangzású közmondásokra.³² A folytatásban ki is derül: a metszetről Kazinczynak sem Czinke szatírája (vagy személye) jutott eszébe.

Czifra Mariann monográfiájának, amint a főcím is jelzi, kifejezetten *Kazinczy Ferenc és az ortológusok* viszonya a témája. S bár a hátlapszöveg sokat ígérő kijelentése szerint „két táborról beszélni sem jogos”, most mégsem nyit az eddigi látószögön, hanem elfogadja, hogy „hagyományosan” Láczeit „szokás megnevezni” a gúnyirat szerzőjének, hisz (Czifra szerint) Kazinczy „Láczeit hitte annak, amikor a gúnyiratot [1814 őszén] kézhez kapta” (29–30).³³ Teljes bizonyosságot azért itt sem találunk, Harsányi István 1917-

nem szintén csendes vérből, de nem szégyenlem felindulásomat – mert nem érdemli e ezt Az, a' ki Szerelmeinek *Recenzióját*, azt a' meleg szívvel, 's magasztalva írottat, olly nehezen vette, hogy többé nem is felelt levelémre?” *KazLev* IX/2113, 190. Később már epigrammájáért is hálát várt volna „a' dölyfös Író”-tól, amely Kazinczy szerint, recenziójához hasonlóan, „tömjént is gyűjt”; *KazLev* XI/2608, 253.

29 *KazLev* X/2404, 289–290, 541.

30 FENYŐ, *Az irodalom republikájáért*, 201.

31 Vö. *KazLev* XI/2608, 251–252. Bővebben lásd ONDER Csaba, „Egy »paszkvillus« anatómiája: Kazinczy Ferenc a *Mondolat* címlapján?”, in *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Mónika, 183–192 (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010).

32 Dugonics András gyűjtéséből idézzük a következőket: „Ha lovon mehecc, gyalog ne járj.” „Ahhol ló nincs, szamar is elkél.” *Magyar Példa Beszédek és Jeles Mondások* (Szeged: Grün Orbán, 1820), 1:284.; 2:147.

33 Czifra itt egyedül a Horváth Ádámnak 1814. október 27-én írt Kazinczy-levéltre hivatkozik (*KazLev* XII/2756, 144–146.), amely azonban (a témát érintő többi levélhez hasonlóan – lásd a 18. jegyzetet)

ben megjelent tanulmánya ismeretében, amely cáfolja Balassa vélekedését.³⁴ A filológiai érveket egybefűző „kisebb közlemény”-re azonban Czifra csupán lábjegyzetben hivatkozik, olyan tartalmi információval: „A megkérdőjelezhető módszertannal nyomozó tanulmány azt próbálja meg bizonyítani, hogy a szerző nem Láczaik.” (29.) Mintha Kazinczy kezdeti kifakadásaira alapozni – a későbbi fejlemények és a másik fél válaszlai figyelmen kívül hagyásával – nem lenne módszertanilag megkérdőjelezhető. Onder Csaba Kazinczy képértelmezését érintő, a 28. lapon (s főntebb általunk is) hivatkozott tanulmányának megállapítása e vonatkozásban is alkalmazható: Kazinczy gyanúsítgatásait (összeesküvés-elméleteit) „nem szabad evidenciaként kezelni”. Ráadásul Kazinczy maga is kritikusan viszonyult saját gyakorlatához,³⁵ ahogy máskor sem félt elismerni „botlásait”. Levélbeli túlkapásait is korrigálni kívánta,³⁶ s *Tövisek és Virágait* sem „törlések nélkül” tervezte kiadni újra 1815-ben.³⁷ Láczaik vonatkozásában is korrigált: a kötet tartalomjegyzékéből törölte *A' lúdhattyút*.³⁸ Régóta elkerüli a figyelmet, de ekkorra Láczaik a gyanú árnyékából is kijutott: Kazinczy sejtései a gúnyirat ügyében Szatmár felé vettek új irányt (bővebben lásd később). Ráday levele kivonatolásában aztán csak annyit írt megkésett feleletként „nagy ellenfele” kilétéről: „Most 1821. Pataki, elébb Pápai Professor.”³⁹

Láczaik Szabó József 1808-tól Sárospatakon „kettős hivatalt” viselt: kollégiumi professzorsága mellett igen lefoglalták *papi gondjai* – halála után az egyház szét is választotta a két funkciót.⁴⁰ Fontos tudatosítani munkásságát illetően azt is, hogy mint író vallásos művek szerzője volt. Örvendetes, hogy az új Kazinczy-kritikai kiadás már így ismeri.⁴¹ Korábban Arany János is csak a rossz költőt látta meg benne, akinek – mint „a Mátyásiak, Pócsok, Láczaik hada” egyik vezéralakjának – „népszerűsége [!] egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni”. A kritikai kiadás jegyzetanyagában a következő magyarázatot találjuk: „Míg Mátyási az elmés mulattató versek mesetere, ő [Láczaik] inkább a patetikus, iskolás retorikus díszítményekkel zsúfolt felköszöntő ünnepi versek fabrikálója volt.”⁴²

1801-ben, még pápai professzorsága idején, gróf Esterházy Ferenc Nápolyból való hazaérkezése alkalmából valóban írt *Örvendő verseket* a város és a kollégium meg-

nem nevezi meg a szerzőt: „pasquillant”-, „pasquillans”-ként említi. Ugyanakkor több gúnyiratról, „Pasquillek”-ről beszél (talán csak meghökkentésként, utána máskor is egyes számban folytatja). Kazinczy elképzelése szerint Láczaik (és „a’ Pataki Deák”) „a hírek” szolgáltatójaként vette ki a részét. Jól informáltságát bizonyítandó kijelenti: „A’ Mondolatan is nagy része van Láczaiknak.” Majd hozzátesszi: „Elmondhatod, [...] talán mind meg tudnám nevezni a’ kiknek benne részek van.”

34 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 501–504.

35 Egyik levelének önreflexióját később idézzük, forrását lásd a 88. jegyzetben.

36 KazLev XX/4741, 208.

37 KazLev XIII/3081, 373, vö. KAZINCZY Ferenc, *Tövisek és Virágok*, kiad. BALASSA József, Régi magyar könyvtár 20 (Budapest: Franklin-Társulat, 1902), 70–80.

38 Uo., 70–72.; vö. KazLev XIII/3081, 373; 3123, 468.

39 KazLev II/355, 145.

40 HEGEDŰS László, „Emlék-tárcza: A’ s.-pataki reform. egyház nevezetesebb eseményei és papjainak rövid életrajza”, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 6, 26. sz. (1847): 617–618.

41 KazLev XXIV, 627. (A születési éve vizont 1761 helyett 1764.)

42 ARANY János, „Irányok”, in *Prózai művek 2: 1860–1862*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Arany János összes művei XI (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 158, 690.

bízásából, amely nyomtatásban is megjelent, azonban *Halhatatlanság' Oszlopa* című gyűjteményes kötete⁴³ alapján nem ilyen költemények „fabrikálójaként” kell számon tartanunk.⁴⁴ A bevezetésből megtudhatjuk, hogy verseit Láczaí főleg a saját mulatságára írta falusi prédikátorsága idején, míg ideje engedte, s amíg kedvét nem szegték. Kéziratos források is bizonyítják, hogy halotti verseket már pataki iskolaéveitől kezdve írt.⁴⁵ A később keletkezetteket sem tartotta különösebb „mesteri remekműveknek”, 1807-ben megjelent kötetét 1813-ban iskolai tanítók kérésére adta ki újra, akiknek temetési kötelezettségeik is voltak. „Bár verset is írni ne tanultam volna, / Tsakhogy Músám ennyi gyász szókat ne szólna!” – fakadt ki egyik költeményében, 1793-ban.⁴⁶ A második kiadás toldalékában összegyűjtött epigrammait és erkölcsi meséit többre értékelte, de ezek írására Kazinczy *Orpheus*-ából is biztatást kapott a pályakezdő Láczaí.⁴⁷ Ki tudja, talán egész pályájára, sőt a későbbiekre is *A' Tántzos Medve* nyomta rá bélyegét, amely a következő tanulsággal zárul:

Ne légy böltsebb mint más, ne félj nem üldöznek;
Mert így mások tőled kitsint külömböznek.
Ha pedig többet tudsz másnál valamivel,
Annál inkább vígyázz: ne kérkedj semmivel,
Eggy darabig igaz, hogy ditsérni fognak,
De majd abrakja lesz a' martzogó fognak,
'S a' mit benned elébb mint virtust tudálnak,
Abból kárhozatra méltó bünt tsínálnak.

Láczaí Szabó József nemcsak ebben, a korban méltán ismert költeményében mutatja meg a valódi és a hamis művészet közötti különbséget a táncos példáján keresztül, de 1793-ban pápai tanártársa, Márton István egyik tankönyve fejezeteként megjelent vers-tani jegyzeteiben is a tánchoz hasonlította a poézist. A történelmet Pápán a saját – ma is igen jelentősnek, haladónak és bátorinak értékelt – tankönyvei alapján magyarul elsőként oktató Láczaínak⁴⁸ költőként is komoly tekintélye volt (ilyen alapon dorgálódik majd *A' Gémben*), ezért bízta rá Márton mint tudós poétára e fejezet megírását, melynek

43 *Halhatatlanság' Oszlopa, vagy is némelly halotti versek, megbővített és toldalékkal szaporított második kiadás* (Sárospatak: Nádaskay András, 1813).

44 Erre vonatkozóan lásd még: Csörsz Rumen István, „A pápai református kollégium bibliai éneke 1804-ből”, in *Septempunctata: Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára*, szerk. PÉNZES Tiborc Szabolcs, 109–121 (Budapest: Rec.iti, 2011), 111; VADERNA Gábor, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben* (Budapest: Ráció Kiadó, 2017), 75–78.

45 Lásd a Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltárában (a továbbiakban TiREL) található kéziratot anyagban: Kt. 1124, Kt. 3217.

46 IX. Az emberi élet az Isten' játéka, / Felfűjt szappanhabnak gyenge buborékja, részlet. *Halhatatlanság' Oszlopa...* [1813], 92.

47 Lásd a vershez kapcsolódó jegyzetet (Ráday ajánlását): *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár: Források 7 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 264.

48 Lásd MÁRTON István, *Keresztyén theologusi morál, vagy-is Erköltstudomány* (h. n.: 1796), 803; PÁLYI, „Láczaí Szabó József...”, 28. Láczaí kéziratban fennmaradt történeti művei megtalálhatók: TiREL, Kt 243–246.

megállapításaiból idézünk: „Igen jelessen lehet össze hasonlítani a’ Poésist a’ Tántzal; a’ jó ’s ép testű Tántzos közönséges ruhába-is maga után vonzza az abban gyönyörködőknek szemeket: valamint a’ jó Poétának szabad beszédjét-is kedvelli az érzékeny elme.” Ezzel szemben a „Versfaragók éppen olyanok a’ magok tsúszkáló gondolataikkal a’ versbe, mint a’ ténfergő nyomorék vagy a’ részeg a’ Tántzban”.⁴⁹ Lácza e művét is ismerhette diákjaival együtt Csokonai Vitéz Mihály, aki a *Magyar poétika*, a kritikai kiadásban [*A’ Magyar Prosodiáról*] című, 1799–1800 körül keletkezett tanulmányában a poézis elevenítő erejéről szólva utalt Láczaire: „Látzai az egész dolgot a’ Tántzoshoz hasonlítja, a’ ki ha szép-termetű kedves ha nem tántzol is, az idomtalan ember pedig a’ tántzot is eltsűfítja.” Kecskés András verselméleti monográfiája nem ismeri Lácza „ilyen értelmű, Csokonai életében tett megnyilatkozását (esetleg tankönyvét?)”, s a Csokonai-kritikai kiadás sem ismer Láczaiktól ilyen hasonlatot. *A’ Magyar Versekről* szóló írásból idéznek, amely, mint e munkákból is (helyesen) kiderül, 1809-ben jelent meg, már több évvel a nagy költő halála után.⁵⁰

Miről prédikált Lácza?

Bár a szokással nem könnyű felvenni a küzdelmet, dolgozatunk elsősorban újból arra kíván rámutatni, hogy a gúnyirat alaptalanul kapcsolódott és kapcsolódik még mindig Lácza Szabó József nevéhez. Azt is látni fogjuk, hogy *A’ Magyar Versekről* címmel megjelent szöveg és *A’ Gém* – minden későbbi baj eredője a gúnyiratvádig – valójában egy hosszabb írásnak a szerző beleegyezése és eredeti szándéka figyelembevételével, évekkel a keletkezése után közölt (felhasznált) részlete. Az általa sokkal fontosabbnak tartott művei (melyekbe szintén régóta nem szokás beleolvasni) rövid áttekintése, illetve a róla szóló emlékezők felidézése folytán talán valóságshűbbre változhat a Kazinczy óta demonizált Lácza-kép is.

Toldy Ferenc egyik kézikönyve *A theologiai irodalom feléledése* című fejezetében olyan nevek között említi Lácza Szabót, mint Diószegi Sámuel, a debreceni fűvész prédikátor, vagy Báthory Gábor pesti szuperintendens, a vallási unió nagy ellenzője.⁵¹ Egy későbbi homiletikai tanulmány kritizálja Lácza teológiáját, de azt elismeri, hogy prédikációi „egy tisztességes ember lelki magasságát” mutatják.⁵² Almási Balogh Sámuel, aki sárospataki diákként előszóban is hallhatta Láczaikat, a *Tudományos Gyűjteményben* 1819-től megjelenő – a neológia törekvéseit pártoló, Kazinczy érdeklődését is felkeltő

49 LÁCZAI SZABÓ JÓZSEF, „A’ Poésisről való Jegyzések”, in Stephano MÁRTON, *Phaedri Avg. Liberti Fabulae Aesopeae* [...] (Győr: Streibig József, 1793), 405.

50 KECSKÉS ANDRÁS, *A magyar verselméleti gondolkodás története a kezdetektől 1898-ig*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 166, 194; CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY, *Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY SZILÁRD, DEBRECENI ATTILA, OROSZ BEÁTA (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002), 18–19.

51 *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban*, II (Pest: Athenaeum Kiadó, 1872³), 58.

52 RÁCZ BÉLA, *Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből (1711–1914). Homiletikai tanulmány*, I (Gyula: Leopold Sándor Könyvnyomdája, 1931), 120.

– tanulmányai egyikében a protestáns prédikációk közül Lácza munkáit értékelte a legtöbbre:

Egyik sem felelt úgy meg a 'Logica' törvény-szabásainak, mint Lácza Sz. József, Sáros Pataki Professor és Prédikátor, mellyhez hozzá tévén az ő széles tudományát, szabad és palástolatlan, de elmére 's szívreható szóllását, az időnek 's helynek szükségéhez bölcsen alkalmaztatott, és erőltetlen előadását: úgy tekinthetjük közre bocsátott Prédikázióját, mint Literaturánknak valóban díszére szolgáló productumokat.⁵³

Sokan tekintettek úgy rájuk: több szónoklata hallgatói, illetve tanítványai „kívánságára és költségén” jelent meg. Összegezve Lácza 1813–1820 között négy vaskos kötetben adta ki prédikációit, amelyek tanúsítják, hogy a hitelesség alapvető kívánalmával is tisztában volt. „[...] egy hitetlen vagy alkalmatlan Pap, a' ki ha bár úgy tanít is, a' mint kell; de tanításaival ellenkező gonosz életet él, mennyi lelkekben teszen kárt! kiket ördögi példájával rabul visz a' kárhozhatnak magával egyetemben!” „Eggyezzen életünk szánknak vallástételével!” – gyakran buzdított erre.⁵⁴

Önmagát *őrállónak* nevezte,⁵⁵ aki életét hívei üdvössége „kimunkálkodására szenteli”. Ennek céljából adta ki nem sokkal halála előtt imádságoskönyvét is,⁵⁶ ahogy prédikációival is a valódi megtérést kívánta munkálni: „Mert soha egyéb bűnünk' bősátságát nem várhatjuk még az Isten' irgalmasságából a' Jézus érdeméért is, hanem a' mellyet megbántunk, elhagytunk, és minden rossz következeit a' lehetőségig jóvá tettük.”⁵⁷ Már az I. kötet (1813) legelső prédikációjában figyelmeztetett a gúnyolódás következményeire:

legveszedelmesebb ellenségei a böltességnek 's kegyességnek a' Tsúfolók, a' kik [...] minden elmésségeket arra fordítják, hogy vagy magokból a' Vallás' igazságaiból tsúfot üzenek, azokat útálatba hozzák; a' helyett hogy a' benne lévő drága kintsért még a' tserép edényt is megbetsülnék, inkább a Lelki-Tanítónak némelly nékiek nem tetsző, de meglehet, hogy külömben dítseretes tselekedetei miatt, annak szent Hívtalát is és Tanításait ótsárolják, gyalázzák, és így másokat is azon veszedelem' örvényébe tsábítani igyekeznek, a' mellyből magok talám soha többé ki nem menekedhetnek. (*A' bűnnek megismeréséről*)⁵⁸

A' felebaráti szeretetről szóló 8. prédikációban kijelenti: csak az nevezhető kereszténynek, aki „semmi alávaló tsúnya dologba nem elegyedik, [...] rágalmazásban, rosszsz hí-

53 [ALMÁSI] BALOGH Sámuel, „Az Ékesszóllásnak ismértetésére 's felvilágosítására szolgáló némelly Jegyzetek”, *Tudományos Gyűjtemény* 7, 8. sz. (1823): 67.

54 LÁCZAI SZABÓ József sáros-pataki ref. predikátor és professor *Különböző textusokról készített prédikáziói* [I.] (Sárospatak: Nádaskay András, 1813), 15–16.; *A reformáció harmadik századjának öröm-innepe...*, 26.

55 Vö. Ezék 3, 16–21; a *Közhaznu Esmeretek Tára* (1831–34) szócikke szintén ebben látta a protestáns prédikátor tisztét: „[...] a' 18. száz. közepe olta harapodzó naturalismus és szabad gondolkodás a' keresztény tudományt elfojtani igyekeznek, következőképpen az Ur beszédének erős őrállókra van szüksége, a' fenyegetődző hitetlenség ellen”. (IX/515.)

56 Lásd *Templombeli köznapi könyörgések* (Sárospatak: Nádaskay András, 1827), Elő-Beszéd.

57 LÁCZAI SZABÓ, *Predikázióinak második darabja...*, 274.

58 LÁCZAI SZABÓ, *Különböző textusokról...*, 1–3.

rek' terjesztésében nem gyönyörködik".⁵⁹ A becsületsértés, rossz hír-keltés okozta kár teljesen nem is tehető jóvá:

tsak egy gonosz lelkű rágalmazás, emberszóllás által is, annyi kárt tehet másnak egy rossz ember, hogy életében se teheti azt egészen jóvá: de azért kötelessége, hogy ha minden kárát vissza nem fordíthatja is, legalább, a' mit lehet, rágalmazó és emberszólló beszédének megmásolásával, visszazavonásával, a' megsértett személynek megkövetésével tselekedjen. (*A' Bűn által okozott kárnak visszatérítéséről*)⁶⁰

A 14. prédikáció szerint a hívő ember „senkivel és semmivel egyébbel ellenkezést nem tart, mint a' benne ottan-ottan felébredő hibás vagy bűnös testi gerjedeésekkel 's kívánságokkal” (*A' kegyesség' jutalmairól*).⁶¹

Prédikációi 1814-ben megjelent II. kötete Krisztus hegyi beszédét taglalja. A 4. prédikációban Mt 5, 5 alapján a szelídségre tanít (ugyanebben az évben erre Kazinczy is oktatta Láczeit).⁶² Az elején tisztázza, hogy a szelídség nem jelent „bátortalanságot” vagy érzéketlenséget: „a' legszelídebb embert is meg lehet indítani 's háborítani.” Ám a szelíd és az indulatos ember reakciója között lényegi a különbség: „De épen más, valamelly alávalóságot kedvetlenül érezni! más ismét holmi semmire-kellő tsekélységekben megindulni, dühös haragra 's mérgelődésre hevülni! – *Amaz*, a' legszelídebbekben is megeshetik gyakorta; de *ez*, soha sem.” Mivel „a' szelídség a' heves és indulatos embereknek nehezen fog esni”, tanácsokkal segíti e jellemvonás kialakítását:

1. A' magunkról való fennyen gondolkodást mérsékeljük! mert rendszerént azok legkevesebbé szelídek, a' kik magokat másoknál nagyobbaknak, felsőbbeknek, külömb embereknek hiszik és tartják. A' kik böltességekben, tudományokban, szépségekben, erejekben, gazdagságokban, származásokban, rangokban, hivataljokban magokat elbázzák, 's kelletlenül nagyobbaknak állítják.

A következő tanácsait, úgy véljük, ideje lenne Láczaival szemben is gyakorolni:

59 Uo., 116, 118–119.

60 Uo., 43.

61 Uo., 206.

62 „Hüségtelen a maga ügye eránt, s nem keresztyénese szelíd, hanem bátortalan s magához kevésbé bizó az, a ki eltűri a templom profanálóját” – írta említett levelében (KazLev XI/2647, 348). Kazinczy a templomtisztító Jézustól (Mt 21, 12–17) vett példát „bátor” tettéhez, amikor a *Tövisék és Virágokban* Láczeit (is) „csalánnal megcsapkodta”. Máskor inkább korbácsot „használt”, amit aztán vele szemben is alkalmaztak (pl. az Iliász-pörben). Láczei viszont Jézus példáját csak az ahhoz hasonló helyzetekben hirdette követendőnek: amikor „Istennek ditsőssége tetemesen megsértetik”. Máskor a keresztyény „nem mérges, nem dühös, hanem alázatos”, mint Jézus, aki a gyilkosaiért is imádkozott. *A' keresztyéni buzgóságról vagy áhítatosságról*, in LÁCZAI SZABÓ, *Külömböző textusokról...*, 92.; vö. KAZINCZY Ferenc, *Költemények, II, Jegyzetek*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Kazinczy Ferenc összes művei (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 494; *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*, s. a. r., jegyz. OLTVÁNYI Ambrus, A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 9 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 337, 352.

2. Igyekezzünk másokról is mennél több jót lehet, feltenni. Nagy forrása az az embergyűlölésnek 's bosszúságnak, – hogy az emberek egymásról igen kevés jót hisznek 's tesznek fel; és azoknak beszédeiket mindenkor legrosszabbra magyarázzák.

3. Ne abban keressük a' betsületet, bátorságot, nagy és erős lelkűséget, hogy akármelly tsekélységen érzékenyen meginduljunk, és felgerjedett oktalán indulataink után rohanjunk! Nagy lelki gyarlóság ez A[tyámfiai,] ellenben sokkal nagyobb lelkűségnek jele az indulatokat zabolán hordani!⁶³

Ugyane kötet 8. prédikációjából megtudjuk, kik a békességre, illetve nem békességre igyekezők. Ez utóbbiakról így ír:

azok a' tellyességgel nem békességre igyekezők, a' kik minden hijáavalóságon pert, lármát indítanak, a' kik még az ártatlan dologban is elhallgatni, másnak legkisebbet is engedni nem akarnak, hanem akár van részeken az igazság, akár nints, mind addig lármáznak, ellenkeznek, míg mindeneket ki nem fárasztanak, vagy meg nem szégyenítenek.

Beszéde második felében arról olvasunk, hogy az alapige (Mt 5, 9) által említett boldogságon kívül még miben áll a „békességre igyekező barátságos jó emberek” boldogsága: *az embertársaik előtt is kedvesek.*

Hová kell nagyobb dítséret a' társaságos életben, mint midőn valakiről azt mondják: ez jó, betsületes, békesség-szerető ember! nagyobb dítséret ez százszor, mint ha másról ezt mondják: ez derék, tudós, jó mester-ember, nagy pénzü, nagy jószágú, tsak a' kár, hogy mellette kevély, veszekedő, szenvedhetetlen erköltsű. Az olly békesség-szerető embereket, kik senkivel nem örömet perelnek, mindnyájan szeretjük, velek jó kedvel társalkodunk, midőn ellenben a' békesség-háborítókat kerüljük és távoztatjuk. Sőt a' békesség-szerető embereknek, még ha valamelly perbe, ellenkezésbe keverednek is, meg van egyebek felett az a' vígasztalások, hogy minden jó emberek az ő részekre 's pártjokra hajólnak [...].⁶⁴

Figyelemre méltó a 14. prédikáció is, amelyben Láczaí – akit a szakirodalomból haragos emberként, Kazinczy üldözőjeként ismerhetünk – a legrészletesebben „értekezik” a harag következményeiről. Mt 5, 21–22 alapján kijelenti: „a' ki tsekélyebb vagy gorombább szitkokra vetemedik, [...] szinte olly nagy törvényét hágja által a' szent Istennek, mint a' gyilkos, és így az Istennek kedvéből kieshetik”. Ha a harag kikerül az értelem irányítása alól, „és magános személyek üldözésére 's bántására tzéloz, [...] már ekkor soha vétek nélkül meg nem eshetik”. A haragtartás az élet és az egészség törvényeivel is ellenkezik: „Vagynak reá példák, hogy a' mérges, haragos embert, egygy felmérgeztetése megölte.” Ezért „mindenkor kötelességünkkel ellenkező véteknek kell tartanunk, és mint illyet gondosan kerülnünk”. „Hogy pedig annál hathatósabban kerülhessük”, most is tanácsokkal szolgál:

63 LÁCZAI SZABÓ, *Predikációjainak második darabja...*, 41–54.

64 Uo., 100–115.

1. Igyekezzünk testünket 's egészségünket a' mértékletesség, józanság, munkásság által megkeményíteni [...]

2. A' barátságot, nyájasságot, szelídséget, és a' felebaráti szeretetnek minden jóltévő és kedves hajlandóságait magunkban ébresszük, élésszük, neveljük, és tápláljuk.

3. Ne adjunk helyt magunkban a' mások ellen való gyanúságnak, idegenségnek és felőlünk vélt ellenséges indulatoknak; a' ki mindent rosszra magyaráz, mindent ellenségének ítél, ha haragost, ellenséget, és haragoskodásnak okát nem talál is, tsinál. Valamint a' babonás, a' ki ott is boszorkányokat, ördögi kísérteteket keres és hiszen, a' hol mindennek a' természet útján mennek.

4. Végre, még a' hol nyilvánvaló sérelmekre és méltatlanságra találunk is, [...] igyekezzünk ne annyira rossz akaróinkat megbosszúlni, mint a' vett, vagy vejendő sérelmeket elkerülni, káros és veszedelmes következéseitől megfosztani.⁶⁵

Prédikációi arról is tanúskodnak, hogy Láczaiban nem a felekezeti intolerancia munkált – amivel A' *Gém* költői névsora miatt Kazinczy vádolta s nyomában egyes kutatók is vélik⁶⁶ –, hanem a tolerancia, s ennek alapjaként a külsőségekkel keveset törődő igaz vallásosság.⁶⁷ Például az I. kötet 21. prédikációja:

Nem a' külső keresztyéni szokásokat, egymástól magokat megkülömböztető felekezete-ket kell a' Valláson érteni! ezek változtak a' Krisztus idejétől fogva sokszor és sokképpen, változhatnak ezután is. [...] Akármelly tisztasággal, lelki szabadsággal és egyéb méltóságokkal dicsekedjen is a' mi Vallásunk' felekezete, távol legyen tőlünk, hogy ebben elbizakodjunk, eltévelyedjünk, hibás vélekedésekre 's tselekedetekre vetemedjünk, a' magunk felekezete' hitét egyedül szent és idvezítő hitnek tartsuk, mint a' mellyet többé jobbitani nem is lehet, nem is kell! egyebekét pedig megvessük, kárhoztassuk.⁶⁸

Vagy a reformáció emlékünnepe, 1817. július 13-án elhangzott beszéde, melyben – a „nagy Exámen” időszakát kihasználva – elsőként „tisztelte meg” Magyarországon a hit-újítás harmadik centenáriumát:

Hitünk jobbulásának *életünk jobbúlása* legyen örökös és szüntelen való tzélja és vége! E' nélkül amaz sem ér semmit! sőt e' nélkül több kárt tenne amaz is mint hasznót. [...] Ne hidje azért közzületek senki, hogy az igazságnak tsupán az esmérete, hogy a' tselekedetektől üres, holt hit által idvezülhessen! Ne hidje el magát azon külső szerentséjében, a' mellyet származásának vagy neveltetésének köszönhet! Mind ezek gondolóra se fognak jönni az ítéletnek ama napján! nem kérdi ott senki: – mellyik Ekklésiai társaságban éltünk! a'

65 Uo., 195–203. A 30. és 40. prédikáció bővebben is rámutat, hogy a bosszúálló (perlekedő) embert a kevélység fűti (410–420, 533–544).

66 KazLev XI/2647, 348–349., vö. BÍRÓ, A *legnagyobb pennaháború*, 511.: „Lácza Szabó a felekezeti intoleranciát feltűnő módon helyezte át idézett publikációjában irodalmi síkra.”

67 „Az igaz buzgóság együtt jár az ártatlan és tiszta jámbor étellel; valamint ellenben a' vak buzgó emberek gonosz és tisztátalan életűeknek szoktak tapasztaltatni.” LÁCZAI SZABÓ, *Különböző textusokról...*, 91.

68 A' *Keresztyén Vallás' örökös vóltáról*, in LÁCZAI SZABÓ, *Különböző textusokról...*, 313, 319.

Katolikusok, Reformátusok, Evangélikusok vagy Óhitűek társaságában é? hanem csak azt: vajjon híven követtük é az igazságot, melly által világoztattunk?⁶⁹

De felidézhetjük a kollégium és a tiszáninnyi egyházkerület főkurátora, Vay József (1750–1821) „utolsó megtiszteltetésén” mondott halotti beszédét is, melyben a „lelki fő Igazgatók” szolgálata legfontosabb kihatásaként értékelte az igazság ismeretében való előbbrehaladást, annak felekezeti kisajátítása és a vallásos „versengések” helyett: „Igen kívánva óhajtanák ugyan minden jó szívű érzékeny Keresztyének, hogy semmi vallásos Felekezet az ég alatt a’ másikat ne sértegetné; hanem a’ Vallás szentségének és lelkiesméret szabadságának, mellyeken a’ felvigyázó és birói hatalmat a’ szent Isten egyedül magának tartotta fenn, hagyna békét minden!”⁷⁰

Kazinczynak a prédikátor Láczaí iránti, előítélettől táplált ellenszenvé⁷¹ az 1810-es évek második felében megenyhült, s például a Vay József emlékezetén elhangzott szónoklatát a sárospataki „fényes, roppant gyülekezet” tagjaként meghallgatta. Levélben is beszámolt az eseményről, melyben Láczaí nevét már nem kíséri negatív megjegyzés,⁷² s Vay-életrajzában is csak a tényekre szorítkozott – Rádaynak a mottóban idézett kérdésére adott megkésett feleletéhez hasonlóan: „itt a hely predikátora Láczaí József professzor tartá a tanítást”.⁷³ Sőt a Vályi Nagy Ferenc temetésén hallott prédikációját meg is dicsérte: „A’ hely’ Predikátora, Prof. Láczaí József Úr, igen szépen készült Beszédet tarta a’ Templomban az Evangyéliomi Századosnak e’ szavai felett: Bizony ez az ember igaz vala...”⁷⁴

A pályatársak ítélete

Nekrológjában a *Hazai és Külföldi Tudósítások* – az az újság (bővített címmel és tartalommal), amely majd’ húsz évvel korábban Láczaí inkriminált szövegeit első ízben leköszölte – mint „szeretett és tisztelt lelkipásztorról”, „közkedvességű és nagy hasznú tanítóról” emlékezett meg Láczaí Szabó Józsefről.⁷⁵ A *Tudományos Gyűjtemény* főként „több rendű hasznos ’s épületes magyar munkák’ szerzőjük ’s részint fordítójok”-ként vette számba munkásságát.⁷⁶ Bővebb információt a halotti beszédekből kaphatunk róla. Bár igaz van

69 *A reformátzió harmadik századjának...*, 24–25.

70 *Az egyházi fő Igazgatóknak istenes Méltósága, in Consistorialis és halotti beszédek, melyek néhai Vajai Vay József [!] úrnak [...] utolsó megtiszteltetésére [...] elmondattak*, 50–67 (Sárospatak: Nádaskay András, 1822), 54–55. KazLev XVIII/4097, 110.

71 Lásd KazLev VII/1687, 323; X/2325, 136; XI/2523, 68.

72 KazLev XVIII/4097, 110.

73 KAZINCZY Ferenc, „Vay József”, in KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon: Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. ABAFI Lajos, Nemzeti könyvtár 36 (Budapest: Aigner Lajos, é. n.), 265.

74 VÁLYI NAGY Ferenc, *Polyhymnia II könyvekben*, I. (Sárospatak: Nádaskay András, 1820), XII; KazLev XVII/3824, 53–55.

75 23, 2. sz. (1828): 305.

76 11, 11. sz. (1828): 125–126.

Kazinczynak, hogy ezek tónusa általában a tömjén,⁷⁷ az alábbi szónoklatokból kirajzolódó portré hasonlít a Láczaí prédikációi által bemutatott békességszerető emberre.

Először Major József (1779–1830) sátoraljaújhelyi lelkész prédikált, Rozgonyi József egykori tanítványa, aki 1816-tól Kazinczy főkuratori szervező tevékenysége eredményeként lett az újhelyi gyülekezet prédikátora.⁷⁸ Major beszédéből⁷⁹ Láczaít és elméjű, „sebes és pontos látású”, kedves és szolgálatkész emberként ismerhetjük meg, aki – „Istenfélő és kegyes szüléktől származván” – szívében csendes vallásos érzéseket és indulatokat táplálva, szerényen élt, mintha minden érdem nélkül lett volna. Ezzel összhangban szolt az alapige: „Kissebb vagyok minden te jótéteményidnél és igazságodnál, mellyet tselekedtélt a’ te szolgáladdal!” (1Móz 32, 10) Pályája során ért „elmellőztetését” készséggel megbocsátotta.⁸⁰ Noha más „kedvetlenségek” is érték, végig tiszteletben és szeretetben részesült: „Az ő 20 eszt. a’ maga hazájában folytatott Predikátorsága, nyilvánvaló bizonsága annak, hogy 1828 esztendőök alatt annyira már munkálkodott a’ Jézus vallásának lelke, hogy közöttünk nem úgy mint valaha Názáretben, a’ Próféta nem vala tisztesség nélkül a’ maga hazájában; mert bár némelly kedvetlenségeket kóstolt is, de tsakugyan szerettetett, tiszteltetett ő, és a’ legjobb emberek bizodalommal ajándékozták meg őtet.” Major is megajándékozta bizalmával: „a’ vele lett megismerkedésemnek első órájától fogva az én teljes bizodalommat birta, és engemet viszont a’ maga teljes bizodalomával megtisztelt”. Láczaí főntebb idézett prédikációja (II/4) a szelídek Istentől nyert jutalmaként értékeli a „megelégedő, jó kedvű” életet is. Majornál pedig Láczaíróól olvassuk, hogy „jól folytak az ő dolgai, [...] vidám volt, és olly sokaktól szerettetett”.

Láczaí érdemeihez sorolja végül Major azt is, hogy „eggy vólt ő azon magyar Íróink között, kiket a’ nyelv újításának lelke meg nem szállott, tiszta magyar írása módját megtartván mind végig”. Major is közékük tartozott persze, akinek írásmódját Kazinczy ugyanezen okból kifogásolta ez idő tájt. Ettől függetlenül Majort – akinek előbb pozitív jellemvonásait ismerhette meg, nem pedig Hübner-fordítását – Kazinczy a barátjának tekintette.⁸¹ Ahogy Szentgyörgyi József esetében is elégnék tartotta, ha barátok közt csupán „a’ szív jár egygy úton”.⁸² Megjegyezzük: Kazinczy talán legjobb barátja, Kis Já-

77 KazLev XVI/3707, 309.

78 Bővebben lásd: MAGOS István, „»...meggyőződést és életet szerezzen«: Major József sátoraljaújhelyi prédikátor 1820-as beszéde a lelkészi hivatásról”, *Vallástudományi Szemle*, 14, 1. sz. (2018): 26–49.

79 *Az Isten jószágának az egészséges és jó napokban való háládatos megismerése és érzése, mint legjobb készület a szenvedésekben, betegségekben és a halálban való tsendes megnyugovásra, békességtűrésre és reménységre, Egy halotti tanításban előadva, mellyet néhai nagyitiszt. és tudós Láczaí Szabó József úrnak, a S. pataki ref. eklésia hív lelkipásztorának, és a Nemes Kollégiomban Keresztén erköltsi s egyéb papi tudományokat tanított professornak utolsó érdemlett tisztességére készített, és a S. pataki ref. templomban sept 23. 1828. elmondott Major József S. A. Újhelyi Predikátor (Sárospatak: Nádaskay András, 1828), 1–23.*

80 Major itt feltehetően arra utal, hogy 1805-ben Láczaí kényszerűségből fogadta el meghívását a lepsényi papságra, miután a (pápai) tanári kar nem tudta keresztülvinni a kollégium elköltöztetését Komáromba. Láczaí ezt a *Halhatatlanság’ Oszlopa* első kiadása ajánlásában is fájalta (Vác: Máramarossi Gotlib Antal, 1807). A költözést támogató „agitációs induló”-ja kapcsán lásd: Csörsz, „A pápai református...”, 109–121.

81 KazLev XV/3370, 39; XIX/4602, 554.

82 „’S egygy vagy e Te azért Somogyi Gedeonnal, azért hogy ez a’ marha ember a’ Te írásodat is a’ magáé mellé nyomtattatá? Nem, barátom, úgy szeretlek mint mindég.” KazLev XI/2634, 314; vö. KazLev VI/1427, 252.

nos ugyanilyen jó barátságba került Pápán más neves tanárok (Márton István, Tóth Ferenc stb.) mellett Láczaival is, aki – egészségügyi kérdésekben is járatos lévén – maga oltotta be Kis gyermekeit a tehénhimlővel.⁸³

Majort követően az egykori tanártárs, az utolsó pataki polihisztornak tartott természettudós-filozófus Nyíry István (1776–1838) – 1831-től az Akadémia levelező tagja, majd tagja⁸⁴ – szónokolt, aki szerint hiteles élete által Lácza a legszélesebb körben árasztotta jó befolyását: „Példát mutatott a’ predikáló- példát a tanítói székből, példát mutatott fáradhatatlan szorgalmatossága által, melyekről 21 darab köz kedvességet nyert kinyomtatott munkái a’ késő maradéknál is élő tanúk lesznek.” Mint tanár diákjait „valóban szerette”. Lelkészként gyülekezetét „szívén hordozta”. Ennek gyümölcseként „beszédbeli egyenességét, mély és a’ szív belsőjét is megható intéseit 20 esztendő alatt elfogadtuk”. Pápai működéséről (1791–1805) sem feledkezve meg, Lácza halálában Nyíry egy erős, közteherbírársra termett oszlop kidőlését fájalta. „Valóban elvesztettünk, elvesztettünk életünknek egy Tanúját, Tanítóját! – Óh bizony az ő emlékezete későre felmarad közöttünk!” – zárta orációját Lácza munkásságának egyik legközelebbi tanúja.⁸⁵ A halotti beszédek tartalmazó füzet végén olvasható *Gyász-vers* ugyanezzel vigasztal: amíg Sárospatak fennáll, addig ő is „élni fog, élni mindég”. Jelenfi Károly költeménye az egész nép által meggyászolt nagy papot és emberbarátot siratja Láczaiban, aki „csak a közjóra lángolt”.

Következtetések

Az eddigiek fényében sem feltételezhető, hogy Lácza Szabó József, aki a keresztény élet egyik legnagyobb akadályaként beszélt a gúnyolódásról (a „hírhordásról” is), s prédikációit átszövik az ezzel kapcsolatos intések, eközben a „csúfolódók székébe” ült (Zsolt 1, 1), és egy „egészen elképesztő ízléstelenségről tanúskodó gúnyiraton” dolgoztatott.⁸⁶ A valódi probléma most is inkább az, hogy Kazinczy az irományhoz hasonló „egészen elképesztő ízléstelenséggel” áskálódott ellene. Kereszténységén folyamatosan gúnyolódva, semmirevalónak, embertelennek nevezte, még az édesanyja gyalázásától sem riadt vissza: *A’ Tántzos Medve* jóslatát beteljesítve, „Kurva Fiá”-nak bélyegezte.⁸⁷ Egyébbel nem is menthetnénk e magatartását, mint önmagára vonatkoztatott szavaival: „szertelen érzékenységgel (literátori zsémbelődésével)”,⁸⁸ vagy amivel egykori teológiatanárát, Őri Fülöp Gábor (1739–1823) szuperintendenst mentegette, aki egyszer, a szüreti munkák végén „röhögve nevetett” valakinek a szolecizmusain: „Igaza van a’ Stóának: a’ jó és a’ bölcs,

83 Kis János superintendens, *Emlékezései életéből: Maga által feljegyezve* (Budapest: Franklin-Társulat, 1890²), 413; KazLev III/640, 149.

84 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. Első kötet (Pest: Trattner-Károlyi, 1833), 65. Egy munkája e kötetben is olvasható, közvetlenül Berzsenyi Dániel *Póétai harmonistikája* előtt: *A’ fa és kőhiderő’ hasonlati meghatározása*, 232–245.

85 „A vigasztalásról való beszéd”, in *Az Isten jóságának az egészséges és jó napokban...*, 49–58.

86 BÍRÓ, *A legnagyobb pennaháború*, 611.

87 KazLev XII/2756, 144–146; 2807, 269–270; 2811, 283.

88 KazLev XIV/3279, 308–309.

a' bolond és a' rossz synonymumok, s' minden emberi botlás arra reducáltathatik, hogy bolondok vagyunk.”⁸⁹

Miközben Kazinczy maga is hangoztatta, hogy „tévedésben lehet”, és elismerte, hogy levélírás közben „elhagyja az okosság”⁹⁰ – aminek oka Bod Péter szerint az indulat,⁹¹ s erre Lácza is rámutatott prédikációiban –, ellenszenvvel, sőt mély gyűlölettel telt szavainak⁹² hitelt adva, azokat „egyértelműsítve” kapcsolják mérvadó szakmunkák is még mindig szerzőként Lácza Szabó József nevéhez a gúnyiratot. Jóllehet már Tolnai Vilmos 1929-ben megjelent alapvető monográfiája szerint „kiderült, hogy e határtalanul nyers és aljas irat szerzője nem lehet ő”.⁹³ Tolnait erről Harsányi István tanulmánya győzte meg, amely Balassa vélekedésének ellentmondva több oldalról kizárta Lácza szerzőségét. Azt is bizonyosra vette, hogy nem Sárospatakon, hanem a Dunántúlon keletkezett.⁹⁴ Nem sikerült kideríteni, kitől származik a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára katalógusában a gúnyirat lelőhelyét (Balassa kiadását) mutató cédulán olvasható régebbi ceruzabejegyzés: „Nem bizonyos, hogy Lácza írta. Szerintem egyenesen ki van zárva.”

Sárospataki kortársai szintén nem gúnyiratszerzőként ismerték. Távolabbról feltételezett alattomos és bosszúszomjas természetéről sem volt tudomásuk. Már Pápa is szelíd és „nyílt szívűségéről” volt nevezetes, aki konfliktusos helyzetekben, ha az érvek hatás-talanok, hátrébb lép.⁹⁵ A „szent erkölcsű, tiszta fejű” Vályi Nagy Ferencsel⁹⁶ is bizonyára kölcsönösen igaz embernek tartották egymást, még ha nem is értettek mindenben egyet.⁹⁷ A pataki tanárokról feljegyzéseket készítő Szombathi János magyarul írt rövid, majd kéziratban maradt latin nyelvű műve alapján csak később, bővítve publikált szócikkében ugyanúgy nincs szó gúnyiratról, mint Kazinczyval folytatott levelezésében – vagy ép-

89 KazLev X/2278, 32; konkrétan Láczaival kapcsolatban lásd: KazLev XI/2639, 334; vö. még KazLev XVI/3638, 138: „A' Jóknak és Nagyoknak is vagynak elborúlásaik.”

90 Általános érvénnyel erről 1827-ben nyilatkozott Toldy Ferencnek: KazLev XX/4741, 208.

91 Lásd *Szent Hiláriu*s ([Szeben:] 1768), 131: „*Mi zavarja meg az okosságot?* Az indulat, mint a napot meghomályosítja a felleg.”

92 Négy évvel a gúnyirat közlése után megjelent *Tövisek és Virágok*-kiadásában, *A' lúdhattyú* jegyzetében Balassa József is megállapította: Kazinczy már a kötet megjelenése (1811) előtt, „régóta gyűlölte” Láczaikat. KAZINCZY, *Tövisek és Virágok*, 68.

93 TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás: A nyelvújítás elmélete és története* (Budapest: MTA, 1929), 117–118.

94 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 503.

95 TÓTH Endre, *Mándi Márton István élete* (Pápa: Főiskolai Könyvnyomda, 1931), 54–57; BODOLAY, „A türelmi rendeletől...”, 126–127; vö. *Halhatatlanság' Oszlopa...* [1807], [1–16.: *Ajánló levél; Elő-beszéd*].

96 Kazinczy jellemzése, lásd VÁLYI NAGY, *Polyhymnia II könyvekben...*, XV–XVI.

97 Bár Kazinczy kettejükhez való eltérő viszonyulása különböző látásmódot eredményezett, úgy véljük, mégsem alakulhatott ki köztük kiélezett ellentét, amit kritikai kiadása bevezetőjében Sobor András állít, feltehetően Kazinczy egyik levele alapján, vö. KazLev XI/2608, 251–252. Vályi Nagy nemcsak a *Mondolatot* helytelenítette, hanem azt is, ahogy *Az Új Holmi*-recenziójában „Szemere Pál *Patakot* nagyon megrugdosta” (KazLev VIII/1813, 42.). Később ő hívta fel Kazinczy figyelmét Lácza válaszára is – lásd KazLev X/2330, 146; 2365, 216. Ezenkívül mindketten tudták, ki *Az Istennek kedves keresztyén*: aki mindenről lemond, „a' mire az indulat ragadja”. Ezt Vályi Nagy kimerítően tárgyalta ilyen című halotti beszédében (Sárospatak: Nádaskay András, 1813), ahogy Lácza is prédikációiban. Vö. VÁLYI NAGY Ferenc, *Ódák Horátz mértékeinn* [1807], s. a. r. SOBOR András, *Régi magyar költők tára* XVIII. század 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 13–14.

pen Kazinczy 1818-as Sárospatak-tanulmányában, amelyben pedig Láczaíró is szó van.⁹⁸ Helyette arra a német nyelvű újságcikkére emlékeztet a szócikk, melyben Láczaíró „egy angol utazó becsméréseit verte vissza”.⁹⁹ A történetről, a cikk magyar nyelvű kivonatolásával, 1817-ben a *Tudományos Gyűjtemény* 1. évfolyama is beszámol, amely a vádakra írt feleletéből ítélve Láczaíró „nemes szívű, derék Hazánkfiá”-nak nevezi.¹⁰⁰ Míg a tanári karból a történész-könyvtáros Szombathival Kazinczy inkább könyvészeti, tudományos kérdésekről levelezett, a költő-matematikos Kézy Mózes professzortól, legbensőbb pataki barátjától aktuális híreket szerzett. Külföldi peregrinációja (1810–1813) után gyakran találkozott vele személyesen is. Kézytől tudta meg például, hogy Láczaíró, Rozgonyi és Kövy professzorok mennyire örültek a *Mondolatnak*, „rajtam mulatták magokat minden üres órájuk alatt”.¹⁰¹ Kínálkozik a párhuzam: Láczaíró ez idő tájt panaszkodott arról, hogy „kettős hivatalával” járó elfoglaltságai mellett még írásra is „kevés üres órája marad”.¹⁰² Helytálló Harsányi következtetése: „Ha Láczaíró irta volna a gúnyiratot, arról Kazinczynak, pataki bizalmas emberei (Vályi Nagy Ferencz, Szombathi János, Kézy Mózes) útján bizonyosan határozott tudomása lett volna s nem lett volna kénytelen tájékozatlanságban maradni.”¹⁰³

Láczaíró 1813-ban megjelent válasza

Szemere Pál e nem túl biztató megállapítással kezdi egyik tanulmányát: „A vádakat a legteljesebb védelem sem mindenkor némíthatja el...” Ha csupán a személyt éri igazságtalan támadás, nem is érdemes védekezni, jobb hallgatni. Azonban „vannak esetek”, amikor a „vádoltatott tartozik szólni”. Ha valakit „ügye parancsol védelemre”, mégis hallgat, „az oly gyarló, mint a ki hiúságból dulakodik”.¹⁰⁴ Nem kérdéses, hogy Láczaíró vélt hallgatása hozzájárult negatív megítéléséhez. Pedig Láczaíró a saját ügyében sem hallgatott. A *Halhatatlanság’ Oszlopa* című verseskötete második kiadásának bevezetésében – amire nem szokás hivatkozni,¹⁰⁵ noha a Kazinczy-levelezésben is van rá utalás, s a *Felelet a Mondolatra* e kötet írójaként ismeri – a tényekkel egyezően beszéli

98 Szombathi szócikkeihez hasonló tárgyilagosságot tartalmaz róla Kazinczy írása is: „1. Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-Városnak Története, 2. A’ Sáros-Pataki Reform. Collégiumnak Historiái és Statistikai Isméréte”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 5. sz. (1818): 16, 26.

99 SZOMBATHI János, *A’ Sáros-Pataki Ref. Kollégiumnak rövid Históriája, fő pátrónusainak, kurátorainak, professorainak, és a’ közelebbi időbeli sénéiorainak laistromával* (Sárospatak: Nádaskay András, 1827²), 51; LÁSZLÓ János, „A sárospataki tanárok életrajza [Szombathi János latin nyelven írt műve, Soltész János átdolgozásában, László János kiegészítéseivel]”, *Sárospataki Lapok* 9, 44. sz. (1890): 923–924.

100 Y [FEJÉR György], „Kivonás e’ feleletből: Ehrenrettungs-Versuch der Ungarischen Nation gegen die Schimpfnachricht eines reisenden Engländer’s”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 109–119; vö. FEST Sándor, „Angolok magyar irodalmi ismeretei 1830-ig”, *Irodalomtörténet* 7 (1918): 165–169.

101 KazLev XI/2608, 251; 2621, 279; 2624, 288.

102 *Halhatatlanság’ Oszlopa...* [1813], V.

103 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 504.

104 *A tudományos perekről s a tollharcokról*, in SZEMERE, *Munkái*, 2:195.

105 Harsányi nem említette, Váczy János említette, de bizonyosan nem volt a kezében, KazLev X, 526; XI, 537, Varga Imre nem is tudott róla, vö. *Protestáns iskoladrámák II.*, s. a. r. VARGA Imre, Régi magyar drámái emlékek XVIII. század 1/2. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 1233.

el karaktergyilkossága történetét. Válasza néhány hónappal a *Tövises és Virágok* megjelenése után készült el: 1813-as évszámmal, talán már 1812-ben megjelent kötete¹⁰⁶ *Előbeszédének* keltezése 1811. július 25. „A’ Történet ez vala: – Még 1807-dik esztendő’ elein olvastam a’ Hazai Tudósítások által közlött, és Egerből került, ’s a’ Magyar Poésist illető némelly mérész Állatásokat, mellyekben, egyebek között a’ cadentiás Magyar Verseknek Íróji tsaknem annyi szókkal *leostobáztattak*.” (V)

A *Hazai Tudósítások* 1807-es évfolyamában több cikknek is témája, hogy az időmértékes verseléstől várható a nyelv, illetve költői ízlésünk további tökéletesedése.¹⁰⁷ De Lácza kezébe jól beazonosíthatóan egy előző évi lapszám került, melyben nem ilyen megengedő stílusban olvasott a témáról. Az *Egerből, August. 9. napján* címmel megjelent cikk arról tudósít, hogy néhány Heves vármegyei ifjú, másodéves joghallgatók – „kik Bodnár Antal Úrtól két esztendeig tanulván a’ M. nyelvet és Literaturát” – illendőnek tartották előmenetelüket nyilvánosan is megmutatni. Száz állítást fogalmaztak meg „köz megvizsgálásra” magyar nyelven, „hogy ez által is a’ Hazai nyelvnek elegendőségét megbizonyítsák”. Csupán néhányat sorolt fel belőlük az újság, melyek közül Láczainak valószínűleg a 86. tetszett a legkevésbé: „Minden Magyar Poéta megalatszonyítja a’ M[agyar] nyelvet, a’ ki akár a’ Rhithmusoknak, akár a’ melodiás verseknek végein a’ hangokat megegyezteteti.”¹⁰⁸

Ámbár az ifjak nem voltak kíváncsiak az övéktől eltérő véleményekre – hiszen állításait „nem tsak elégséges okokkal” bizonyították, hanem „az Ellenvetések ellen is védelmezték” –, Lácza Szabó József küldött „eggy Levelet” a lap szerkesztőjének, Kultsár Istvánnak, melyben a saját fordításain keresztül is megmutatta, hogy „a’ Magyar Nyelv szinte olly alkalmas ugyan a’ metrumokra, mint a’ Deák; de azért még sem illik a’ cadentiás Verseket is átaljában legyalázní” (VI). Az „édeskésen-keserű” Kultsár¹⁰⁹ több mint két éven át őrizte Lácza „levelét”, pontosabban annak egy részét. „Én ezt is jóra magyaráztam – írja Lácza –, hogy talám a’ Redactor Úr az ez által támadható ízetlenségnek kívánta eleit venni, és a’ dologban megnyugodtam.” (X). Míg nem 1809 decemberében a tudta és megkérdezése nélkül közölte *A’ Magyar Versekről* címmel,¹¹⁰ megcsönkítva, „minden függésből kiszakasztatva, [...] ok, cél és vég nélkül”. Legalábbis látszólag: közben elkészült Czinke Ferenc szatírája, amelyet (ahogy említettük) 1810-ben induló folyóiratában publikált, Lácza szövegét is újraközölve. Lácza először a „mérész Állatások” valódi szerzőjének gyanította Czinkét, aki „maga se tudhatja, miért kelt ki ellenem? (ha ugyan kikelt!) mert úgy látszik, mintha a’ metrumos Verseket akarná magasztalni és menteni ellenem; holott én azokat soha nem gyaláztam, se nem bántottam; sőt mondhatom, hogy én azokat is tudom úgy betsülni, ha nem jobban – mint Prof. Úr; tsakhogy – az igaz, hogy a jobbfeleket” (XIII).

106 Vö. KazLev X/2330, 146.

107 Pl. Vályi Nagy *Ódák Horátz’ mértékeinn* (1807) című kötete kapcsán is, lásd az április 11-ei számban: 2, 29. sz. (1807): 243.

108 *Hazai Tudósítások* 1, 15. sz. (1806): 124–125.

109 Kazinczy jellemzése: KazLev XII/2907, 503.

110 *Hazai és Külföldi Tudósítások* 4, 51. sz. (1809): 393–395, Nagy Karátson hava [december] 23., *Tudományos dolgok* rovatcím alatt.

Czinke versével mint *poétai művel* Lácza Szabó is elégedetlen volt, akárcsak Szemere Pál, aki azt Képlaki néven „letaposta, de a’ viaskodás közben az én tsekély betsületemhez is meglehetősen motskos lábakkal hozzá rúgdosott” – teszi hozzá Lácza (XI). Ilyeneket írt róla Szemere a recenziója elején:

Ha az olvasók a’ Mérték’ és Rím’ [...] ügyében L. Úrtól valami új ideát vártak, – várhattak pedig egy olyan Tudóstól, a’ ki kisatyrázni merte azt, a’ mihez *nem ért*, – nagyon megvannak csalattatva. [...] A’ nagy praefidentiájú ember, megvetve minden okokat, egyedül auctoritással akar a’ pernek véget vetni. [...] Különös az REC. előtt, hogy ő egészen másként gondolkodik a’ M. Poéták felől, mint legtöbbször: azokat szereti ő, a’ kiket sokan nem csudálnak, talán nem is akarnak esmérni. Orczinak *Bugaczi csárdáját* úgy tiszteli, mint Horác’ Epistoláit a’ latán poésis legszebb darabjai között; ellenben Csokonait scandalizálódva olvassa sokszor; ‘s *egynéhány év alatt sok kötetre* gyűlte verseit nem is esméri verseknek legnagyobb részben. Ha csak Rímet találni, prózai könnyűséggel, bővséggel írni, ‘s egynehány paraszt hahotára fakasztó witzet ejteni elég, úgy igaza van L. Úrnak *Mátyási és Poócs* Uraknak eredeti Szép (!) Remekjeik (!) felől.¹¹¹

Az *Új Holmi* egy példánya és annak recenziója „Tek. Kazinczy Ferentz Úrnak betses ajándékából” került a kollégium könyvtárába, s innen Lácza Szabó József kezébe (X). Bár Lácza nagyjából Czikének köszönhetette Szemere fönti sorait, iránta sem táplált haragot, hanem sajnálatát, szégyenkezését fejezte ki a Czikét ért sokkal súlyosabb következményekért: „Hogy Hivatalának küszöbén is olly ok és szerentse nélkül akasztotta öszve betsületes emberrel a’ tengelyt, és azért olly érzékenyül lakolt, sajnálom is, szégyenlem is, de róla nem tehetek!” (XIII.)

Szemere Láczaival szembeni igazságtalanságaira könnyen fény derül, ha Lácza szövegét is elolvassuk, amelyben nincs szó a („legnagyobb részben” rímes verseket író) Csokonaitól való skandalizálódásáról (vissza is adja majd a labdát, előszava végén), vagy a per véget vetésére irányuló szándékáról. Lácza most is csupán a kizárólagosság ellen emelt szót, ahogy említett 1793-as verstani jegyzeteiben a latin versírás kötelezővé tétele ellen is tiltakozott: „De minden Ifjat, személy válogatás nélkül, vagy van reá hajlandósága, vagy nints, és a’ Deák Nyelvbe elégséges készülete, Deák Versírásra szorítani, ‘s botozni, nagy gorombaság...” E művében a magyar versek témakörén belül tárgyalta már az időmértékes verselést, a legjelesebb alkotók közt Kazinczyt is számon tartva.¹¹² Később sem kívánt „a’ Rhythmusok védelmezője” lenni, akinek Az *Új Holmi* és Szemere recenziója beállítja. Véleménye szerint a rímes verselésnek elég jó védője az „uralkodó szokás”.¹¹³ Lácza Szabó ugyanúgy nem utasította el az időmértékes verselést, amellet, hogy a rímesben is értéket látott, miként a „Kazinczy-párti” Vályi Nagy sem vetette el a rímes verselést, miközben propagálta az időmértékest.¹¹⁴ Ha Lácza írása legalább Az *Új*

111 Az *Új Holmi*’ első csomójának kritikái megítéltetése (Pest: Trattner, 1810), 5–7; SZEMERE, *Munkái*, 2:267–268.

112 LÁTZAI SZABÓ, „A’ Poésisról való Jegyzések...”, 407–409.

113 Hasonló vélekedéseket Kazinczy levelezésében is találunk: KazLev I/213, 376; II/517, 468; VIII/1854, 134.

114 Lásd VÁLYI NAGY, *Ódák Horác’ mértékéinn...*, 237–247; vö. KazLev V/1179, 189.

Holmiban eredeti formájában jelenik meg, ez talán Szemere előtt is világosabb lett volna. Sőt akkor a *Tövisek és Virágok* német nyelvű recenziójában Kis János sem írhatja le azt a képtelenséget – feltéve, ha elolvassa a teljes szöveget, és nem csak Kazinczy tájékoztatására támaszkodik¹¹⁵ –, hogy Lácza A' *lúdhattyú* kiváltó okaként a jobb írók mellett a jó dolgokat is támadta („nicht nur die bessern Schriftsteller, sondern, was mehr ist, auch die gute Sache angegriffen”). De azt is írta Kis, ismerte Láczaikat, hogy bizonyosan visszatartotta volna epigrammáját: „Rec. setzt voraus, dass der Vf., der die bürgerlichen Verhältnisse des Mannes kennt, sein Epigramm gewiss unterdrückt haben würde, wenn es diesen in den gedachten Verhältnissen unglücklich machen könnte.”¹¹⁶

A szöveghez tartozó fordításait a *Hazai Tudósítások* 1807 decemberében közölte folytatásokban. Először a 16. századi Perényi Gábor sírfeliratának még diákkorában készített fordítását a latin eredetivel; a magyarázat szerint Lácza a sárospataki katolikus templom kriptájából a saját kezével „vakarta ki”, s illesztette össze a töredezett kódarabokból.

Az ólta is egyszer máskor próbálgattam írni Deák és Görög mértékű verseket; de legfigyelmesebbé kezdtem lenni erántok némelly újabb kritikusaiknak s' Poétáinknak a' véghangos (*cadentiás*) versek ellen tett élesebb kikeléseiktől fogva. Mennyit lehessen e' részben nyelvünk alkalmatos voltáról reményleni, annak próbájára nemzeti Litteraturánk Barátnak ítélete alá terjesztem közelebb Horatius legelső satyráját egyenlő számú és mértékű Verseken.¹¹⁷

A Horatius-fordítás ajánlásában a *Hazai Tudósítások* még a klasszikus mértékeken helyesen verselő „érdemes íróink” közt méltatta Lácza Józsefet is.¹¹⁸

E fordításához kapcsolódó „rövid értekezés”-ét a „dorgáló Apologus”-sal együtt Kulcsár más kontextusba helyezte, amit Lácza etikai alapon kifogásolt: „K. I. Úr, ezen darab Írásomnak idején és helyén kívül való mind *elnyomásával*, mind *kihirdetésével* a' maga *Újság-Írói* hivatalára megkívántató közönséges bizodalomnak meg nem felelt. Vagy *úgy* és *akkor* kellett volna azt közönségessé tenni, a' *mint* és *mikor* reá bízott; vagy *sehogy* és *soha se*.” Jól látta Kis János: nem Lácza „gondolatlanságából” jelent meg végül az írás, ahogy Kazinczy hitte,¹¹⁹ messzeszemelő következtetéseket levonva, az előzmények ismerete és a körülmények figyelembevétele nélkül.¹²⁰ Mindezek ellenére Lácza nem említené fel a történetet, ha még mindig egyszerű falusi pap lenne.

115 KazLev VIII/1896, 222.

116 Idézi KAZINCZY, *Tövisek és Virágok*, 86.

117 *Hazai Tudósítások* 2, 36. sz. (1807): 378–379.

118 *Hazai Tudósítások* 2, 38–39. sz. (1807): 393–395, 402–403. Lácza Horatiusa („Horáitz' magyarosított Satyrája”) mecénásként Festetics Györgyöt szólítja meg.

119 A' *lúdhattyú* keletkezése kapcsán ezt írta Döbrentei Gábornak: „Láczainak a' Hazai Tudósítások tavaly Decemberben írt gondolatlan Aufsatzára.” KazLev VIII/1897, 225.

120 Kézy Mózes korábbi leveléből (KazLev VII/1636, 197) pl. tudta: ekkoriban halt meg Lácza egy gyermeke (ahogy Kövynek és Rozgonyinak is), 1809 decemberében legfőljebb szövege megjelenése kapcsán bosszanthatták verstani kérdések.

De az idők változnak! Ismét Professori, egyszersmind Predikátori tisztos hivatalra tétetem méltóvá, még pedig sokkal több Tanítványok közt, és nagyobb interessált Közönség előtt, mint Pápán 14 esztendő alatt valék. Illendő tekintet és bletsület nélkül egy nap se lehetek hasznos Tanító! – haszontalan lenni pedig egy szempillantásig sem akarok! (XII.)

Most is megfigyelhető a kizáró ellentét: míg a gúnyirat anonim (Láczaínál a szinonima: gyáva) szerzője nem jutott sokra addigi életében, Lácza Szabó József magas tisztségekre emeltetett, amelyek gyakorlása alapját, a tekintélyt ugyanúgy igyekezett megteremteni, amennyire rajta múlt, amint azt a kollégiumban tanította.¹²¹ Másrészt míg a pamflet írója elszalaszthatatlan lehetőséget látott abban, hogy „munkája” által a régi „piszkos és szűrös Petiként” ama nagy „Széphalmi Vintzének Korrespondenz társa” legyen – Lácza határozottan kijelenti, hogy nem kívánt tollharcokat gerjeszteni: „azon intő szóban semmi tudós Tractatosba keveredni nem akartam, sőt most sem akarok, azt a vak is láthatja, ha akarja. Okos ember mindég többet tud, mint ír vagy beszél.” Kazinczyról végig tisztelettel szól itt is, mint majd Szemere előtt, „házánk egyik nagy literátorá”-nak tartva a *Tövises és Virágok* „tisztelett Szerzőjét” (!). Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne nehezményezte volna, amiért Kazinczy „olgy kémélletlenül, mint méltatlanul vagdalózik Lúd-Hattyúja gágogtatásával” (X, XIV).

Lácza félreértésre íteltettségének jeleként tűnik fel Kovács Sándor Iván „filológiai eszszéje”, melyben a saját félreolvasása eredményezi Láczaíról alkotott negatív képét. A fönti idézetből ugyanis a „Lúd-Hattyúja gágogtatásával” helyett „lúdhattyú gágogásával”-t olvasott, ami ellenkező értelmet ad a mondatnak: Kazinczy gúnyolódásának rosszállásából Kazinczy gúnyolása lesz – verseskötete előtti védekezéséből is egy újabb gúnyirat, Láczaiból pedig Kazinczy „legádázabb ellenfele”. Vélekedését erősítette, hogy nem vette észre, Lácza nem a versei elé illesztett bevezetésében emelt szót a rímes verselés mellett – s így az ok sem stimmel: „elégítelt vén a Képlaki Vilhelm álnéven működő Szemere Pálon egy kritikai sérelemért” –, hiszen a korábban már megjelent szövegeit, *A’ Magyar Versekről* és *A’ Gémet* itt csupán mint ellene felhozott „vádpontokat” idézi. Emellett Kovács Sándor Iván *A’ Gémet* Lácza legjobb epigrammájának tartja, jobbnak, mint *A’ lúdhattyút*.¹²²

Lácza válasza a felvilágosítás céljával íródott. Bízott benne, hogy a történet adatolt ismertetésével tisztázhatja magát, s a továbbiak a prédikációiban is tanácsoltak szerint alakulnak: „a vett, vagy vejendő sérelmeket elkerülheti, káros és veszedelmes következéseitől megfoszthatja” (II/14). *A’ lúdhattyúra* csak lábjegyzetben utal, Czinke és főként a „tudósabb” Képlaki támadására reagál bővebben. Ezért intézi szavait végül Képlakihoz:

K. V. Úr, ezen Satyrának tudós Recensense talám bírni fog magával annyira, hogy minekutánna egyenes Előadásomból megértette, mikor, kik ellen, és mi tzből? volt in-

121 *A Papi Gond (Cura Pastoralis)* c. kéziratos műve kimerítően tárgyalja a témát, mely szerint a tekintély megszerzése a legalapvetőbb feltétel: „A L[elki] T[anító] tsak ugy teheti hivatalában azt, a mit lehet és kell ha arra megkívántató tekintettel (auctoritas) bír.” *TiREL*, Kt. 700, 23–25.

122 Kovács Sándor Iván, „Lácza Szabó József (1764–1828). Hattyúk és gémek; »Sáros patak« és »Cayster«”, in *Mesterkedők. Antológia [...] műveiből*, szerk., bev., jegyz. K. S. I., közreműk. KERNER Anna, s. a. r. CSILLAG István, 225–229 (Budapest: Korona Kiadó, 1999).

tézve, ez a' botránkozás' kövévé erőszakkal tett darab Írásom: nem fogja kipiszszezetésre méltónak ítélni sem a' *Gém Poétát*, sem a' *Nints mivel*.¹²³ (XIV.)

Zárszóként arra is kitér, hogy („elégtétel” helyett) mivel orvosolja lelki nyugalmát: „Én pedig, minden igaz ok nélkül való megtámadtatásaim ellen eléggé meg tudom magamat nyugtatni Csokonainak II. könyv, 4. Ódája szerint; olvassa, és vegyen épületet belőle a' kinek tetszik, ha benne nem scandalizálódna. Vehet az ilyen tanúságot, ha reá fér, XXXdik Meséből is.” (XV–XVI.) Csokonai *A Magánosság*hoz című költeménye mellett Lácza a saját művét, *A' katsa és a' ludak* meséjét ajánlja olvasóinak, amely szintén a gúnyolódás ellen szól, *A' Gém*hez hasonlóan éles csattanóval:

Mint a' Tsúfolódó nem férhet bőrében,
Ha valamit forralt vitzkándi eszében;
Nyughatatlan fővel sűrög forog vele,
Ki hallgatja, ki nem? lesván mindenfele,
Míg tetsző tréfáját ki nem krákoghatja,
'S azzal tsúfja tárgyát le nem okádhajta:
Eggy többeli Katsa így neki hevüle,
'S a' vízen két talpra 's farkára felüle,
'S öszvetsattogtatván tapsoló szárnyait
'S orrára borzasztván fejpúpján tollait,
Hármat nagyot katzag szörnyű sáporgással,
Látván a' Ludakat ballagni egymással.
Eggy Lúd, vélvén, hogy tám őket tsúfolta ki,
Hátra néz, 's int neki: mit akar? mondja ki!
Azt akarám, felel: tsak mondani nektek,
Hogy ott a' víz szélen mi régen bitzegtek!
'S mikor indultok már járkálni módjával?
'S újra nagyot sápit lármás hahotával!
Úgy é? mond a Gúnár: mindjárt megfelelünk,
Tsak jójj ki sétálni a' pázsitra velünk.

* * *

Kis lelkű Gúnyolók! itt van a' példátok!
Kik a' dolgos Elmék' munkáját rágjátok.
Jó hogy olly iszapos motsárban heverték,
A' melly bűdös várból kimászni se mertek;
Mert ha ti is, mint más, írni kezdenétek,
Minden sorotokból omlana a' vétek.

123 „Nints mivel” – így végződik *A' Gém*: „Úsznának Horvátal, Pótszal, Gyöngyösivel, / 'S Mátyásival ők is, de talám nints mivel!” Ezt írta korábban Szemere: „A' »gémpoéta« gúny-nevezet, 's az az: »úsznának ők is, de talán nincs mivel« – megérdemlette azt, hogy kipiszszegtetessék; 's Cz[inke] Úrnak ez a' szándéka, minden botlása mellett is, dicséretes...” SZEMERE, *Munkái*, 2:267–268.

Láczai Szabó József epigrammai „nyila” *A’ Gémben* is csak „dologra” célzott, nem pedig „személyre”.¹²⁴ Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy szándékát válasza óta is talál-
gatások, téves állítások övezik. Kazinczyt is óvták barátai – Berzsényi Dániel vagy gróf
Dessewffy József – a személyeskedéstől, nem helyeselve, hogy az eredetileg *Nyilak és Vi-
rágok* cím alatt készülő epigrammái nyilvánosan sértegetnek.¹²⁵ Láczai szóhasználatával:
a „bitzegést” kellett volna megmutatnia, a „bitzegő” bántása nélkül. Elvi szinten ezzel Ka-
zinczy egyetértett. Berzsényinek írt feleletében kijelenti, hogy nyilai „nem sértenek *nyil-
ván*” (legalábbis Czinkét nem fogják sérteni, mivel erre sem méltó, s az őt célzó nyíl kicsit
„tömpécskére” sikerült). Aztán, elcsodálkozva Berzsényi óhaján, megkérdezi: „De miért
akarod Te, édes barátom, hogy *személyt* ne bántsanak ezek az én nyilaim?” Végül kinyil-
vánítja: Láczait a *személyében* is támadni kívánja.¹²⁶ Hasonló indíttatású levelei után nem
csoda, ha majd a személyét viszonntámadó gúnyiratot is összefüggésbe hozta Láczaiával.

De ne feledjük: Láczai neve a gúnyirat kapcsán 1814 őszén Kazinczyban csak futó
ötletként merült fel. Egy évvel később, a Dessewffy Józsefnek 1815. december 14-én írt
levelében már szerző- és hírvivőként egyaránt (csak) satmáriakat gyanúsít, szintén
saját korábbi támadása, a *Vitkovics*hoz című episztola megtorlásául.¹²⁷ Ennek ellenére
Balassa ebből a levélből vezette le „a patakiaknak legdurvább támadását”,¹²⁸ Bíró pedig
konkrétan „Láczai alakját” is „felbukkanni” vélte benne.¹²⁹ Harsányi István helytálló
megfigyelése szerint ugyan Kazinczy valóban „a hely [helység] megnevezése nélkül
mondja, hogy »pasquillusok íratlak«,”¹³⁰ ám az nem lehet kérdéses, hogy satmáriakról
van szó, hiszen végig róluk ír a levélben, közvetlenül az előző mondatban is: „...nem
lehetetlen tehát, hogy Márton [István], kit Satmár szült, a’ Vitkovicshoz írt Epistola
miatt is haragszik. [...] a’ Patakról oda [...] haza menő Togátusoktól híreket szedtek a’
Tiszteletes Predikátor Urak, ’s ezekből pasquillusok íratlak”. A többes szám után most is
egyes számban folytatja: „Ez a’ pasquill nekem ismét megküldetett.” Bizonyára az újbóli
kézbesítés vezette tovább a gúnyirattal kapcsolatos találgatásaiban is.

Szemere és Kazinczy „békülése” Láczaiával 1814-ben

Szemere Pál 1814 áprilisában látogatta meg Láczai Szabó Józsefet. Beszélgetésük elején azt
állította, békülni tért be Láczaihoz: „Én Tiszt. Urammal békélni akarok.” Hallotta (ezt szűr-
te le Láczai válaszából?), hogy Láczai haragszik Képlakira. „Nem haragszom – felelte Láczai

124 Ahogy Kazinczy „előírta”: „a’ szeretet vagy gyűlölés csak akkor szabad, mikor javallja az Ész, ’s nem a’
személyt gyűlöljük, hanem a’ dolgot”. KazLev XVIII/4141, 218. Lásd még a 17. jegyzetet!

125 KazLev VIII/1873, 169; 1876, 181–182. (Dessewffy csak a barátai bántásától óvta, „mert azok szűzek, és Te
magyar vagy, nem pedig Görög”).

126 „Láczainak adok jól, mert *Poocsot, Mátyásit* tartja első poétáinknak. [...] Nem bántanám őket epigram-
máimban, de a’ Publicum így talán megérti, hogy azok nyelv- és ízlésrontók, külömben meg nem érti.”
KazLev VIII/1907, 256, Kazinczy kiemelései.

127 KazLev XIII/3064, 336.

128 *Mondolat*, 99.

129 BÍRÓ, *A legnagyobb pennaháború*, 496.

130 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 503.

Szemere levele szerint –; vagy ha haragszom is, nem úgy mint ő. A kis Prefatiocskámat láthatta az Úr. Nehezen esik hogy ártatlan létemre becsületemben gázolnak.”¹³¹ Amit „tudommal a’ megtámadó Uraknak egyike se nevelt soha; annak tsorbitására pedig olly kész, mint nem igazságos voltokat nyilván kimutatták” – ahogy prefációjában írta (XII).

Miként a továbbiakból és Kazinczy egy korábbi leveléből¹³² is kiderül, Szemere voltaképpen azért kereste fel a „Predicator-professort”, hogy szembesítse az óráin elhangzott, tanulmányunk elején már említett vélekedéseivel, „szemére lobbantsa” a Kazinczyról szóló híreszteléseket, s minderről aztán pesti barátainak (és Kazinczynak) is beszámolhasson. Miközben Szemere láthatóan nem törődött nyomtatásban is megjelent szavai igazságtartalmával – amit Kazinczy is a recenzió legfőbb kritériumának mondott, nem elég, ha „csípős” –, ugyanakkor nem volt bátortalan kérdőre vonni Láczeit, valótlannak vélt szóbeli kijelentései miatt. Nem indokolható viszont, miért ítélte olyan súlyosnak, „rettenetesnek” Láczei reakcióit A’ *lúdhattyú* megalázó sértései után, amely ocsmány gágogónak gúnyolja, s a már említett többi támadást követően. Hacsak nem azért, mert a tövist nyert írónak más teendője nem lett volna, mint megnémulni.¹³³

A támadások hatására Láczei elidegenedett a versírástól, de nem némult meg. Valójában Szemere előtt is igen okosan beszélt. Nem mint a haragos, aki „ritkán tselekszik okosan, [...] észre nem veszi a’ maga leghelyesebb mentségeit”.¹³⁴ Kazinczynak írt levelében Szemere akaratlanul is a majdani (főntebb már idézett) emlékezésekből megismerhető, rokonszenves emberként mutatja be Láczeit, aki nemcsak szívélyesen fogadta váratlan vendégét – még ha ő maga ilyen meglepetést bizonyára nem okozott volna¹³⁵ –, áldását is adva rá, de „mosolygott mint mind azolta miolta vele voltam mindég”. Elválásukkor üdvözlét küldte Széphalomra is: „Én Kazinczy Urat tisztelem. Kérem méltóztassék ezt nékie megmondani. Tisztelje általam Pesti barátjait is.” A látogatás során egyebek mellett azt is elmagyarázta Szemerének, hogy miért gondolta az epigrammai morált ellenkezésben állni a keresztény morállal, mint azt erkölcsstanóráján tanította. „Nem kell döfni, ölni senkit. Az vétek...”

Szemere április 9-én, Ongán készített beszámolója kézhezvételét követően Kazinczy is kapcsolatba lépett Láczei Szabó Józseffel. Levelében¹³⁶ – komoly, remek, békülő levélnek is mondják¹³⁷ – sok olyasmit írt kioktatólag művészeti és vallási kérdésekben, amiket vasikalaposnak tekintett hitfeleinek hasonló helyzetekben írni szokott (most még Pál apostollal szemben is kifejezte elégedetlenségét, amiért nem engedélyezte Horatius olvasását és a szobrokban való gyönyörködést), hitetlenkedve, hogy „pont egy tudós” értette félre.

131 KazLev XI/2640, 334–335.

132 Uo., 2639, 334.

133 KazLev VIII/1904, 248.

134 LÁCZEI SZABÓ, *Predikátiójának második darabja...*, 46.

135 A már említett *Papi Gond (Cura Pastoralis)* c. kéziratos mű A *társalkodás hibái* (34. §) közé sorolja a hívatlan vendégeskedést is, amit a lelkésznek feltétlenül kerülnie kell. TiREL, Kt. 700, 43.

136 KazLev XI/2647, 347–350.

137 VÁCZY János, KazLev, XI. (XXVI.); BÍRÓ, A *legnagyobb pennaháború*, 495.; Czifra Mariann nevezi békülésnek Kazinczy e levelét, ami szerinte „szégyenletesen” zárult. „Egy gúnyiratot kapott postán névtelenül, ezúttal egy kéziratosat.” CZIFRA, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok...*, 29.

Kazinczy először azt próbálta megértetni Láczaival, hogy nem baj, ha az epigrammai morál ellenkezik a keresztyén morállal („sok ellenkezik azzal a morállal”). A következő bekezdésben már azt erősíti, hogy az epigrammai és a keresztyén morál nem ellenkezik egymással. Sehogy sem tudta megemésztetni, hogy Lácza (is) különbséget tesz a kétfajta morál között, miközben epigrammája erre a különbségtételre épül, s a keletkezése körüli leveleiben is megírta, hogy „az *Epigrammai morál* [...] a keresztyéni moráltól toto coelo [teljesen] különbözik”.¹³⁸ Ráadásul annak a Láczainak bizonygatta, hogy igenis ugyanúgy kell elbánni a lélektelen íróval, akár egy zsvánnyal, akire ez az epigramma is céloz.¹³⁹

A levél folytatásából kiderül, ki értette félre a másikat. Lácza (Szemere levele szerint) a következőket mondta A' Gémben említett költők kapcsán: „Én tudom hogy vagynak a' Pápista atyafiak között is Poeták. De strophat író t jót nem tudok egygyet is Gyöngyösin kívül, 's én az ujságban arról szöllék 's ezért említettem csak a' mieinket.”¹⁴⁰ Kazinczy értelmezése: „Azt is elbeszélé nekem Szemere, hogy az ur tisztelendő ur, nehezen szenved, hogy tagadni merik, hogy a primatia a magyarság dolgában a mi hitünk sorsosaié, és hogy az ur azt állítja, hogy ezt az elsőséget legalább a strófákban, kérdésen kívül mi bírjuk. [...] Rettenetes dolog az – teszi hozzá –, hogy mi teljességgel nem akarjuk megvallani a mások érdemét...”¹⁴¹ Miután elferdítette Lácza szavait és intoleránsként állította be, evidenciának vette néhány katolikus író primátusát, például a két nagy bibliafordító közül Káldi Györgyét Károlyi Gáspárral szemben, így próbálva meg jobb belátásra bírni, vagy csak egy kis tormát az orra alá törni – ahogy Horváth Ádámnak írta pár hónappal később, a gúnyiratot itt először hozva összefüggésbe Láczaival (is).¹⁴² Sietős indulatában azt sem vette észre, hogy az epigramma előtti szövegében Lácza az időmértékes verselők közt többségükben katolikus írókat említett, ismerve és elismerve Baróti Szabó, Rájnis, Révai és Virág e téren szerzett érdemeit, csakúgy, mint Csokonaiét, Édes Gergelyét vagy Vályi Nagy Ferencét.

Valójában irodalmi dolgokban és a nyelvkérdésben sem volt áthidalhatatlan szakadék köztük: *Prédikációi* IV. kötete (1820) bevezetőjében Lácza is kívánta „nemzeti Literaturánk” további pallérozását, s 1793-ban megjelent *Oskolai tanító könyvében* már helyeselte a „jó és érthető szófaragást”, hiszen fordítás közben maga is szembesült en-

138 KazLev VIII/1904, 248; vö. 1965, 399, Kis Jánosnak: „Az Epigrammának más Morálja van.”; 1988, 463, Döbrentei Gábornak: „A' keresztyén morál ezt tanítja: ne bánts mást, hunyd be szemeidet vétkei előtt, mert te is vétkezes vagy. De a' Literatura java azt kívánja, hogy keféljünk a' hol kell, mert egyedül ez a' sanyarú mód verheti-el álomkórságunkat, ez nyithatja-meg szemeinket, hogy ismerjük magunkat, egymást, és a Nyelv' 's Szép' törvényeit. Kérdés, mellyiknek hagyását kell követnünk.”

139 KazLev VIII/1904, 248.

140 KazLev XI/2640, 335.

141 Uo., 2647, 348–349.

142 KazLev XII/2756, 145. E levelében kijelenti, A' Gém „tele van azzal az örömmel, hogy ő Kalvinista, 's azt zengi hogy csak a' Kalvinista tud magyarul”. Talán azért olvasta ki belőle is ezt, mivel gyakori megnyilvánulás volt. Pl. a már említett Báthory Gábor, aki Szemere tudósítása szerint „nevetség”-nek mondta a nyelvbővítést, így nyilatkozott: „Magyar grammatika? Nincs rá szüksége a született magyarnak. A pápistáknak talán, talán...” KazLev VIII/2005, 520; 2016, 570.

nek szükségességével.¹⁴³ Csak a nyelvújítás túlzásai aggasztották,¹⁴⁴ sokakhoz hasonlóan.¹⁴⁵ Még verstani kérdésekben sem mutatkozik nézetbeli szembenállás: korábban Kazinczy is írt levelet „a magyar versekről”, helytelenítve szintén (mint Lácza Szabó a „fitzko Poéták” esetében), hogy Virág Benedek *A’ Poéta, és Pontyi* című szatírája után a *Kovács Sámuelnek* szóló episztolában „ismét bántotta” a rimes verseket.¹⁴⁶

Nem is verstani nézetei miatt támadta Lácza Szabót Kazinczy, mint Czinke vagy Szemere, hanem az ízlése miatt: *A’ Gém* című epigramma a Kazinczy által elítélt irodalmi ízlés szimbolikus alakjait értékelte fel. Ezért kelt ki ellene a *Tövisek és Virágokban*,¹⁴⁷ ahogy Baróti Szabó ellen is kikelt, aki az időmértékes verselés „jégtörő” mestere volt.¹⁴⁸ Aztán „kimondhatatlanul rossz” prédikációiban is az ízlését kritizálta,¹⁴⁹ sőt a személyére is az ízléséből következtetett.¹⁵⁰ Majd ugyancsak eltérő ízlését, illetve esetleges hiányos ismeretét állította be intoleranciaként, amint föntebb láthattuk. Nem egyedi esetről van szó: Vályi Nagy Ferencnek egy kisebb grammatikai véleménykülönbségét például szintén intoleranciaként kezelte, amiért Vályi – Szemere segédletével – hasonló „brutalitásban” részesült. A pataki barátból is hirtelen csak „fél-ember” lett, a rímtelen versek dicsért költőjéből „Kalvinista Óda-gyártó”, aki „Kopasz Jankó” [Kálvin János] többi hívével együtt azt hiszi, „nulla salus extra Ecclesiam”.¹⁵¹

Lácza rossznak ítélt ízlése megnyilvánulása(i) mögött Kazinczy az övével ellenkező programot látott,¹⁵² s *A’ Gémben* felsorolt költők közé „számlálta” *A’ Gém* szerzőjét is.

143 „A’ hol épen fel-akadtam, az eddig közönséges szokásban nem található szokat Magyar eredetű szókkal próbáltam ki-tenni; de ezt is úgy, hogy magam fejtől, több tudós Hazafiak helyben hagyása vagy igazítása nélkül edgyet-is meg-nem tartottam.” *Oskolai tanító könyv. Írta német nyelven Luntz György János, a’ kempteni oskolák’ igazgatója. Most pedig szabadon fordítva, és némelly szükséges változtatásokkal ’s bővítéssel alkalmaztatva a’ magyar ifjúság hasznára ki-adta LÁCZAI Jó’séf Pápai Reform. Professor* (Győr: Stréibig Jó’séf, MDCCXCIII), XV.

144 Az *Oskolai tanító könyv* bevezetőjén kívül lásd pl. *A’ kis dobos 1807-ben* című versikéjét, mely szerint az Andriskának vásárolt új dob, mivel társai is folyton verik, végül tönkremegy: „Édes Magyar nyelvünk! bár így ne járnál most!” *Halhatatlanság’ Oszlopa...* [1813], 182.

145 Pl. a már említett Szentgyörgyi Józsefhez, vagy Kazinczy ifjúkori patrónusához, Ráday Gedeonhoz hasonlóan, aki – Kazinczy kérdésére felelve – Láczaival egyezően vélekedett „a mostani új szó koholók” törekvéseiről: *KazLev I/114*, 159–160.

146 Lásd a teljes levélváltást, amelyből kiderül, hogy Kazinczy részletesebb munkát is tervezett készíteni „a Római lábakra nem vett Magyar versek mentségére”: *KazLev II/515–517*, 464–470.

147 Lásd a 126. jegyzetben idézett, Berzsenyinek írt levélrészletet. Vö. a Lácza Szabó 1814-ben írt levéllel, amelyben szintén kitér erre: „az ur Poocsa, kit én úgy nem szenvedhetek...”, *KazLev XI/2647*, 349. *A’ Gémben* felsorolt „ízeveszett” költők iránti ellenszenv barátaik körében közismert volt: Vályi Nagy is olyan szigorú bírálatot kért Kazinczytól, „mintha ezt az Ódát *Mátyási* vagy *Póts* írta volna” (*KazLev VIII/1918*, 291; vö. *KazLev II/455*, 362, mely szerint korábban Kazinczy is talált értékelnivalót Mátyási műveiben).

148 *KazLev VIII/1988*, 463.: „...Gvadányit tartván jó Poétának ’s jó Historicusnak, ízetlen ember [...], úgy esztrengára vele, nyírjuk-meg.”

149 *KazLev X/2325*, 136; 2404, 289–290, 541; *XI/2523*, 68.

150 *KazLev XI/2608*, 252: „Mutatják nyomtatott munkáji, melyly férjfiú az.”

151 *KazLev XI/2495*, 7–8; Kazinczy jellemének „örökös ingadozásáról” érdekes megállapításokat tartalmaz Nagy István karcagi tanár, későbbi kisújszállási prédikátor tanulmánya: „Kazinczy és Debreczen”, *A Karcagi Református Főgimnázium Értesítője* 1 (1887–88): 5–58.

152 Ilyenkor buzdult „civakodásra” – a *Tövisek és Virágok* megjelenése után, 1811 májusában írta Sárközy Istvánnak: „Midőn én írva czivakodom, [...] annak a’ félnek akarok elsőseget adatni, a’ mellyet meggyő-

Jóllehet Láczaire ösztönzőleg hatottak az „igazi tudósok” (amilyenek Kazinczyt is tartotta!) meglátásai, ami 1807-ben közölt szövegeiből is kitűnik. Még az általa megszólítani kívánt ifjak felé is kifejezte az ellenérvek előtti nyitottságát (velük ellentétben). Ízlésbeli kérdésekben mélyebb érdeklődést vallási téren mutatott. A következő kérdések megválaszolására híveit is biztatta: „erősödött, nemesedett é ízlésem az igazra, szépre, ’s jóra nézve? betesesebbek, kedvesebbek é előttem az okos gondolkodásnak, jó tselekedeteknek ’s isteni tiszteletnek örömei? [...] Hol és mikor viseltem magamat mint ember, mint keresztyén?”¹⁵³ Műveiben „a’ könnyen érthető magyarság”-ra valóban programszerűen törekedett – amiért a kortárs Major József után a 20. század második felében Benkő Loránd is méltatta¹⁵⁴ –, nem óhajtva mást, mint olvasói lelki hasznára szolgálni írásban is, akárcsak szóban.¹⁵⁵ Nem akart „izgatni” munkáival, mint a vele (is) szembekerülő Kazinczy,¹⁵⁶ s a tollharcokat sem kevesellte, támadóival szemben.¹⁵⁷ A személyeskedő irodalmi csatározásokat a „jó ügy” érdekében sem helyeselte. Ezt is kifogásolta iskolai óráin, „a magyar literátorok egymást mocskolgatják, ezt pallérozott gorombaságnak neveztem” – mondta Szemerének.¹⁵⁸ Ezzel ellentétes a gúnyirat szerzőjének önreflexiója, aki bevezetőjében magát „gorombaságban megkeményedett” embernek mondja.¹⁵⁹

Utól Írásában a máig tisztázatlan szerző ennél többet is elárul magáról. Kezünkbe adja a szerzőség kulcsát („klávisát”), de az ilyen irányú fáradozást hiábavaló erőfeszítésnek jósolja.¹⁶⁰ Több mint kétszáz év elteltével ideje volna erre rációfolni. Harsányi István 1917-

zódésem – erronea vel non erronea – legjobbnak kiált.” Érdekes, e levélben toleranciát hirdet az ízlés terén is, ami „nem szükség”, hogy egyezzen. *KazLev* VIII/2012, 559.

153 LÁCZAI SZABÓ József *Predikátiójának negyedik darabja, mellyben innepi tanítások foglaltatnak* (Sárospatak: Nádaskay András, 1820), 221–222.

154 Benkő kiemelte a patakiakkal együtt Láczaianak is jó nyelvi hírét, kitűnő magyarságát, normaismeretét, „a legmagasabb fokú »formai« írásgyakorlat”-át. BENKŐ Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 314, 474.

155 E vonatkozásban már *Oskolai tanító* könyvében figyelmeztetett arra, amit aztán Verseyhy is valós veszélyként említ: a sok új szóval (rossz és érthetetlen „szófaragással”) terhelt szövegektől az olvasó megcsömörlik, „s fel-hagy minden új könyvek’ olvasásával!” (XVII); vö. LÁCZAI SZABÓ, *Különböző textusokról...*, VI; MAGOS István, „»A jóhoz édesítse, a rossztól elrémítse.« Verseyhy Ferenc és az egyházi retorika”, *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve* 27 (2017): 78–91, 86.

156 Vö. VÁCZY János, „Kazinczy Ferenc és kora, II., Az izgató [3.]”, *Széphalom* 11 (2001): 35–44.

157 Kulcsár, Czinke, Szemere és Kazinczy közt ebben egyetértés mutatkozik. Szemere 1812-ben a következőket kérdezte Kazinczytól: „azon írásban [a *Tübingai pályaműben*] van e emlékezet a’ nyelv művelésének eszközei között a’ tudós pennaharczok felől. Nem volna e jó említeni, hogy ezek nálunk ritkák? ’s nem jó volna e elhisztorizálni, Kik, mikor, miért és miként harczoltak, mint Dévai, Sylvester, Rajnis, Baróti, Kazinczy, Debrecen, Révai, Verseygi, Lácza, Czinke, Képlaki ’s a’ t.” *KazLev* X/2363, 212. Kazinczy gyakran hangoztatott megállapítása így szól: „A’ mi Publicumunk [...] a’ tollcsatáktól írtózik; ’s azt nagyon lehet sajnálnunk.” *Prof. tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális Katechismus nevű munkájára írt Recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve* (Bécs: A Magyar Kurír kiadójának költségén, Pichler Antalnál, 1818), 5.

158 Érdekes párhuzam: Lácza tanítványa, Almási Balogh Sámuel – aki terjedelmes bírálatában az 1830-as években Láczaianál sokkal keményebben, programszerűen fejezte ki nemtetszését Bajza József és a *Kritikai Lapok*, majd az athenaeisták személyeskedései miatt – Szemere Pál barátja volt. Bizonyára nem kifogásolta Szemere, hogy az ő védelmében is szót emelt, akiben a „diktátoroskodó” Bajzáék csak „szegény sonett-író” láttak.

159 *Mondolat*, 101.

160 *Uo.*, 108–109.

ben már kiderítette, hogy a gúnyirat hely- és időbeli utalásai fedik a valóságot, s a szerző iskolatársaként szóba hozott Tóth János sem fiktív személy. A tények tehát nem Láczaira, hanem egy eddig ismeretlen szerzőre mutatnak.¹⁶¹ Az ellenkező feltételezéseket és állításokat tartalmazó újabb szakirodalmi források további filológiai bizonyítékok nélkül nevezik meg ismételten Láczai Szabó Józsefet a gúnyirat szerzőjének. Kazinczy 1814–1815-ben írt leveleire hivatkoznak – amelyek nem szerzőként említik Láczait, ráadásul Kazinczy, ahogy láttuk, végül elvetette vele kapcsolatos elgondolásait¹⁶² –, illetve Balassa József szövegközlésére. Balassa azonban szintén csak Kazinczy levelezéséből idéz, hosszabban Szemere beszámolójából. Miután kijelenti, hogy Láczai volt Kazinczy „egyik legelkeseredettebb ellensége”, egyszerűen ráfogja a gúnyiratot is (ha óráin „csúfolta” Kazinczyt, „csak ő lehet” a gúnyiratszerző). Harsányi a szerzőség kérdésében ellentmondott Balassának, de Láczai ellenség voltát tekintve, amit Balassa csupán „bizonyítékként” hozott fel, ráhagyatkozott Balassára. A gúnyirat Harsányi szerint „megszégyenítő” is lett volna Láczaira nézve, viszont a mindenre elszánt haragot, kegyetlen bosszúszomjat, amit az általa is használt jelzők („legelkeseredettebb”, „legkíméletlenebb”) kifejeznek, s amibe a gúnyirat is belefért volna, egy későbbi művében sem gondolta valószínűtlen magatartásnak.¹⁶³ Pedig „istenes tartalmú könyvei”-ben Láczai a harag különböző megnyilvánulási formáit („ellenkezés”, „üldözés”, „tsúfolás”) a gyilkosságig hasonló súlyú bűnöknek ítélte. 1819-ben megjelent verstanában Somogyi Gedeon már emlékeztetett rá (idézve Láczai válaszából), hogy 1807-ben írt „levelében” Láczai „nem ok nélkül fakadt ki”, és nem Kazinczy ellen.¹⁶⁴ Bodolay Géza azt is próbálta érzékeltetni, hogy A’ *lúdhattyú*val kezdődő igazságtalan támadások közepette „nem csodálható, hogy Láczai a pataki iskolában erkölcsstani óráin a tudós gög példaképeként a széphalmi mesterre célozgatott”¹⁶⁵ Máskor is hangot adott véleményének („egyenes szólását” a kortársak fő jellemvonásaként említik), s tudjuk, hogy 1795-ben Pápán is írt „levelet” apológussal a végén (névvel, akkor is okkal, nem Kazinczy ellen). De a gúnyiratot illetően, Bodolay szavaival élve, „alaposabb bizonyítékokra lenne szükség”.¹⁶⁶ Ennek hiányában alaptalannak mondhatjuk a szerzőség vádját, a kollégium történetét bemutató újabb kiadvánnyal is egyetértésben.¹⁶⁷

161 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 504.

162 Nemcsak Láczait (KazLev XIII/2934, 2.), Kövyt és Rozgonyit sem említi később az ellenségei közt: a Vay-ünnepség kapcsán Rozgonyiról – aki már kifejezte, hogy nem ellenséges Kazinczyval szemben; KazLev XIV/3184, 127–128 – elismerően nyilatkozott (XVIII/4097, 110); halála után Kövyt a barátjának vallotta (KazLev XXI/5025, 89). Folytatható a sor Márton Istvánon – akit előbb a *Mondolatban* és a gúnyiratban való közreműködéssel vádolt, mint Láczait, majd pártját fogta – át Somogyi Gedeonig, akinek *Mondolatját* az 1810-es évek végén már csupán „szerencsétlenül sült játék”-nak nevezte. Persze „Grammaticai tudomány és minden izlés nélkül”. CZIFRA, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok...*, 234.

163 HARSÁNYI, „A Kazinczy F. ellen írt...”, 504.; vö. HARSÁNYI István, *Adalékok Sárospatak multjához*, A Sárospataki Hírlap füzetei 7 (Sárospatak: a Ref. Főiskola Könyvnyomdája, 1921), 24–25.

164 SOMOGYI Gedeon, *Értekezés a’ Magyar Verselés’ módjáról, és Fordításokról*, in *Értekezés a’ Verselésről, és a Fordításokról*. Tit. Petronius Arb. Nevezetesebb Verseinek Mértékes Fordításával együtt, 1–64. (Veszprém: Özv. Számmer Mihályné, 1819), 6.

165 BODOLAY, „A türelmi rendeletről...”, 158.

166 Uo., 126–127, 210–211, 220.

167 DIENES Dénes és UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története* (Sárospatak: Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó, 2013), 97.

HERNÁDY JUDIT

A haláltánc egy barokk változata Koháry István költészetében

Az halálnak horgával s hálójával [...] sétáló járásáról [...] szerzett versek

Koháry István eddig kevés figyelemre méltatott,¹ a maga korában – egy rövid kivonatot leszámítva² – kéziratban maradt terjedelmes haláltánc-költeményének teljes címe *Az halálnak horgával s hálójával, nyilával, kezijével s kaszájával szívünket bágyasztva, keserítve s fojtogatva, igen keservesen epesztő, sétáló járásáról ez alább megírt szóknek bötűire szerzett versek*.³ A börtönversek körébe sorolható mű célja nem az üdítő képzeletjáték volt:⁴ a költői fikció a halál rémes alakját elevenítette meg. Keletkezési ideje valószínűsíthetően az 1680-as évek vége,⁵ versformája módosított Balassi-strófa (rímképlete: a6a6b6, c6c6b6, d6d6b6)⁶, bár a kéziratos alapszöveg nem tagolódik elkülönített versszakokra. Noha a művet a költői kifejezésforma szempontjából erőteljes visszafogottság jellemzi, az invenció és a szerkesztésmód nézőpontjából vizsgálva már figyelemre méltó ötletesség és kidolgozottság nyomai fedezhetők fel.⁷

* A szerző a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

1 A Koháry-líra egyik korai ismertetője, Kis Lőrinc a mű hibájaként rótt fel – Illésy János ítéletét követve – a „magasabb eszmei tartalom” hiányát. Kis Lőrinc, *Gróf Koháry István költészete* (Budapest: Attila-Nyomda, 1914), 35; ILLÉSY János, *Gróf Koháry István élete és munkái* (Karcag: Szódi S. Könyvnyomdája, 1885), 64.

2 A *Meggyükerezett rabságos bánatnak [...] ágain kinőtt fűzfaversek* című kötetben, *Egyik része harmincöt esztendővel ezelőtt írt fűzfaverseknek* címmel. Rozsnyai Dávid, *Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, s. a. r. KOMLOVSZKI Tibor és S. SÁRDI Margit, *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 16 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 179–181, 53. sz. (A továbbiakban: RMKT XVII/16.) A szövegben szereplő, zárójelbe tett vers-, illetve sorszámok mindig erre a kiadásra vonatkoznak. Az idézeteket modern helyesírás szerint átírva közlöm.

3 Uo., 281–292, 80. sz.

4 KOVÁCS Sándor Iván, „»Ételt az asztalnok s italt az poharnok...«: Egy Koháry-vers gasztronómiai ihlete”, in Kovács Sándor Iván, *„Eleink tündöklőse”: Tanulmányok, esszék*, 101–120 (Budapest: Balassi, 1996), 108.

5 Koháry alkotásainak keletkezési ideje teljes bizonyossággal nehezen határozható meg. A probléma kapcsán lásd: SZIGETI Csaba, „Appendix Balassiana”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 675–687, 677–678.

6 JELENITS István, „Koháry István: Ez világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor, bú nélkül nem élte”, in *A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, 351–364 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 362.

7 Koháry ugyan gyakran jellemezte költészetét fűzfa-poézisként, azonban e szerénykedési formula valószínűsíthetően sokkal inkább egy sajátos költői program jelzője volt, mintsem alkotásai valódi értékjelölője. JELENITS, „Koháry István...”, 352; CSANDA Sándor, „Koháry István börtönverseinek keletkezése”, *Irodalmi Szemle* 38 (1986): 361–371, 363–364; MARÓTHY Szilvia, „Koháry István »paraszt versei«”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 464–472.

A verset először Illésy János mutatta be röviden,⁸ majd közel száz év múltán Varga Imre elemezte behatóbban.⁹ Ha a verssorok kezdőbetűit összeolvassuk, egy akrosztichont kapunk, ez egyúttal a mű argumentuma is: „Mint füst, mint pára, mint elenyésző árnyék, mint por és hamu, mint lekaszált fű, töredéken nádszál avagy mint leszakasztott virág, levágott ág, mint elromlandó üveg, mint sebesen forgó szél, jegen épített ház, víznek buborékja, embernek éppen olyan világon élete, enyészik, fogy, múlik, oszol, elfújatik; szárad, fonnyad, hervad, törik, romlik, elfut, eldől, elfoly, és nagy hamar, szaporán, hirtelen, sokképpen, nagy könnyen, óránként, naponként, szüntelen, sok ízben véletlen, igen gyakorta reméletlen, száma nélkül ugyan szemeink láttára untalan semmivé válik.”¹⁰ Az argumentum fókuszpontjába helyezett szavak („embernek éppen olyan világon élete”) már előrevetítik a költemény fő szemléleti jegyét, a szöveg ugyanis a világ mulandóságának átfogó metafizikai tételét az emberi élet szférájára koncentrálni mutatja be.

A már említett, kiemelt szövegrészlet a haláltáncvers első tizenkilenc és utolsó két strófájával lényegében megegyezik;¹¹ a két változat különbségét éppen a haláltánc-történet megléte, illetve hiánya adja. Az első összetevőt a dramatizált alaphelyzetet lírai elmélkedéssel egybefűző szövegegység alkotja (1–57. sor), míg a másik egy jelen idejű, egyes szám első személyben elbeszélalt haláltánc-történet (58–442. sor). Az, hogy Koháry különválasztva is életképesnek, sőt hatásosnak találta az egyik alkotóelemet, arról tanúskodik, hogy ő maga is érezte a műegészben rejlő kettősséget. Erre mutat a vers beszélőjének sajátos pozíciója is, akinek szerepe jelentősen eltér a többi személyétől. Mivel őt végül elkerüli a halál, nem tekinthető valódi haláltánc-alaknak.¹² A tulajdonképpeni haláltánc-történet csak a koldus jeleneténél veszi kezdetét.

A műegész kompozíciója – a barokkra általában jellemző módon – aszimmetrikus, azonban az egyes szövegegységek között több szimmetrikusan elrendezett szakasz is felfedezhető. Elemzésem alapján a költeményt az alábbi módon vélem tagolhatónak:

<i>Dramatizált lírai alapszituáció</i>	<i>(1–57. sor)</i>
I. Halálközelség és halálfélelem	1–27. sor
II. Személyes elmélkedés a halálról	28–57. sor
<i>Haláltánc-történet</i>	<i>(58–442. sor)</i>
(1.) Nyitójelenet. A koldus	58–75. sor
(2.) Kiemelt jelenet. A város	76–156. sor

8 ILLÉSY, *Gróf Koháry...*, 63–64.

9 VARGA Imre, „A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtön-költészete”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 77 (1973): 501–513, 508–509.

10 Koháry *Ez világot senki által nem élte...* című, haláltánc-elemeket is felhasználó versében szintén „a hasonlatokban fölmerülő természeti képek” után jelenik meg a halál látomásszerű ábrázolása. JELENITS, „Koháry István...”, 361.

11 RMKT XVII/16, 179–181., 53. sz.

12 A lírai én társadalmi státusza rejtve marad, nem társadalmi típusként jelenik meg. Vö. Lukácsy Sándor Heltai Gáspár *Hogy a halál nem fél...* című verse kapcsán tett megjegyzéseivel: LUKÁCSY Sándor, „Magyar haláltáncok”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 95 (1991): 111–137, 114.

(3.) Mellékjelenet. A végházak	157–186. sor
(4.) Mellékjelenet. A vámszedők	187–192. sor
(5.) Kiemelt jelenet. A falu	193–261. sor
(6.) Mellékjelenet. A szőlőművesek	162–282. sor
(7.) Mellékjelenet. A pásztorok	283–306. sor
Kitérő. Egyetemes távlatú elmélkedés a halálról	307–357. sor
(8.) Kiemelt jelenet. A káptalan	358–423. sor
(9.) Zárójelenet. A fejedelmek	424–442. sor
<i>Zárlat (443–453. sor)</i>	

A mű elemzése során nem fogok szorosan ragaszkodni a lineáris rendű tárgyalásmódhoz, a mellékjelenetekre csak a fontosabb színterek számbavétele után, röviden térek ki.

A költemény első – tizenkilenc strófás – szövegegysége egy lírai szituációrajz (1–27. sor) és egy személyes hangütésű halálemélkedés (28–57. sor) ötvözete. A vers alaphelyzetét felvázoló első két strófa domináns motívuma az az egzisztenciális veszélyeztetettség-érzet, amelyet a halál közelsége generál:

Megcsendüle fülem, s azonnal félelem érkezett szívemre,
jűn mondják, az halál, s im, ajtóm előtt áll, hágott küszöbömre,
nyila, mint kézija, nála van kaszája, jűt én veszélyemre. (1–3. sor)

A Halál hagyományos attribútumaival¹³ lép elének Koháry művében. A halálalak közismert ábrázolási módját Pázmány Péter egyik prédikációjában így magyarázta:

Szem nélkül írván a halált, azt példázták, hogy a halál méltóságra nem néz, személyválogatás nélkül pápát, császárt, ifjat, vént, szegényt, boldogot egyaránt elviszen. Fül nélkül írván, ismértették; hogy senki könnyörgését, supplicálását, sívását, rívását, elő nem veszi, a bölcsek okoskodását, az ékesen szólók hitetésit, a prókátorok mesterséges fogását fülébe nem ereszti, senki óhajta, senki jajgatása, senki könnyörgő vagy hízelkedő szava nem fog rajta. Mezítelen írván, jelentették; hogy semmi szépségen és gazdagságon nem kap, senki kincsét és ajándékát bé nem veszi.¹⁴

13 Kasza, horog, háló, tör, nyíl, íj, méreg. HORÁNYI Ildikó, „A halál perszonális ábrázolása a középkor művészetében”, in *A halál, a haldoklás és a gyász kultúrantropológiája és pszichológiája*, szerk. PILLING János, 37–56 (Budapest: Semmelweis Kiadó, 2010), 44. A halál kedvelt témája volt a humanista, majd barokk irodalmi emblematikának: KNAPP Éva és Tüskés Gábor, „A halál motívuma a magyarországi irodalmi emblematikában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 113 (2009): 131–163. A haláltéma barokk kori népszerűsége kapcsán lásd még: André CHASTEL, „A barokk és a halál”, in André CHASTEL, *Fabulák, formák, figurák*, 95–114 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1984).

14 PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái*, VII. kötet: *Prédikációk* (II. rész), s. a. r. KANYORSZKY György (Budapest: M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, 1905), 441–442.

A haláltáncok egyes elemei mindhárom irodalmi műnem korabeli alkotásai között fellelhetők, protestáns és katolikus szövegekben éppúgy, mint világi és egyházi írásokban. A vers szövegvilágát átszövő motívumok, frázisok, szóképek és gondolatok egyik kiemelt forrása lehetett a halottas énekek korpusza.¹⁵

Az alapszituáció körvonalazását a lírai alany benső, önmegszólító monológja követi, ami a hatodik strófától egy szintén benső, ám most már magát a Halált aposztrofáló, fiktív argumentációba fordul át. A Halál váratlan távozását követően, a lírai szöveg-egység második szakaszában a korábban emlegetett elmélkedési folyamat realizálódik. Erre apropót egy újabb fordulat nyújt, ami noha csak ideiglenesen, mégis hatásosan robbantja szét a korábban létrejött törekény harmóniát:

Zördülést de hallék, csaknem elájulék, igen elhevültem,
Örömöm elmúlik, s majd halálra válik ezennel életem,
Az halál kiáltja, kiáltja, kiáltja, hogy el nem kerültem. (28–30. sor)

Ezután a lírai szubjektumnak a megelőző történések során megzavarodott lelkéhez – implicit formában – a saját értelme szól. A konzekvenciák levonása során a lírai én elutasítja saját korábbi viselkedésmódját, és átértékeli a halálhoz való viszonyulását:

Jobb tehát készülnöm, mint sem hogy törődnöm, halálra kell mennem,
Nem lehet kerülnöm, heában gyűlölnöm, mit kell tehát félnem?
Tudom jól, hogy egykor, léssen valamikor, halált kell szenvednem. (37–39. sor)

A halálelmélkedések ismert formulái jelennek meg az ember vak bizalmát általában elnyerő világi adottságok számbavételekor. A versbeli megszólaló először az emberi állapot univerzáléjaként határozza meg a meghalást, majd ezt követően hagyja el nézőpontja a mikrokozmosz szintjét, és tér át a makrokozmosz megnyilvánulásmód fejtegetésére. A szakasz költői képei élet és halál egymáshoz való viszonyát az inherens tulajdonság, illetve a lényegi együvé tartozás formájában látatják:

Az élet és halál egy lépésnyire áll mindenkor egymástul,
Mint meleg az tűztül, nedvesség az víztül s árnyék napvilágtul,
Úgy nem távoznak, sem el nem válhatnak életünk haláltul. (46–48. sor)

A személyes konzekvenciák levonását követően a halálelmélkedés a nyitó strófában megjelenített életprobléma feloldásával zárul:

15 Csupán egy kiragadott példa az egyezésekre: „Mint a vízben a szép halak mely örömet laknak, / E Világon az emberek szintén ugyan vannak: / De nem tudják a hálóban mikor akadnak. / E Világnak a kegyetlen halál ő hálója, / És nem kedvez ő senkinek, azt minden jól tudja: / Kiket talál mind egyaránt torkában bérántja.” *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, kiad. STOLL Béla, Régi magyar költők tára, XVII. század, 15/A (Budapest: Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992), 769.

Készülök nagy vígan, fennakadván horgán, akkor ne búsuljak,
Az Istent dicsírve s üdömet jól töltve jó halált tanáljak,
Számot élt üdömrül, jól adván éltemrül hogy én boldoguljak. (55–57. sor)

Koháry István alkotásában a költői képzelet állítja a külső és belső határát szimbolizáló küszöbre a Halál alakját, ily módon téve jelenvalóvá azt a halandó lírai én számára.¹⁶ E közelség az, ami megteremti azt a sajátos miliőt, amely a halálról való elmélkedést valóban életbevágó fontosságúvá avatja. A Szent Ignác-i lelkigyakorlatok hatása is tetten érhető a megfontolandók bensőleg hitelessé, élővé és ezáltal effektívvé tételét megcélzó törekvésben.¹⁷ Hiszen a halálkészültség feladatára való felhívás csak akkor lehet hatékony, ha előbb a mindenkori alany átérezzi a meghalás pillanatának teljes súlyát. Koháry ennek megfelelően a halandóság léthelyzetét először dramatizálja, hogy azután – a később tárgyalt alapelvnek és metódusnak megfelelően – a dramatizált szakasz végül dedramatizálódhasson.

A középkori és újkori haláltáncműfaj jelenléte a magyar irodalomban nem volt számottevő. Többnyire csak egyes elemek, vonások átvételéről, alkalmi felhasználásról beszélhetünk, semmint teljes műfaji jegyeket mutató művekről.¹⁸ Koháry is saját szándékainak megfelelően alakította át a haláltáncénekek közismert műfaji elemeit. Mivel a költeményben a dialogikus forma alig jut szerephez, a történetnek nem a szereplői szölamok adnak drámai színezetet, hanem az ellentétes tevékenységformák és viszonyulásmódok ütköztetése.¹⁹

A halálba vonulók csoportjai egymást követően, eltérő színtereken tűnnek fel; kilenc jelenet különíthető el. A kompozíció átgondolt koncepciót tükröz: a három nagyobb terjedelmű, kiemelt fontosságú jelenet – a második (város), az ötödik (falu) és a nyolcadik (káptalan-klastrom) – arányosan helyezkedik el a keret- és átvezető jellegű színek között, s a feudális társadalom három különböző rétegének – polgárság, parasztság és papság – csoportjait lépteti fel. Míg a közbeeső jelenetek az egyes társadalmi rétegek típusalakjait vonultatják fel, addig a két keretjelenetben a társadalmon kívüliség ellentétes pozíciójú alakjai jelennek meg: a társadalmon kívül rekedt koldus és a társadalom felett álló fejedelem.

16 A középkori halálemélkedések „gyakran élnek olyan retorikai megoldásokkal, amelyek segítenek a saját életet haldoklási folyamatként észlelni a halandóság tudatosítása felől. Ennek egyik technikája, *modus*, amikor a szöveg az elmélkedőt bizonyos gondolat sorok megfontolása után arra irányítja, készíti, hogy jelen idejűként élje meg a halál pillanatát, jelenlevőként a halált.” DEÁK Zsuzsanna, „Desperatio: emlékezés és felejtés a késő középkori jó halálban”, *Erdélyi Múzeum* 75 (2013): 1–15, 5.

17 KIBÉDI VARGA ÁRON, „Egy világ mesgyéjén: Barokk irodalom és barokk világnézet”, *Új látóhatár* 7 (1964): 34–51, 42; TÜSKÉS GÁBOR, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*, Historia Litteraria 3, (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1997), 31.

18 A szakirodalom sem egységes a kritériumok és az egyes művek megítélése tekintetében. Vö. LUKÁCSY, „Magyar haláltáncok”, 114; KOZÁKY ISTVÁN, *A haláltáncok története: A mai haláltánc*, III. köt. (Budapest: Magyar Történeti Múzeum, 1941), 22.

19 VARGA, „A magyar barokk...”, 509.

A fő társadalmi típusok mind jelen vannak a költeményben.²⁰ Koháry minden egyes szereplőt hivatása nevével jelöl meg, és foglalkozásához köthető szintéren, tipikus környezetben és (többször) csoportokba rendezetten vonultat fel. A meghalókhoz hozzátársított helyszínek sem egyénítettek: kunyhó, város, majorság stb. csak utalásszerűen jelzett, a narrátori figyelem középpontjában végig az áldozatok tipizált viselkedésmódja és külső megjelenése áll.²¹ Bár a hagyományos típusalakok elősorolását egészében tekintve térbeli szempontból és társadalmi státusz szerint is táguló perspektíva jellemző, a jelenetek egymásra következésének módja nem követ szigorú logikai rendet.

Az elbeszélői nézőpont látszólag egy külső, a narrátori szubjektumon is felül álló entitás által irányított: a halál sétálásának egyes stációi jelölik ki az elbeszélés szintereit. Valójában azonban nincs mereven egybefonódva az elbeszélés látószöge és a halálalak követésének processzusa. Többször is tetten érhető, hogy a narrátor elfordítja tekintetét a Halálról és a jövőbeli áldozatok reakcióit, ellenlépéseit szemléli és ezekről tudósít. Sőt időnként nemcsak a Halál, de az egész fikcionális világ is eltűnik a narrátori tudat teréből. Ezek a változó terjedelmű kitérők, filozofiko-lírai vagy éppen morális, intő betétek teremtik meg a haláltánc-történet narrátori beszédmódjának alapvető ketősségét. Az első szövegegységben még domináns első személyű költői dikció jellemzően az individuális tapasztalatok megosztását és a személyes konzekvenciák levonását szolgálja, ezért a haláltánc-történet során alig jelentkezik. A többes szám első személyű beszédmód viszont az egyetemes emberi sorsközösségen belüli önpozicionálást és a retorikus hatáskeltést teszi lehetővé, így csupán a reflexív betétben jut szerephez.

A történet elbeszéltsége, közvetített volta s az elbeszélő valós idejű jelenléte folyamatosan hangsúlyozódik a „látom” és „hallom” kifejezések ismétlődése révén; mindazonáltal éppen ezek sugallnak egyfajta krónikási elfogulatlanságot is. Ez utóbbi vonást erősíti, hogy a narrátor a történések teréből háttérbe húzódik. E kívülállás egyúttal távolságtartást is magában foglal, mivel az elbeszélői én egy fölérendelt pozícióból szólal meg.

Az elbeszélt történet észlelési és közvetítési módja azonban nemcsak a költő distanciát teremtő szándékára utal,²² hanem a tapasztaltak látomásos jellegét is jelzi.²³ A koldus halála után csupán a narrátor érzékeinek imaginatív jellegű működése jut szerephez, így a vizuális és auditív észlelési mód egy interiorizált külvilág látványát

20 Érdekes módon éppen abban a másik terjedelmes, allegorikus jellegű Koháry-versben jelenik meg hasonló, noha nem az egész művön végighúzódo számbavétel, amelynek szintén a sétálás képezi fő motívumát. A *Vasban vert rabnak bús elmével, fáradva versekben vett sétálása* a kártyajáték elemeit használja fel a világi viszonylatok poétikus ábrázolásához, s a legfelső társadalmi rétegtől lefelé haladva bontja ki a témát. MÓDLI Éva, »A kártyát továbbá világ tükörének mondhatom«: A kártyajáték mint a barokk »felfordult« világának allegóriája Koháry István költeményében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 840–862, 848–853.

21 A katalogizálás Koháry e művében is fontos szerepet kap. Vö. Kovács, »Ételt az asztalnak...«, 112–114.

22 JELENITS, »Koháry István...», 362.

23 Varga Imre is »sajátos jellegű, vizionális álomköltészet“-ként jellemezte Koháry líráját. VARGA, »A magyar barokk...», 506. Vö. Bán Imre megjegyzésével: »A négy fal közé zárt ember képzeletének mozgása teszi őt a látomásos, allegorizáló barokk irodalom és álom-költészet képviselőjévé.” *A magyar irodalom története*, II. köt., szerk. KLANICZAY Tibor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 202.

teremti meg. Vagyis voltaképpen a lírai alany lelki terében sétál a Halál, az ő lelki szemei előtt vonulnak el a szereplők.

A műfaj korai darabjainak részét képezte még egy didaktikus jellegű keret, amelyben a haláltánc mondanivalóját egy prédikátor szerepű elbeszélő összegezte.²⁴ E prédikatori kerettel némileg rokonítható a mű felütése, elsősorban a lírai alany megszólalási módja és pozíciója felől. A haláltánc rab narrátora is kívülről és felülről tekint az eseményekre; bensőleg egyáltalán nem érinti meg őt az áldozatok agóniája. Nem is tárgyilagos krónika: saját valláserkölcsei horizontjának szemléleti kerete alapján ítéli meg a szereplők viselkedésmódját. A cselekménybe való (részleges) bevonódása azonban ellentétben áll a didaktikus prédikátor-figura szerepkörével.²⁵ A hagyományos haláltáncokkal szemben Koháry költeményében a hangsúly az elbeszélő személyes érintettségére helyeződik.

A haláltánc-történet nyitó jelenetében (58–75. sor) található a mű egyetlen teljes dialógusa. Míg a Halál a „halál mint kívánatos jó”²⁶ gondolatát hangoztatja, a koldus – a műfaj konvencióinak megfelelően – életéért könyörög:

Kérlek, úgy mond, téged, életemet engedd, távozzál mellőlem,
Éles, nagy kaszádat, öldöklő nyiladat s nevedet is félem,
Nesze, én mankómat, táskámat s pálcámat vedd jó néven tülem.
Nyomorultul élek, tőled mégis félek, ne vigyél utadra! (70–73. sor)

Különösen érdekessé teszi e rövid szövegrészt, hogy a koldus és a lírai én alakja között – fizikai környezetük jellege és az ezáltal létrejövő egzisztenciális helyzet révén – szoros rokonság fedezhető fel. A kunyhó és a börtöncella egyaránt a fizikai nyomorúság és a világi élvezetek nélkülözésének tere, ezáltal a két alak alappozíciója szinte egybeesik. Emellett a koldus jelenete éppen a benső és személyes érdekelttségű s a kifelé forduló két összetevő határán áll. A koldus alakja egy torzító tükörképhez hasonlatos: a lírai én korábbi, a meghalástól rettegő lényének alakmását szemléli benne – még azelőtt, hogy a tekintetét teljesen a történetmondás tárgyaként megjelenő idegen embercsoportok felé fordítaná. Ezért szűnik meg a következő jelenettől fogva a narrátor reális, korporális jelenléte a történelem világában. Vagyis az eredeti helyszíntől fokozatosan távolodó sétálás egyúttal a lírai szubjektum korábbi magatartásformájától való benső távolodás mutatója is. A vers beszélője innentől kezdve az inkriminált benső vonásokat már csupán objektivizált, kivetített formában szemléli.

24 OLÁH Szabolcs, „Pesti György haláltáncéneke és a protestáns versszerzési gyakorlat”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 100 (1996): 582–612, 593. Koháry haláltáncverse Pesti Gábor művéhez hasonlóan szintén interkonfesszionális jellegű, csupán néhány mellékes részlet utal a költő katolicizmusára.

25 A papság jelenetében érvényesülő prédikatori hanghordozás a közeg által indukáltnak tűnik. Maga a prédikatori szerepfelfogás (a vallásetikai didaxis követítése értelmében) viszont mintha implicit módon áthatná az egész költői korpuszt. Koháry élénk érdeklődését mutatja a prédikációs irodalom iránt, hogy különösen fontosnak tartotta az ilyen jellegű kötetek mecenatúráját. MACZÁK Ibolya, „Koháry István és a régi magyarországi prédikációk”, in *Koháry István emlékkönyv*, szerk. KOZICZ János és KOLTAI András, 55–66 (Budapest–Kecskemét: Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015).

26 Pázmány Péter egy teljes prédikációt szentelt a témának („Hogy a halál kívánatos jó”): PÁZMÁNY, *Összes munkái*, VII. kötet, 633–651.

A mű legterjedelmesebb jelenete (76–156. sor) éles kontrasztban áll az első szcénával: a koldus kunyhóját elhagyó halálalak a „roppant városokat” keresi fel. A szakasz a halálra mint kollektív csapásra reagáló sokaság viselkedésmódját festi le. A tömeg láttatása a foglalkozás-megnevezésekkel jelölt szereplők rámutató felsorolásával történik. A szövegegység első két szakaszának (76–81; 82–90. sor) fő funkciója a félelemérzet megalapozása, illetve a közeledő veszély nagyságának érzékeltetése. Ilyen módon előkészítve azután már elégséges lélektani alapozással indulhat meg a tömeg pánikreakciójának leleményes ábrázolása. A városjelenet fő szövegszervező elve az amplifikáció, legfontosabb retorikai alakzata pedig a halmozás. A halálfélelem fő vonásainak megragadását célzó költői eszközök gondos megválogatása érhető tetten a jelenet szókészletén, képalkotásán, mondatépítésén és makroszerkezetén is.

A harmadik szakasz (91–156. sor) esetében elsőként az alkalmazott szókészletet érdemes szemügyre venni. Ennek kapcsán a nominális stílus dominanciája állapítható meg; a névszók túlnyomó többsége statikus állapot jelzője, vagy emberi foglalkozás vagy használati tárgy megnevezése. Azonban éppen ezek ellenében, azaz mozgósító módon hat a szókészlet majdnem minden további eleme, ideértve a jóval ritkábban, ám hangsúlyos helyzetben megjelenő, aktivitást megnevező főneveket is, amelyek szemantikáját tovább erősíti az esetenként hozzájuk tapadó, szintén dinamikát hordozó jelző (pl. „szapura futásuk”). A cselekvésmódokat jelölő szavak jelentése szinte kivétel nélkül valamilyen mozgásképzetet implikál. Ezekhez olykor fokozó hatású határozók is társulnak, melyek főként a hasonlatokat övező szövegrész soraiban sűrűsödnek meg (pl. „szaporán léptetnek”), ami szintén nem tekinthető véletlennek, hiszen a gyülekezés mozzanatát bő részletességgel tárgyaló szakasz elején és végén egy-egy ugyancsak dinamikus jelentéskörű trópus áll.

Rátérve a tropológiai elemek vizsgálatára, a szövegrész szóképeinek hasonlító tagjai egy természeti és egy emberi jellegű képzetkörbe sorolhatók:

Zúgó, forgó szélnek vagy mennyütő kőnek van mint indulása,
Tüzes, sebes nyílnak s kilőtt golyóbisnak mi forma járása,
Oly hamar, oly gyorsan, de alázatosan ezeknek futása. (97–99. sor)

Noha az első három trópus konkrét hasonlító tulajdonsága a sebesség, ezek mind olyan halálos veszélyt is magukban hordozó jelenségek részelemei, amelyek tipikus megnyilvánulási módja az adott élettér kaotikus felfordulását vonja maga után. E képek ezáltal burkoltan a vihar és a háború emberi viszonylatokra vetített és a szöveg kontextusához koherensen illeszkedő metaforikus jelentését is felidézik.

A jelenet utolsó szakasza a dinamikus mozgás tetőpontja után hirtelen statikus jellegűvé alakul, s a narrátori figyelem középpontjába a Halál előtt összegyűlt városlakók könyörgése és az értéktárgyaikból felhalmozott rakás képe kerül. A halmozás retorikai alakzata így a mű szemantikájában külön hangsúlyt kap.

A szakasz túlnyomórészt kapcsolatos viszonyú tagmondatokból épül fel, az ettől eltérő néhány eset mindig valamilyen apró, színesítő történetmozzanatot jelenít meg. Az egyes mondatok között szintén mellérendeléses viszony érvényesül. Makro- és mikroszinten is

tetten érhető az aszindeton stilisztikai eszközének alkalmazása. A mondatok e hullámmódra egymásba fonódó, több strófán átívelő sorozata ad keretet a halmozás műveletének, s ez kölcsönöz a típusalakok egyébként monoton elősorolásának – a fent számba vett, mozgásképzetet hordozó szavak mellett – elevenséget.

A vizsgált szövegrészben megformálódó nagyszabású tömegjelenet esztétikai alapminősége a groteszk. A narrátor „Be szép őket nézni, mennyire rettegni tudnak az Haláltul” gúnyos hangú kiszólása mellett a használt szavak stílushatása is gyakran kelt groteszk hatást, ami legszembetűnőbbé a polgárok típusalakjainak leírásában válik. A futás képzetköréhez köthető, közömbös töltetű igei kifejezések mellett szembetűnő a kicsinyítő (pl. „futkosnak”), sőt degradáló szinonimák (pl. „üget”) célzatos kiválogatása. A nyargalás, ügetés, léptetés a sietős mozgás animális jelentésárnyalatú kifejezései. Hasonló figyelhető meg egy-két lelki állapotot festő, szintén gúnyosan ható szó esetében is („zibongnak”, „szöpögnek”). Ehhez járul hozzá a már említett, lekicsinylő jellegű igék és az epikus nagyságrendű események díszleteihez illő, elemi természeti erőket és háborús történeteket megidéző hasonlatok éles kontrasztot alkotó egybefonódása.

A tömegjelenet e hiperbolikus ábrázolásmódja a félelemérzet dezintegráló hatását példázza: az irracionális emberi viselkedés a groteszk láttatásmód révén válik szemlélhetővé. A vers világában ez az érzékletesen megfestett „észvesztés” súlyos vallásesztétikai hiányosságok mutatójaként, *signum*aként funkcionál. A zárlat ironikusan hangzó *exclamatio*ja („ajj”) és az ezt követő kategorikus állítások kíméletlen tömörséggel rekesztik be a polgárok jelenetét, s ítélik tömeghalálra a világias fontoskodás és anyagi biztonság közegének alakjait.

A haláltánc-történet narratívájának középpontjában a korabeli társadalom legalsó fokán álló és legnépesebb csoportjának jelenete áll (193–261. sor), amelyben a vagyon (polgárok) és a fizikai erő (katonák) után a fizikai és közösségi jellegű munkálkodás tényezője kerül előtérbe.

A falu lakosságának megjelenítésmódjában már a homogenizáló vonás dominál; a jobbágyok nem kapnak se egyéni osztatú, se dinamikus formájú elősorolást, megszólalásmódjuk is csoportjellegű. A falusiak beszéde a haláltánc-történet egyetlen retorikusan megkomponált monológja, ami már csak tizenöt strófa összterjedelme és centrális pozíciója miatt is tüzetesebb vizsgálódásra tarthat igényt. Az aposztrofé pragmatikus alakzatára épülő monológ javarészt a *genus deliberativum* beszédnemében íródott, az elején azonban egy a *genus demonstrativum* alá besorolható laudáció méltatja a Halál hatalmát, ami – miközben az oráció bevezetőjeként a megszólított jóindulatát is igyekszik elnyerni (*captatio benevolentiae*) – a halálemlékedések közismert, antitézisekre építő formuláinak felelevenítésére is alkalmat nyújt. Ehhez egy néhány soros átkötéssel csatlakozik beszéd lényegi, argumentatív funkciójú része. A teljes beszéd szerkezete így vázolható fel: *laudatio* (214–222. sor), *obsecratio* (223–225. sor), *argumentatio* (226–252. sor), *obsecratio* (253–255. sor), végül a *captatio benevolentiae* egy másik formájaként az ajándékok felajánlása (256–258. sor). Az argumentáció személyi érvei (*argumenta a persona*) a már elvégzett és a jövőben elvégzendő munkafolyamatok elősorolására építenek, illetve nehéz, nyomorúságos állapotuk (*conditio*) tekintetbevételére is számítanak.

A beszéd diszpozíciójának kidolgozottságával feltűnő ellentétben áll az elokúciós díszítőelemek hiánya, a beszéd stilisztikai-poétikai egyszerűsége.²⁷

Figyelemre méltó, hogy a jobbágmunkát leíró szövegrész (226–246. sor) – magán az oráción belül – a tárgyalt jelenet centrális szerkezeti helyét látszik imitálni. Ily módon pedig az egész haláltánc-történet strukturális középpontjának tekinthető. Ez az a pont, ahol az egyébként hangsúlyozottan „süket” és közönyös Halál a falusiak együgyű, prózai szóáradatába belefeledkezik. Ráadásul az argumentáció elsőrendű eszközévé váló halmozó elősorolás szinte láthatatlanná teszi a Halál rettenetes alakját. A befogadói látótérben az emberi élet fenntartásának dinamikus processzusa jelenik meg, a természeti környezet megművelésének szakadatlan folytonossága – voltaképpen maga az Élet:

Keríti kerteit, kiortja réteit, sövényét újíttja.
Oltott gyümölcsfáit, s elszáradt ágait mostan tisztogatja,
Szántva s ugarolva, nagy sokat fáradva földeit forgatja. (232–234. sor)

E szakasz másik sajátossága, hogy bár első rátekintésre a mezőgazdaság életfenntartó aspektusát látszik bemutatni, valójában a Halál uralmát példázza: az evilági állapotváltozások a meditatív szakasz alaptézisét igazolják élet és elmúlás dinamikus s egymástól elszakíthatatlan kapcsolatát láttatva.²⁸

A jobbágyok érvrendszere így végül önmaga ellen fordul, s csupán vakságuk és evilági begyökerezettségük tényét képes felmutatni. De a szó meggyőző erejébe vetett hit is megcáfolódik: az affektív hatáskeltésre apelláló retorikus fogások csupán kis ideig tudják késleltetni a kegyetlen véget. A jobbágyok attitűdjére joggal vonatkoztatható az ismert bibliai *locus* intése: „De vigyázzatok magatokra, hogy valamikor meg ne nehezédjék a ti szívetek [...] az élet gondjainak miatta és váratlanul reátok ne jöjjön az a nap: Mert mintegy tör úgy lep meg mindeneket, akik az egész föld színén lakoznak” (Lk 21, 34–35).²⁹

A „Prédában az vadász...” kezdetű betéttel felfüggesztődik a haláltánc-történet elbeszélésének folyamata. A szakasz kezdőpontján álló epikus vadász-hasonlat a halálmetaforák egyik ismert típusát bontja ki:

Prédában az vadász, miképpen madarász, éppen telhetetlen,
Ólálkodva bujkál, s az erdőken járkál mind nyáron s mind télen,
Rejtett kelepccével s megvetett törével leskődik szüntelen,
Az halál akképpen szüntelenül éppen prédálja éltünket,
Nyáron s kikeletkor, mind télen s mind őszkor öldöklí fejünket,
Hálóját megveti, s nyilait eresztí, s elfogyat bennünket. (307–312. sor)

27 A retorikai fogalmak forrása: SZABÓ Zoltán és SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika* (Budapest: Helikon Kiadó, 1997).

28 A halál konceptualizálásának is e tevékenységi formák jelentették egyik fő forrástartományát (a halál mint kaszás, arató, kertész).

29 Károli Gáspár fordítása.

Koháry ezután az évkör egyes szakaszaihoz rendeli az ennek megfeleltethető emberi életkorokat, ezzel összekapcsolja a régiség képi gondolkodásának legalapvetőbb, tapasztalati alapokon nyugvó elemeit. Ebben a barokk analogikus, tükröződések és szimbólumokat kedvelő eljárás módjára ismerhetünk: a makrokozmosz stációk kapcsolatban állnak a mikrokozmoszt képviselő ember életének fázisaival.³⁰ Ehhez az erősen topikus képzet-alaphoz adja hozzá a halál megszemélyesített alakját, ami azonban némi képzavart és gondolati következetlenséget idéz elő.

Az alaptételt a figurális ábrázolás után még számos, immár elvont aspektus kifejtése követi, filozofikus dikció formájában. A halál természetének újra felmutatott és így nyomatékossított artikulációját logikus módon egészíti ki az elvont fejtegetések gyakorlati alkalmazásának szándéka. Az elmélkedést ezért az etikai dimenzió felmutatása zárja (352–357. sor): a vers moráldidaktikus sorai a bűnük elkerülésének egyik leghatékonyabb eszközöként mutatják fel a halálra való emlékezést. E szakasz egyúttal határvonalat képez a profanitás és a szakralitás színterei között: míg az elmélkedésbetét előtti hét szín a világi emberek csoportjait számlálja elő, az utána következő a megszentelt tisztségeket viselőket vonultatja fel.

A katolicizmus által kodifikált hét főbűn említése vezet át az egyházi rend tagjainak előszámolásához. A jelenetalakítás egyik sajátossága az arányos szerkesztésmód. A szcena kétosztatú: először a világi papság tagjai kerülnek sorra (358–393. sor), majd csak ezt követően halnak meg a szerzetesek (394–420. sor). Mindkét alegység egy olyan négystrófás felvezető résszel indul, melyben a halál tevékenysége kap kiemelt szerepet (358–369; 394–405. sor). Ezek után a narrátor egy-egy szubjektív, erőteljesen kritikus hangvételű didaktikus fejtegetés formájában ítéli meg a típusalakok reakcióját (370–381; 406–420. sor). Egy-egy rövid, pozitív érvényű ellentétes példa (*exemplum contrarium*) ékelődik e részekbe; azoknak a papi alakoknak a halála, „Éltekben kik várták, s gyakorta forgatták halált elméjükben” (380. sor). A követendő hozzáállás mibenlétét jól érzékeltetik az alábbi tömör sorok:

Az halál kedvéért és az jó halálért hatták el világot,
Megvetik, kerülik, utálják, s gyűlölik az múltó hívságot,
Az halálra érve s révére reá kelve nyernek boldogságot. (406–408. sor)

A költő leleményességét mutatja, hogy a két szövegegység közé egy olyan négystrófányi átvezető szakaszt (385–393. sor) iktatott be, amelynek a kétféle, a papi és a Halál által birtokolt „zsák” – egyszerre parallel és kontrasztív – képe, e kettő egybevetése (*comparatio*) áll a középpontjában. A zsákba rakás mozzanata a városjelenet vagyontárgyakat felhalmozó gesztusára is rájátszik, csak mintegy fordított előjellel: az emberek itt cselekvő alanyokból a tevékenységforma pusztá tárgyaivá válnak.

Mivel a jelenetek mindig a megérkezés mozzanatával indítanak, a sétálás egyes álmomásai közötti tér láthatatlan marad. A nagyobb színek között azonban fel-feltűnnek olyan perifériális terek, amelyek a megelőző vagy a rá következő jelenetbeli helyszínnel állnak laza kapcsolatban. Viszonylagos rövidségük ellenére e mellékszínterek is

30 KIBÉDI VARGA, „Egy világ mesgyéjén...”, 41.

konstruktív módon járulnak hozzá a műegész értelméhez. Míg a végházak a fizikai erő és bátorság világát idézik (157–186. s.), a falut határoló vidék bejárása során az adószedők típusalakjaival találkozunk (187–192. s.).

A szőlőműveléssel kapcsolatos foglalkozások (162–282. s.) azért különösen fontosak a narratíván belül, mert éles kontrasztban állnak a Halált rémülettel fogadó szcénákkal. A bor és a bódulat jelenetében a részeg gazdák örömmel és vigadva vonják be társaságukba a Halált, s e gesztusukkal a halálfélelem legyőzésének egy vétkes módját jelenítik meg. E momentum ismét utalni látszik a jobbágyok kapcsán már említett biblikus figyelmeztetésre, s a mámorban és részegeskedésben való elmerülés veszélyére hívja fel az olvasó figyelmét. Még megmaradva a vidéki országterületeken, a szőlőtermesztők után az állattartással kapcsolatba hozható foglalkozások kerülnek sorra (283–306. sor).

Koháry haláltáncának zárójelenete (424–442. sor) az egyházi és világi fejedelmek halálát scenírozza a korábbi narrációs sémát követve. A palota színterén jelenik meg a halálfélelem felszíni, ideiglenes legyőzésének másik alaptípusa, az elbizakodottság vétke. A fejedelmek jelenete emellett egyszerre sűríti magába és nyomatékosítja is a legfontosabb haláltánc-motívumokat. A halott test sorsával csak ekkor, a történetmondás végén szembesít minket a szerző, s ezzel hatásosan rekeszti be a látomásszerű jelenetek sorát: „Íme, hatalmoktul és birodalmoktul immár el is estek, / Válik nemsokára hamuvá és porrá meghidegült testek.” (446–447. sor) A költeményt egy kétstrófás kolofón zárja, amelyben a narrátor újra visszatér saját alaphelyzetéhez, s a halál felszabadító aspektusát hangsúlyozza.

A vers beszélőjének szubjektív kommentárjai arra mutatnak, hogy esetében radikális benső átalakulás ment végbe. Az attitűdváltás kapcsán joggal merülhet fel a kérdés: vajon mi húzódik meg e látványos lelki transzformáció mögött? Úgy vélem, hogy a versezet első szakaszában egy olyan sajátos lelki fejlődés különböző fázisai követhetők nyomon, amelynek hátterében a korban népszerű, újjáélesztett sztoicizmus³¹ egyik központi, praktikus jellegű eleme áll. Az az alapelv válik az első szerkezeti tag fő szövegszervező elvévé, amely szerint az embert érő rossz legyőzése csak a róla alkotott vélemény átalakítása útján valósítható meg. A sztoikusok ugyanis az emberi akaratól független dolgok rosszának minősítését értelmetlennek tartották: „sohase másokat okoljunk, amikor akadályokra bukkanunk, vagy nyugtalanok és szomorúak vagyunk; magunkat, azaz a magunk véleményét hibáztassuk”.³² A lélek érzelmeinek felkavarodása eszerint egy helytelen vélemény következménye. A meditáció gyakorlata pedig lényegileg nem más, mint e szenvedést okozó vélemények helyreigazítása, majd az ezt megalapozó alapelvek emlékezetbe vésése.

A költeményben tematizált halálfélelem egy olyan lelki tényezőt jelöl, amelyet a lírai alanynak önmagában kell legyőznie, mivel azt egy olyan esemény váltja ki, amely elszenvedőjének hatalmán kívül áll.³³ Éppen ezért a kiváltó körülményhez tapadó, negatív

31 TURÓCZI-TROSTLER József, *Keresztény Seneca* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937), 9–22.

32 EPIKTÉTOSZ, *Kézikönyvecske*, ford. SÁROSI Gyula (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1978), 8.

33 Ebben a vonatkozásban Kohárynál általában a bánat kerül előtérbe, amelynek legyőzési sémája gyakran szintén e metódust követi. Költészetének terapeutikus jellegét Laczházi Gyula vizsgálta behatóbban. LACZHÁZI Gyula, „Dietetika és költészet a XVII. században”, in *A magyar költészet műfajai és forma-*

érzelmi reakció a műben az értelmi reflexió során fokozatosan átformálódik. A versbeli alany attitűdjének gyökeres átalakulása nem individuális, hanem tipizált jellegű, egyes szakaszai pedig ekképp vázolhatók fel: I. a tudatlanság és az érzelmek uralma a lelken; II. a szembesülés fázisa: lelki krízishelyzet; III. az elmélkedés folyamata; IV. az értelmi megfontolásra felülkerekedése az emocionális késztetéseken.

A versbeli meditatív tevékenység alapvonásai mellett érezhető a sztoikus filozófusok halálról alkotott véleményének inspirációja is.³⁴ A sztoicizmus alapelveinek megfelelően a higgadt intellektuális rátekintés során a halálfélelem csúfos és értelmetlen dologgá minősült át: „Az életet azzal a kikötéssel nyertük, hogy meg kell halni: az élet a halálhoz vezető út. Azért esztelen dolog a haláltól félni, mivel a biztosan bekövetkező dolgokat várni kell”.³⁵ Az életvezetést irányító szabályok azonban csak akkor tudnak hatékony támaszt nyújtani, ha élővé válnak. Ennek egyik javasolt eszköze az érzékeltes megidézés volt, mely Kohárynál a katolicizmus világképi keretébe ágyazottan és a jezsuita lelkiség hatásával egybefonódva jelentkezett.³⁶ A *meditatio mortis* fő célja tehát a magatartás zsinórmértékül szolgáló maximák egzisztenciális elmélyítése volt; e célt szolgálta a közhelyes, ám igaznak tartott formulák untalan ismétlése, variálása, újrafogalmazása. „Sok gyakorlattal kell megkeményíteni a lelket, hogy elviselje a halál látványát és közeledtét” – írta Seneca.³⁷

Alighanem a meggyökereztetés szándéka állhatott Koháry azon döntése mögött, hogy a haláltéma egy újabb irodalmi feldolgozásával próbálkozzon meg. E kísérlet eredményességét illetően a szerzőben is lehettek kétségek: a haláltánc-költemény végül kéziratban maradt, a költő annak csak legsikerültebb, felvezető szakaszát adatta ki. A két – alaphelyzetében, nyelvi stílusában és narrációs technikájában is jelentősen eltérő – szövegegység egybeforrasztását Koháry a vers alanyának kezdeti helyzetéhez való visszakapcsolásokkal és a történetvezetés közben időnként megjelenő lírai, elvont vagy morális tanításokat közlő részekkel próbálta biztosítani. Azonban a két szöveg-típus az *átkötések* e nyomai ellenére sem forrt igazán szerves egységgé. Sajnos a mű esztétikai befogadását és irodalmi értékelését e fogyatkozás eléggé megnehezíti, pedig az első rátekintésre kevésbé sikerültnek tűnő vers egyébként figyelemre méltó poétikai sajátosságai csak alapos, szoros olvasatú elemzés eredményeképpen mutatkoznak meg.

Összegzésképp elmondható, hogy Koháry István a haláltáncok alapvető műfaji jegeit saját keresztény-sztoikus világnézetéből fakadó céljainak és kora retorikai konvencióinak megfelelően használta fel. A haláltánc késő középkori műfaját egy barokk formanyelvű, ám középkori gondolati hatást tükröző, személyes érintettségű halálmeditáció illusztratív funkciójú elemévé alakította.

típusai a 17. században, szerk. Ötvös Péter, PAP Balázs, SZILASI László és VADAI István, 271–280 (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2005), 279.

34 Az antik filozófia egyik fontos metódusa volt a „meghalás megtanulása”. Pierre HADOT, *A lélek iskolája: Lelkigyakorlatok és ókori filozófia* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2010), 37–48.

35 SENECA, *Próza művei*, I. tan. TAKÁCS László, ford. BOLLÓK János, KOPECZKY Rita, KURCZ Ágnes, NÉMETH András, RÉVAY József, SÁROSI Gyula és TAKÁCS László (Budapest: Szénár Kiadó, 2002), 184.

36 Koháry tanulmányait végig jezsuita intézményekben végezte. ILLÉSY, *Gróf Koháry...*, 7–11.

37 SENECA, *Próza művei*, 365.

PAPP ÁGNES KLÁRA

Csillagzene

A látomás és a zeneiség szerepe Weöres Sándor *Tizenegyedik szimfóniájában*

Az itt közvetkező elemzés egy olyan kutatás részét képezi, amely Weöres Sándor álommotivikája és álomversei kérdését helyezi a középpontba. Az álom képi világának versbéli megteremtése ugyanis Weöresnél egy átfogóbb problematika részeként jelenik meg, egy speciális szubjektivitás-élmény megformálásának kísérletébe illeszthető be. A szubjektumnak formát adó, individualizáló tudat elvesztése, az ennek a „belső végtelenben” való feloldódása a Weöresre jellemző – az elsősorban Pilinszky, Nemes Nagy költészetében megjelenő tárgyiasságtól merőben eltérő – személytelenség-tapasztalat¹ megteremtésének része lesz, szorosan kapcsolódva a költő számára egész életében kihívást jelentő transzcendencia-élmény megragadásának kísérletéhez. Ez a kísérlet mindenekelőtt a nyelvi forma keresését jelenti, hiszen a hagyományos – a művet a költő vallomásaként színre vivő – versszubjektum hangján lehetetlenné válik a tapasztalat megszólaltatása, s ennek következtében a kísérletezés célja épp a költemény forrásának tekintett első személyű én elbizonytalanítása. „Ő [Weöres] volt az, aki a magyar irodalomban elsőként és mindmáig legradikálisabban alakított ki egy olyan költészetpoétikát, amelyben a versek nem egy akarattal, vágyakkal rendelkező személyt állítanak a világról alkotott nyelvi koncepciók középpontjába, hanem magát az érzékelést, a történeti korok és kultúrák játékát, valamint a nyelv zeneiségét, ami megelőzi a gondolatilag megragadható tartalmakat” – írja Schein Gábor kismonográfiájában.² Mi sem bizonyítja jobban azt, hogy Weöresnél az álom kérdésköre szorosan összefügg a

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi, Összehasonlító Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Tanszékének tanára.

1 Weöres költészetének személytelensége a befogadástörténet visszatérő kérdése. Vö. KENYERES Zoltán, *Tündérsíp* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1983), 95, 130–132; SZILÁGYI Ákos, „Az ornamentális lírai személyesség helye Weöres Sándor életművében”, in SZILÁGYI Ákos, *Nem vagyok kritikus!*, 534–672 (Budapest: Magvető Kiadó, 1984). A kérdés recepciójának összefoglalását (és továbbgondolását) lásd HORVÁTH Kornélia, „A Kettő és az Egy”, in HORVÁTH Kornélia, *Tühegyen*, 93–94 (Budapest: Krónika Nova Kiadó, 1999). A legújabb értelmezések közül: ÁCS Pál, „Két világ határán: Az utolsó fordulat előzményei Weöres Sándor költészetében” in *A magyar irodalom története III.* szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 614–622 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 614–615; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Érthető mozgás: A személytelenség kérdéséhez Weöresnél – Országút” in „Tánc volnék, mely önmagát lelti”: *Tanulmányok Weöres Sándorról*, szerk. BARTAL Mária et al., 28–42 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014). A Weöres-féle személytelenség hatástörténeti elemzését adja: BARTAL Mária, „Orfikus impulzusok Weöres Sándor költészetében”, in BARTAL Mária, *Áthangzások*, 150–182 (Budapest–Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014). Elioti és babitsi előzményeiről: HORVÁTH Kornélia „Weöres Sándor és a forma”, in „Beszélhetnek a kortársak”: *Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, 109–119 (Budapest: Ráció Kiadó, 2017).

2 SCHEIN Gábor, *Weöres Sándor* (Budapest: Elektra Kiadóház, 2001), 6.

szubjektivitás sokkal tágabb problematikájával, mint az, hogy az életműben mennyire nehezen határozható meg az álom-versek köre. Természetesen szűkíthetnénk a vizsgálatot azokra a művekre, amelyek egyértelműen kijelölik, verbalizálják az álom témáját – csakhogy ezzel épp a hagyományos és kevésbé érdekes művekre fókuszálnánk, miközben kimaradnának olyan alkotások, amelyek a szürreális látomásosság új módzatait hozzák létre. Azok a versek, amelyek nem tárgyukká teszik vagy motívumként használják fel az álomvilágot, hanem sajátos álom-beszédet próbálnak létrehozni, nem az álomról, hanem az álomból szólnak.

Ennek következtében az álom sajátos nyelvének megteremtése Weöres egyes pályaszakaszaiiban költői kísérletezésének kiemelt terepét alkotja: a képalkotó eljárások, a nyelvi útkeresések ihletőjévé válik. Noha nem célunk periodizálni az életművet, jól látható, hogy bizonyos kísérletek jellemzően egy-egy korszakra sűrűsödnek. Ilyen, a *Medusa* kötetből megjelenő (és aztán az egész életművön végigvonuló) eljárás az álom, a látomás térként való megképezése, például a *Harmadik szimfóniában*. Ilyen a *Tűzkút* új verseiben (majd a *Hallgatás tornyában*) az álom – vagy inkább az álmodás – folyamatként való megragadása, sajátos igésítése többek közt az *Ötödik* és a *Hatodik szimfónia* darabjaiban.³

Az *Ötödik* és *Hatodik szimfóniában* a létező és a létezés viszonyáról az álom motívumán keresztül megfogalmazódó szemléletet Weöres a későbbiekben két irányban hosszabbítja meg. Egyrészt magát az álom és az álmodó személy problematikáját gondolja tovább, a fenti kísérletek után meglepően személyes, vallomásos versek formájában a *Tűzkút Internus* ciklusában és a *Merülő Saturnus* végére helyezett *Naplórészletekben*. Másrészt a korábbi, többek közt az álom képzetkörén keresztül megnyilatkozó, a létnek a szubjektummal szembeni elsőbbségét tükröző hang egy másik irányt is kijelöl: a kísérlet folytatását. A mozgásélményként színre vitt létezés, és ennek következtében a metaforizációt az igék területére koncentráló képalkotás továbbgondolásában: a mozgásélményt a hangzással, a ritmussal, a vers-kombinatorikával érzékeltető költeményekben. Ez az a verscsoport, ahol a legnehezebb elkülöníteni az álomverseket, épp annak köszönhetően, hogy ezek a művek szabadulnak meg leginkább a beszélő hang fikciójától, egyrészt azért, mert a szavak értelmének jelentősége erősen háttérbe szorul a zeneiség és a műben betöltött szerkezeti hely javára, másrészt e versek hangjának személytelensége miatt.

„Testből font jelbeszéd”

Az *Ötödik szimfóniában* meghatározó *tánc motívuma* e téren is kiemelt jelentőségű (ezt az egész életműben betöltött szerepe is mutatja). Olyan formateremtő tényezővé tud válni, ami e folyamat szubjektumszemléleti következményeit tükrözi: a tánc mint tevékenység, a cselekvőt megelőző cselekvés, a létezőt megelőző lét (és az alkotót meg-

3 A fentiek elemzését lásd PAPP Ágnes Klára, „»Talán az álmon túli csöndben ébredek«: Weöres Sándor álommotívumai”, *Magyar Művészet*, 4. szám (2015): 41–50.

előző alkotás) képévé válik. Ebbe a motívumkörbe tartozik az ütem, a zene, az ének is, ugyanakkor a tánc kiemelt jelentőségét az adja, hogy egyszersmind mozgás is: megtestesült zene, a táncolót feloldó tevékenység. „Tánc volnék, mely önmagát lejt” – szól a *Medusa* kötetbeli *Két zsoldár*; „Testből font jelbeszéd”, „Testből, melynek nyűge átok, / nyílnak testtelen virágok” – az *Ötödik szimfóniának A tánc* című tételle (*Hallgatás tornya*); de ugyanebből a kötetből származó példát hozhatunk a *Hatodik szimfónia A teremtés* tételéből: „pusztulva és újjá-kelve önnön tűzünkben táncolunk, / s kívül az idő korlátján sok táncunk összeforr”; vagy *A megölt Orpheusból*, ahol a rituális tánc képévé válik halál és élet örök termékeny körforgása: „Gyászdob pereg és lejttem a táncom. Vajon ki, miért / ölt meg engem?”⁴ „[A]mi verseimben zenei elem, az ugyanannyira mozgáselem is, táncelem” – állapítja meg Weöres egy 1980-as rádióinterjúban.⁵ Ennek megfelelően a tánc nemcsak téma, motívum, hanem a vers formáját, ritmusát meghatározó tényező is: „az a weöresi poétika számára mindvégig meghatározó gondolat, hogy a metrum elsősorban mozgáselemként értendő. Ez az elgondolás, amely számos költői szövegének struktúráját, a különböző eredetű fragmentumok közötti átmenetet és szemantikai szinten a szöveg térszerkezetét is meghatározza”.⁶ Azaz nemcsak metafora, hanem metrum, hangzás is, ami kivezet az értelem, a tudat által ellenőrzött, irányított jelentés köréből, és a szubjektum által nem uralt jelentő területére visz át. Így válik Weöres költészetében a hangzás, a ritmika és ennek egyik gyökér-metaforája, a tánc, ennek a személyt, az individuumot feloldó létezés élményének a kifejezőjévé. Weöres már 1944-45 táján az értelem helyett a hangzásra épülő vers-modell példájaként említi a táncot egy Vas Istvánnak írt levelében:

a versnek nincs elmondható tartalma, hanem mintegy „merőleges” a mondanivalójára, máskor meg a szavakat az értelmi jelentésüktől függetlenül rakom egymás mellé, és arra igyekszem, hogy a pusztá hangzásukkal, pusztá dinamikájukkal hassanak és tisztán csak érzelmet fejezzenek ki, mint a zene és főleg a tánc.⁷

4 Ezzel összhangban áll, amit Visy Beatrix ír halál és tánc összekapcsolásáról és ennek szubjektumtapasztalati következményéről már az *Első szimfónia* darabjai kapcsán: „Weöres őszi *Valse triste*-jében és téli *Haláltánc*-darabjában az emberi lét elmúlását, örök körforgását felismerő, verbalizálhatatlan, szubjektumon túli létélménynek adekvát kifejezési formája a tánc, különösen, ha a versek tapasztalatát is hozzáillesztjük mindehhez, hiszen a természet és az emberi test egymásra, majd verstestté íródása, illetve szövegtestté táncolása a létezés megközelíthetőségének egyetlen, értelmén túli, esztétikai lehetőségét sugallja.” Visy Beatrix, „Öreg csont, ifjú csont”, *A haláltánc mesterei: Babits és Weöres*, in *„Beszélhetnek a kortársak...”*, 156–163.

5 *Egyedül mindenkivel: Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, szerk. DOMOKOS Mátyás (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1993), 372–373.

6 Bartal Mária *A vers születésétől követi végig a tánc motívumának és fenti értelmezésének hatástörténeti forrásait*. BARTAL Mária, „A lírai és a tragikus kardalok mint a modern lírai beszéd megújításának modelljei Weöres Sándor költészetében”, in BARTAL, *Áthangzások...*, 66–68.

7 WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött levelek II.*, szerk. BATA Imre és NEMESKÉRI Erika (Budapest: Pesti Szalon, 1998), 68.

„benti éj forrongó zuhatag dallama”

Ezek után érthető, hogy az álmodót megelőző álmodás, a létezőt megelőző létezés tapasztalata, és az ebből fakadó „személytelenség”, ami nemcsak Weöres motivikájának szófaji sajátosságaiban, hanem időtapasztalatában is megmutatkozik, vezet újabb ritmuskísérletekhez. Ez visz tovább az örök áramlásként, hullámmásként, örvénylésként vagy táncként megjelenő léttapasztalat ritmussá vagy kombinatorikává transzponálásához.⁸ (A folyamat ellenkező irányban is végbemegy: a létezőt teremtő ütem, ritmus megszemélyesítésében és színrevitelében, például *Az ütem istennője* esetében.)⁹ Illetve a Weöres költészetében kezdettől fogva jelen lévő ritmuskísérletek folytatásához: a személyt feloldó látomás, álom speciális szubjektivitásának vagy inkább személytelenségének megteremtésében való felhasználásához.¹⁰ A ritmika ilyen meghatározóvá tétele, a szavak hangzásának, ritmusának, variációinak a szemantika fölé emelése kezdettől fogva programszerű eljárása a költészet hangjának a szubjektivitás uralma alól való felszabadításában,¹¹ mint ezt már Kenyeres Zoltán is leírta monográfiájában.¹² Utalhatunk Schein Gábor jellemzésére is:

célja nem valamiféle egységes értelem megalkotása, és annak referenciális biztosítása, hanem a kapcsolódási lehetőségek felszabadításával olyan nyelvi tér létrehozása, ahol nem lennek meg azok a tényezők, mint például a „lírai én”, a leírható forma és a „szemléletesség” alakzatai, hanem az egész mű önmaga folytonos megújítására és kitágítására törekszik.¹³

Kiemelkedik e kísérletek sorából a – talán nem túlzás azt állítani – legzeneibb¹⁴ *Tizenegyedik szimfónia* (1970), amelyben jól figyelemmel kísérhető, hogy a mozgalmas, eleven

8 „A változatlan és változhatatlan lényeg elképzelt mozgását, gomolygó alakváltozását modellálják a versek zenei és képi alkotóelemei, a versek felépítése és a ciklusok belső rendje ezt a szüntelen mozgást közvetíti: a forma ennek az elvnek megfelelően válik tartalomává, a szavak lexikális jelentésénél gyakran lényegesebb mondanivalót közlő tartalomává.” – írja Kenyeres Zoltán Weöres „kozmosz” költészetfelfogásáról (aminek egyik csúcsa a továbbiakban elemzett *Tizenegyedik szimfónia* lesz). KENYERES, *Tündérsíp...*, 96, lásd még 100–102.

9 Az ütemnek erről az értelmezéséről lásd még a *Sorsangyalok* (ami azonos az *Ötödik szimfónia* Csillagok című részével) keletkezéstörténetéről írott, Kenyeres Zoltán által közölt Weöres-levél megállapítását: „A sorsangyalok teszik a lenti port puhán-illanóvá [...], s a teremtett világ tehetetlen lomhaságát ütemessé, ütemes periódusokon át kibontakozóvá. Ők viszik az alaktalan iszapba az ütem égi, érlelő elemét.” Uo., 110–111.

10 E téren fontos utalni, a „formai” elemek szerepét, illetve a Weöressel kapcsolatban emlegetett forma-művészet kérdését vizsgáló, azt a szubjektumfelfogásával összekapcsoló Horváth Kornélia tanulmányára. HORVÁTH Kornélia, „Weöres Sándor és a forma”, in *„Beszélhetnek a kortársak...”*, 109–112.

11 Olyan közzismert műveket említhetünk itt, mint az *Arany kés forog* (1946), a *Fughetta* (1955), a *Dob és tánc* (1962), de a különféle táncok ihlette verseket is ide sorolhatjuk, kezdve a korai *Valse triste*-tel (1932–35).

12 KENYERES, *Tündérsíp...*, 100–102, 190–207.

13 SCHEIN, *Weöres Sándor...*, 54–55.

14 Ebben a szellemben ír róla két részletes elemzője is: G. SZABÓ László, „Szavakból – katedrális: Weöres Sándor 11. szimfóniájáról”, *Irodalomtörténet* 57 (1975): 670–682, 671; ПЕТНЁ Ildikó, *A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében*, PhD disszertáció (Szeged: 2006) 85, hozzáférés: 2018. november 5., http://doktori.bibl.u-szeged.hu/270/1/de_2852.pdf. Ezt az alkotást Rónay László is a szimfóniák tapasztalatának összegzéseként említi: RÓNAV László, „A nagy mű tétellei (Weöres Sándor szimfóniái)”, in RÓNAV László, *Hűség sáfárok*, 409–423 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1975), 423.

látomás hogyan válik hangzás- és ritmusélménnyé, sőt, hogy a ritmus és a vers-kombinatorika segítségével hogyan hoz létre mozgásélményt a vers.

Tanulmányosak e szempontból az alcímek, amelyek az értelemképzés uralma alól kibújó versbeszédet értelmező paratextusokként működnek. Ezek közül kettő egyértelműen mozgásra utal: a *Körséta* és az *Iram*; kettő pedig zeneként határozza meg magát (ahogy a szimfónia főcím is): *Csillagzene*, *Csillagzene finale*.¹⁵ A négy tétel ugyanakkor hangzás, mozgás és jelentés egymáshoz való viszonyát más és más módon alakítja. Mint az alcímek is mutatják, az első és az utolsó szorosan összefügg: hasonló formaalkotási móddal és visszatérő motívumokkal. E részek szinte teljesen megszabadulnak a szubjektivitás nyűgétől (a kevés kivétel persze annál hangsúlyosabb lesz): a „zene” mindenekelőtt a szavak ismétlődő variációjából, illetve a jelentésük által sugallt mozgás- és térélményből, az így létrejövő ellentétekből és párhuzamokból születik. Jellemző, hogy míg a korábbi, a mozgás-élményt, az álmok kavargását érzékeltető álomversek alapvetően mozgást jelentő igékkel dinamizálták a hangzást, addig ebben a két részben legfeljebb igenevek szerepelnek (az egyedüli kivételre még a részletes elemzésben visszatérünk): a mozgásélmény a szavak variációjából bontakozik ki, nem a jelentés, hanem a szerkezet és a hangzás révén. Ugyanakkor az igék kivonása a szövegből erősen hozzájárul a vers hangjának személytelenné tételéhez. Elsősorban erre a két tételre vonatkoztatható Weöresnek ehhez a szimfóniához fűzött megjegyzése:

Engem témák sohasem foglalkoztattak. Egyekszem verseimet témamentessé tenni, amennyire csak tudom. Arra törekszem, hogy verseimnek abban az értelemben legyen témája, ahogyan egy zeneműnek van. Tehát témáim: arányok, proporciók, szerkezetek.¹⁶

A szimfónia második verse (*Körséta*) ellenpontot képez az elsővel szemben,¹⁷ amennyiben nem zenei, még csak nem is tánc-, hanem egyértelműen mozgásélményt tükröz: a meg nem nevezett szemlélő, mozgó szubjektivitás nézőpontváltásait érzékelteti a leírás ismétlődő, variálódó elemeivel. Ennek a tételnek van a legtöbb köze a hagyományos,

15 Ami a cím „csillag” összetevőjét illeti: a fenti két tétel szövegalkotási technikája rokon azzal, amivel Weöres az *Ötödik szimfónia* utolsó, eredetileg *Csillagok* (!) címen közölt tételében kísérletezik, amelynek már idézett magyarázatában Weöres magát az ütemet nevezi „égi elemnek”. KENYERES, *Tündérsíp*, 111.

16 *Weörestől Weöresről*, szerk. Tüskés Tibor (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993), 259.

17 Itt most arról nem beszélek, hogy az egyes tételek mennyiben, hogyan feleltethetők meg a zenei szimfónia-műfaj felosztásának, noha a második-harmadik tétel általam leírt ellentéte beilleszkedik abba a koncepcióba, amit Pethő Ildikó ír le a mű zenei szerkesztése és a két középső tétel kontrasztja kapcsán: „A *Tizenegyedik szimfónia*, mely Weöres szimfóniáinak zenei szempontból legmegformáltabb, legteljesebb darabja, s egyben áthallása a túlinak, azt a szintézist képviseli, amelyet a zenében a bécsi mesterek hoztak létre egyensúlyt teremtve a zárt és egyenesvonalú formák közt. [...] Pontosan ezek azok az elvek, amelyeket Weöres megvalósít a *Tizenegyedik szimfóniában*. Az első tétel, *Csillagzene* felidézése és teljesítése a negyedikben, a *Csillagzene Finaléban*. A két közbülső tétel nemcsak tempóban megnyilvánuló (lassú – gyors), hanem irányulásában is figyelemre méltó kontrasztja: a *Körséta*, a lassú második tétel hipnotizáló körbeforgása és a gyors harmadik tétel (*Iram*) egyenesvonalú iramlása, sodrása. Habár Weöres szimfóniáinak fele négytételes elrendezésű, a fent ismertetett zenei szintézis csak itt valósul meg.” PETHŐ, *A zenei elv...*, 84. A kérdésről lásd még: G. SZABÓ, „Szavakból – katedrális...”, 670–682; BARTAL Mária, „A szimfónia mint szövegmodell”, in: BARTAL, *Áthangzások...*, 258–264.

a szavak értelmén nyugvó, a referencializálhatóság benyomását keltő versbeszédhez: egy séta leírása – és egy sétáló személy – bontakozik ki a motívumokként variálódó tájelemek egymásra következéséből.

A tételek közül a harmadik (*Iram*) emlékeztet leginkább Weöres játékverseiből is ismert ritmuskísérleteire. Az értelmet alapvetően határozza meg a szimultán versritmus „irama”, s az egész szöveget az ütem értelemképző ereje alapozza meg. Az egymástól ritmusukban elkülönülő strófák beszédmódja is alapvetően eltér. Az utolsó előtti sor kivételével tíz szótagos, hatsoros szakaszok harmadik személyűek, míg a hosszabb, nagyrészt tizenegy szótagos sorokból álló részek a (megválaszolatlan) kérdéseknek rendelődnek alá: „de te honnan kelsz?”, „mennyei, hova tűnsz? mi a szándékod”, „meztelen, égi való, hova hívsz haza?”, ezzel egy csak mozgó, megszólított és egy beszélő, megszólító szubjektumot víve színre. Ugyanakkor azzal, hogy az aposztrofé „mennyeiként”, „égi valóként”, „nagy istennőként” határozza meg a megszólítottat, a földi halandó és az elérhetetlen transzcendencia közti párbeszédként értelmezi a tételt. (E téren rokonítható ez a rész az olyan, a ritmust életet adó istenségként megismerő versekkel, mint a már említett *Az ütem istennője*.) Az értelemkonstrukcióban ennek következtében jelentőséget kap a fönt és a lent („lebegő léptedig sosem ér fel”), az anyagtalan és az anyagszerű ellentéte. Ebbe illeszkedik a mozgás, az „iram”, mint az elérhetetlenség képe, és a megfoghatatlanságnak a különböző formákban, a láthatatlansággal, a nem szilárd halmazállapottal („laza felhő”, hab, „légfátyol”), illetve a lepel, a fátyol, a fény és az árnyék motívumával való érzékeltetése. Ugyanakkor nemcsak tempójában ellenpontozza egymást a két közbülső tétel (andante, presto), hanem a leírt mozgásban: körkörös, egyenesvonalú,¹⁸ illetve témájában is, amennyiben a földit az égivel állítja szembe. Ez utóbbi különös jelentőséget kap az első és az utolsó tétel szempontjából, amelyek a személyest, a „bentit” a kozmoszként megjelölt „kinti” világban helyezik el.

A „csillagzene” mint Weöres kozmikus költészet koncepciójának megvalósítása

Mint az összefoglalásból kitűnik, a magát zeneként meghatározó első és utolsó tétel közelíti meg leginkább a nyelv hangzásából épülő, személytelen verszene ideálját. A két középső ugyanis nem szakít olyan radikálisan a jelentésen alapuló, a szubjektivitást középpontba helyező versbeszéddel, mint a *Csillagzene* és a *Csillagzene finale*. Az előbbi tételekben a kombinatorika és a hangzás nem írja fölül, nem szorítja háttérbe a nyelvi szerkezeteket: mindkettő mondatszerű részekből épül fel (tükrözi ezt az is, hogy itt írásjelek tagolják a szöveget), szemben az utóbbiakkal, ahol csak a ritmika, illetve a sor- és szakaszhatárok tagolják a szöveget.

A *Csillagzene*-tételek háromféle hatáskeltő mechanizmust játszanak egymásba. A verset egyrészt hangzásként, zeneként szólaltatják meg, másrészt – Schein Gábor szavaival – egy nem lineáris, „partitúraszerű olvasást” kívánó „nyelvi teret” építenek

fel,¹⁹ harmadrészt felhasználják a szavak jelentését is, de nem a referencializálás értelmében, hanem egymáshoz viszonyítva: részben az ismétlődő és folyton variálódó szavak egymásutániságából létrejövő kombinálódó jelentéseket hoznak létre, részben a szavak keltette képzetek ellentéteire alapoznak. Ezek az ellentétek viszont nagyrészt a tér- és a mozgás jelentésköréhez tapadnak: a nyitott (végtelen) és a zárt, a külső és a belső, a felfelé és a lefelé irányuló, a forgó, gomolygó és az egyenes vonalú mozgás ellentétére²⁰ (persze vannak más képzetkörök is, mint például a sötét-világos, vagy az élő-élettelen). Noha a *tánc* szó nem szerepel a versben, az együttes zene-, tér- és mozgás-élmény – aminek forrása éppúgy lehet a szavak egymáshoz képest való elmozdulása, mint a mozgást idéző szavak értelme – a tánc képzetét sugallja. Ahogy a hangzás, zene és az értelem kölcsönhatásából – Weöres saját meghatározása szerint is²¹ – a költészet képzete bontakozik ki. (Ezt megerősíti a vers egyetlen semmilyen ellentétpárba nem állítható szava az „éneke”, illetve a *Finalé*ban a „dallama”, ami a tánchoz és a költészet-hez egyaránt kapcsolódik.) Kimondatlanul mindkettő ott rejlik a vers által megidézett, és a vers egészét értelmező fogalmak között, a Weöres művészet-ideálját megtestesítő „kozmosz” költészet, „existenciális líra” érzékeken átlépő multimedialitását tükrözve, aminek egyik „receptjét” Csorba Győzőnek így foglalja össze egy 1946-os levélben: „töltsd ki szavakkal, fénnel, árnnal, változatos futamokkal, s így kompozíciódat az örök áram fogja teletölteni”.²²

Ennek megfelelően a vers maximálisan kihasználja a három értelemképző eljárás (a zeneiség, a térbeli kombinatorika és a nyelvi jelentés) interferenciáit. A legegyszerűbben azok az eljárások ismerhetők fel, amelyek a költészet hagyományos eszközei közül kerülnek ki, mint a hangzás alapján rokonított szavak közti értelembeli kapcsolatteremtés (pl. *árama–irama*, *irama–(k)armai* amelyek egymásnak egy hang híján anagrammái vagy természetesen a rímek). De a vers a szavakat nemcsak hangzásuk alapján felelteti meg egymásnak, hanem a ritmus révén is: minden sor négy három szótagos ütemből áll (legtöbbje egy-egy szó, de vannak két szóból álló szó szerkezetek is, mint a *benti éj*, a *hulló kő* vagy az *árnyon át*), amelyek ritmikailag jakobsoni értelemben egyenértékűvé válnak. Ezt az teszi ebben az esetben különösen hangsúlyossá, hogy a szavak – formájuk változtatása nélkül – a legkülönbözőbb variációkban értelmes mondatokként olvasható sorokat képeznek. Ez a szavak kettős kötődését hozza létre. Egyrészt az ismétlődések, az egyenértékűségek, az ellentétes képzetkörök (kint–bent, világos–sötét, élő–élettelen) felidézése egy *nem lineáris* rendben helyezi el őket, másrészt a mondatokként is olvasható verssorokba rendezés *lineáris* kapcsolatot hoz létre közöttük. Az olvasás során aztán nemcsak az egyes médiumok, hanem az értelem két-féle rendje (a lineáris és a nem lineáris) közti interferenciák is érvényesülnek, mint például az önmagában az élő képzetkörébe tartozó *nagy madár* esetében, amely hol az élet

19 SCHEIN, Weöres Sándor..., 54–55.

20 Ezek közül a fent és lent, illetve az egyenes vonalú és a keringő mozgás szembeállítását egyszersmind a szimfónia két középső tételének ellentétében is megvalósul.

21 Lásd már *A vers születésében* írottakat: „A vers tartalmilag fogalmi, formailag auditív művészet.” WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött prózai írások*, szerk. STEINERT Ágota (Budapest: Helikon Kiadó, 2011), 76.

22 WEÖRES, *Egybegyűjtött levelek II.*, 400.

(„nagy madár tágra nyílt karmai eleven”), hol a halál („halálos nagy madár halovány árnyon át”) asszociációját hívja elő.

A szekvenciák egyenértékűségének hatását felerősíti, hogy a versben Weöres nem használ semmilyen, a szöveg tagoltságának érzékeltetésére használatos jelet, se írásjelet, se nagybetűt. Ez háttérbe szorítja a lineáris, a sorokat mondatokként értelmező olvasást, és előtérbe helyezi a nem lineáris, hanem térszerű, „partitúraszerű” értelmezést kívánó, a kombinatorikán, illetve a szavak jelentését feledtető, a hangzáson alapuló befogadást. Az írásjelek hiánya azonban még egy másik okból is érdekes: ennek következtében a vers nemcsak a verssorok képezte „mondatok” harmadik személyűsége (az utolsó versszakig, amire még visszatérünk) vagy az igék hiánya miatt kelti a személytelenség benyomását, hanem azért is, mert ez az eljárás azt érezteti, hogy egy véletlenszerűségeen alapuló mechanizmus a versképző erő. Ennek következtében pedig a szöveg erősen ellenáll az antropomorfizáló, arc-adó olvasásnak. Ugyanakkor az, hogy a szöveg *beszédként* egyáltalán nincs tagolva (írásjelekkel stb.), nem jelenti azt, hogy teljesen tagolatlan: *versként*, mint az előbb leírtak is mutatják, nagyon is tagolt: ütemekre, verssorokra, versszakokra. Ez megint olyan vonása a szövegnek, ami a zeneiséget a jelentés fölé rendeli, és rendkívül tág terepet nyújt az értelmezésnek, amiben egyrészt a szavak egymásutániságából kialakuló „véletlenszerű” sorrend (lineáris olvasat), másrészt az egyes egyenértékűvé tett részek párhuzamai és ellentétei (nem lineáris rend) játsszák a vezető szerepet.

A médiumok és olvasásmódok közti interferenciák közel se kimerítő sorravétele azt érezteti, hogy itt az interpretáció semmiképpen sem indulhat ki a vers hagyományosan értett szövegközeli, értelmező olvasatából, hanem magukat a *szövegképző eljárások* által sugallt jelentéseket kell figyelembe vennünk. Egy ilyen olvasat először is a *véletlenszerűség* és a *rend*, a *szükségszerűség* ellentétére irányítja a figyelmet, mint a mű legkülönbözőbb szintjein ismétlődő benyomásra. Maga az, hogy mind a *Csillagzene*, mind a *Finale* „véletlenszerűen” egymás után kerülő szavakból hoz létre értelmes, mondatyszerű sorozatokat, azt sugallja, hogy a kombinatorika, illetve a hangzás, a ritmus kihívást jelent az értelemképzés számára: egyfelől véletlenszerűnek tűnik. Másfelől arra készteti az olvasót, hogy a véletlenszerűnek tűnő sorrend mögött szükségszerűséget keressen.²³ Ez lehetővé teszi, hogy a verset a mozgások véletlenszerű játékából születő zeneként fogadjuk be, s azt is, hogy a véletlenszerűséget egy a szubjektumon kívül álló erőnek tulajdonítsuk, ami kaphat a címből kiindulva kozmikus jelentést, mint az emberen túli transzcendens erő, de elképzelhető olyan értelmezés is, amely a nyelv – a beszélő szándékától független – teremtményének tulajdonítja a jelentések születését (nem

23 Ezt példázza Pethő Ildikó olvasata is: „A permutáció elve a zenében is megjelenik (pl. permutációs fuga esetében, vagy a szeriális zenében), a *Tizenegyedik szimfóniában* a *Csillagzenében* használt módszer leginkább a nem szabályos permutációra hasonlít, mely a kombinációk szabad sorrendjén alapszik, vagy a fraktális ismétlődésre. Gyakorlatilag sem az első, sem a negyedik tételben nem tudjuk előre megmondani, milyen elvek szerint fog végbemenni a motívumok variációja, látszólagos véletlenszerűség irányítja a motívumok rendeződését. Ezért egyszerre van jelen bennünk egyfajta bizonytalanság a variáció kimenetelét illetően és egyfajta bizonyosság az ismétlődések miatt.” PETHŐ, *A zenei elv...*, 85–86.

annyira a dekonstrukció, mint inkább az *Ars poetica* szellemében).²⁴ A *Sorsangyalokhoz* írt, az előbbieken már idézett gondolatok, ahol Weöres az ütemet a tehetetlen anyagba („alaktalan iszapba”) rendet – értelmet – vivő „égi, érlelő elemként” írja le, inkább az előbbi olvasatot támasztják alá;²⁵ az „éneke” motivikus ismétlődése, kapcsolódása a költészethez viszont az utóbbit. Ebből a szempontból viszont igenis van jelentősége annak, hogy az „éneke” a *Finaléban* a nyelviségre nem utaló „dallama” variációban idéződik fel. Arról nem is szólva, hogy míg az „éneke” még feltételezi a zene szubjektív forrását, az éneklőt, addig a „dallama” elszakad ettől a forrástól, teljesen személytelenül hordozza a zene képzetét.

Ennek következtében kétféle lehetőség rajzolódik ki a szövegképző eljárásokból: a lineáris olvasás folyamatos értelemkeresése, szemben a kombinatorikának és a hangzásnak az értelem ellenőrzése alól kibújó rendjével (a jelentés szempontjából véletlenszerűségével). Az olvasás értelemkereső mozgása ugyanakkor nem azonos a ritmusnak, az ütemnek a személyen túli rendjével: ezek mintegy szándékosan úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy a kozmosz embertől független rendjét (táncát, „énekét”, „dallamát”), és a teremtmény azt fürkésző tevékenységét képezzék le. A lineáris és nem lineáris olvasatnak és az ebben rejlő véletlenszerűség kontra szükségszerűség ellentétnek vers- és létértelmezésként való működését az is igazolja, hogy a mű motívumrendszerét szervező szembeállítások egyike a lineáris és a körkörös, kaotikus mozgás ellentéte.²⁶

A lineáris olvasás lehetősége több szinten érvényesül. Egyrészt a verssorokon belül, a sorokat értelmes mondatokként értelmezve, mint erről már volt szó. Másrészt a szakaszokon belül: itt elsősorban az egy-egy szakasz elején megjelenő motívumokat „témaként”, az utána következő sorokat pedig azok „varációiként” olvastatja. Így olvassa disszertációjában Pethő Ildikó is:

Az öt versszakban hat különböző témát vezet be („végtelen vonalak hatalmas árama”, „gomolygó benti éj örvénylő irama”, „zár kapsú híd-ívek messzi kék karmai”, „eleven hulló kő tágra nyílt éneke”, „halálos nagy madár halovány árnyon át”, vezérlő csillagod kioltja mécsesét”), melyek fokozatosan egymásba oldódnak a motivikus variáció segítségével.²⁷

Az általa említett példák közt is szerepel a *Csillagzene* első két sora, ahol az első strófa első nyolc motívuma megjelenik:

végtelen vonalak hatalmas árama
gomolygó benti éj örvénylő irama

24 „Fogd el a lélek árján fénylő forró igéket: / táplálnak, melengetnek valahány világévet / s a te múltó dalodba csak vendégségbe járnak, / a sorsuk örökélet, mint sorsod örökélet, / társukként megölelnék és megint messze szállnak.”

25 Vö. 15. jegyzet. Lásd még: „A sorsangyalok rangot, létjogot adnak a lenti sárnak, azáltal, hogy az ütem égi váltakozását viszik bele” stb. KENYERES, *Tündérsíp*, 112.

26 Egyrészt: „vonalak”, „fonalak”, „vezérlő”, „vezető”, „hulló kő” – másrészt: „gomolygó”, „örvénylő”.

27 Vö. PETHŐ, *A zenei elv...*, 86.

A sorpár egyrészt a végtelen, egyenes vonalú (1. sor) és a körkörös, kaotikus (2. sor) mozgás ellentétét érzékelteti. Ez a nyitottságot asszociáló „végtelen” és a zártságot tükröző „benti éj” kifejezéseket hangsúlyossá teszi, s a két sort a külső végtelenség és a belső világ, a kint és a bent ellentétéként értelmezi, a két világhoz a kétféle mozgást is hozzákapcsolva. A továbbiakban aztán az első két sor témája visszájára fordul, amennyiben a motívumok variációiban felcserélődnek az attribútumok, mintha egymásba fordítanák a kintet és a bentet az ilyen kifejezésekben, mint a „végtelen benti éj” (vagy a későbbiekben: „gomolygó benti éj tágra nyílt éneke”). Ezekben a példákban is jól érzékelhető, hogy a szavak sorrendjén túl az ellentétpárok szabják meg az értelmezés irányát az olvasás során. Azokat a szavakat vagyunk hajlamosak a sor értelmét eldöntőként érzékelni, amelyeket a sorpárban ellenpontosz egy azonos képzetkörbe tartozó ellentétes értelmű motívum, ahogy a harmadik szakaszban,²⁸ ráadásul sorkezdő pozícióban a „halálos” és a következő sorban az „eleven” egymás után kerülése az egész versszakot ennek a kettősségnek a fényében olvastatja:

halálos nagy madár halovány árnyon át
eleven híd-ívek örvénylő vonalak

Tovább haladva a lineáris értelmezés „kényszere” az egyes szakaszok közt is érvényesül, és az egész verset egy folyamatként olvastatja, elsősorban arra irányítva a figyelmet, hogy milyen új motívumok és ezzel milyen új képzetkörök jelennek meg versszakról versszakra, illetve mely képzetkörök lesznek hangsúlyosak. Mint a második szakaszban, a második sorban (az első sor az első szakasz első sorának ismétlése, ami még jobban kiemeli az új motívumokat a következő sorban): „eleven hulló kő tágra nyílt éneke”. Itt az „eleven”, illetve az „éneke” két egészen új asszociációs mezőt hoz be: az élet–halál, élő–élettelen ellentétét, illetve a zene képzetét, ami az egész szöveget értelmező (a címre utaló) motívum (ezt bizonyítja, hogy ez az egyetlen, ami nem illeszkedik be az ellentétek rendszerébe).

Vagy az utolsó versszak első sorában, ahol a „vezérlő csillagod kioltja mécsesét” a korábbi versbeszéd teljes személytelenségével szemben behozza a második személyű alakot. Ez a második személyű alak azonban épp a halál megszépítő körülírásaként használt „kioltja mécsesét” kifejezéshez kapcsolódik: egyszerre jeleníti meg és vonja vissza a szubjektivitást. A „kioltja mécsesét” kifejezést azért is kiemelt jelentőségüként érzékeljük, mert itt szerepel először a vers egyetlen igéje. Ráadásul a fenti kifejezés két szekvenciás, ennek ellenére még egyszer ugyanebben az összeállításban megismétlődik (a továbbiakban mindkét elem csak egyszer jelenik meg más kapcsolatban), ami azt sugallja, hogy a „kioltja mécsesét” reláció erősebb, szükségszerűbb, mint legtöbb motívum közti véletlenszerűen változó kapcsolatok. Ez viszont, ha folyamatszerűségében próbáljuk értelmezni a szöveget, az előző szakasz „eleven”–„halálos” szembeállításából az utóbbit viszi tovább, amit megerősítenek az olyan részek, mint a „halálos

28 A szakaszfelosztásnál a Steinert Ágota által gondozott 2013-as kötetben szereplő strófákat vettem figyelembe. WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött költemények III.* (Budapest: Helikon Kiadó, 2013).

nagy madár kioltja mécsesét”, vagy a „halálos hulló kő örvénylő irama”. Ez a szakasz olyan kapcsolatait is, mint az „eleven hulló kő” vagy a „halovány árnyon át”, az egyén halálba vezető életének metaforikus képeiként olvastatja. Az élet halálba, a személyes lét nemlétbe fordulása viszont az első rész külső világ-belső világ megfeleltetésének témájába illeszkedik bele.

Ezt támasztja alá, hogy a szakasz témájában felvetett másik új motívumpár a „vezérlő csillagod” a „kioltja mécsesét” kifejezéshez hasonlóan (sőt még fokozottabban) állandó kapcsolatot hoz létre: csak ebben a párosításban szerepel. Ebben az állandó összefüggésben egyrészt a külső világ, a „végtelen” egy motívumát, a csillagot kapcsolja az egyénhez („csillagod”), másrészt egy a hétköznapi nyelvhasználatban is a sors szinonimájaként használt kifejezést (vezérlő csillag) idéz meg. Eszerint megállapítható, hogy az első tételt magában nézve, a vers mint folyamat egyrészt az eleven felől a halálos felé tendál, másrészt a személytelen versben és létezésben helyezi el a személyeset, harmadrészt a „benti éjt” és a kinti végtelent felelteti meg egymásnak.

Ezen felül annak is jelentőséget tulajdoníthatunk a lineáris olvasat során, hogy a vers folyamatosan bővülő szerkezetű. Egyrészt minden versszak eleje felvet egy témát, amit a következő sorok tovább variálnak, másrészt minden új versszak tovább növeli a kombinálódó motívumok számát, harmadrészt a strófák is egyre hosszabbak lesznek,²⁹ mintegy fúgaszerűen egyre bővülő és bonyolultabbá váló szerkezetet hozva létre. Ez a szerkezet – lévén, hogy egyértelműen olyan alkotásról van szó, amely Weöres „koz-mikus költészet” koncepciójának jegyében született – a költőnek a létezés folyamatos „gyarapodásáról”, növekedéséről vallott gondolatait idézik: „a világban lépcsőzetes haladást látok, a variánsok és lehetőségek periodikus gyarapodását látom; egymás után jelentek meg az egyre bonyolultabb tényezők [...] a világ szakadatlan összetettebbé válása nyitva hagyja, hogy az élet valamilyen ismeretlen cél felé tendál” – írja 1939-ben Füst Milánnak.³⁰

A lineáris értelemkeresés azonban még egy negyedik összefüggésben, a tétel kerekein túllépve is működik: a *Csillagzene* és az azonos elv szerint, hasonló motívumokból felépülő *Csillagzene finale* egymáshoz való viszonyának, a későbbi folytatásként, kiteljesedésként értelmezésének lehetőségében, amit megerősít a zenei szimfónia-forma, amelynek utolsó tétele az első motívumaiból építkezik, azokat variálva, újraértelmezte.³¹ Ebben a viszonylatban kiemelkedő jelentőséggel bír, hogy mely motívumok tűnnek el teljesen, és melyek alakulnak át (az átalakulással kétféleképpen is számolnunk kell: a hasonló jelentés és a hasonló hangzás mentén). Teljesen elmarad a „halálos”, a „hulló kő”, az „árnyon át” egyaránt a sötétséghez, halálhoz kapcsolható motívuma. Igaz, hogy az „eleven” sem bukkan fel újra, a (megmaradó) „végtelen” és az „eleven” egybehangzása azonban felidézi az utóbbit is. Hiányzik a „gomolygó” és az „örvénylő” is, helyette viszont hasonló hangzású jelzőként a „ragyogó” és a „forrongó” jelenik meg:

29 Akár a Steinert Ágota által szerkesztett kötet strófafelosztását nézzük (WEÖRES, *Egybegyűjtött költemények III.*), akár a költő életében megjelent, Domokos Mátyás által szerkesztett *Tizenegy szimfónia* című kötetét. WEÖRES Sándor, *Tizenegy szimfónia* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1973).

30 WEÖRES, *Egybegyűjtött levelek II.*, 235.

31 PETHŐ, *A zenei elv...*, 84.

a céltalan, kaotikus mozgást a hő és a fény asszociációjára váltva. Azt a benyomást, hogy az arányok valóban a világosság, az elevenség irányába tolódnak el, megerősíti az első részben is szereplő „benti éj” párjának tekinthető új képzet: a „kinti nap” megjelenése.³² Ez felveti annak lehetőségét, hogy a fény, a „kinti nap” megjelenése szempontjából értelmezzük a két rész egymásnak megfeleltethető második személyű sorát: az első tételbeli „vezérlő csillagod kioltja *mécsesét*” átalakulását „vezető csillagod oltja el *sugarát*”-ra (kiemelések tőlem: P. Á. K.). Ebben a kontextusban a még mindig az élet végére utaló kifejezés megváltoztatása azért lesz figyelemre méltó, mert a gyenge fényű, kialvó, az emberi világot idéző „mécses” a kozmikus, örök „sugár” váltja fel, lehetővé téve, hogy a fény a sor elején szereplő „csillagod”-hoz is kapcsolódjon, ezzel az emberi életet a „kinti” végtelen világban helyezve el, ami magát a halál jelentőségét vonja kétségbe. Ezt az értelmezést megerősíti a korábbi elemzések szerint is³³ a vers központi magjának, csúcspontjának tekinthető utolsó előtti sorpár:

forrongó fonalak benti éj kinti nap
ragyogó zuhatag benti nap kinti éj

ahol a bent és a kint viszonya megfordul: az éj lesz a kinti és a nap lesz a benti (megvilágítva a „sugarát” eredetét), ami bent és kint, ember és kozmosz világát egymásnak felelteti meg.³⁴ Ennek fényében értelmeződik át a személyes élet vége az utolsó két sorban:

eloltja vezető sugarát dallama
végtelen messzeség csillagod árama

Itt a második személyű „csillagod” a végtelen messzeséggel kapcsolódik, míg az „eloltja [...] sugarát” a csillagokkal, a kozmosszal összefüggő zene (dallam) motívumával, ami a véletlenszerűséget ellenpontoszó kozmikus rend, harmónia körében értelmezhető. Ha a fentieket összevetjük az első tétel arányaiból, belső átrendeződéséből kibontakozó folyamattal, akkor két elem tűnik különösen hangsúlyosnak: egyrészt a fény, a végtelen, a „kint” hangsúlyosabbá válása, másrészt a személyesség még további visszavonása (lásd a nagyon hangsúlyos „éneke” – „dallama” váltást). Ez a halál képzetét mint a személyes lét végét, amely mindkét tételben hasonló hangsúllyal jelenik meg, átértelmezi: míg az első rész sokkal inkább befejezőként, addig az utolsó feloldódásként jeleníti meg.

32 Nem soroltam fel valamennyi változást. Vannak olyan variációk, amelyek számomra nem tűnnek új értelmet felvetőnek, mint a „vonalak” – „fonalak”, „messzi kék” – „messzeség”, „kioltja” – „oltja el”, „vezérlő” – „vezető”. Illetve a már az értelmezés során említett „éneke” – „dallama”.

33 G. SZABÓ, „Szavakból – katedrális...”, 682; PETHŐ, *A zenei elv...*, 86.

34 A kint és bent, a külső és a belső végtelen egymásnak megfeleltetése, egymást tükröző értelmezése visszatérő motívuma Weöres költészetének. Hivatkozhatunk a *Harmadik szimfóniában* a kint és a bent közti egymást tükröző viszonyra (pl: „szivemben szövöget / napokat, éjeket, / a kinti sokszínű szőnyeget / benn szövi mind, / bennem szőtt szőnyegen / odakinn keresem...”). Az *állandó a változóban* (*Hatodik szimfónia*) strófaszerkezettel is alátámasztott tükrös felépítésére: „A kinti űr s a bennünk rejő / egymásba özőnlík”. A *Grádicsok éneke* második részére: „Koponya: cella. / Kinn zárt / benn végtelen // Nyitott szem / ködbe húnyt, / Csukott szem / befelé tárt”.

DONCSECZ ETELKA

Verseghe Ferenc és a tiszti szótárak

I.

A hivatali nyelv 19. század eleji megújítása kapcsán máig alapműnek számító tanulmányt Viszota Gyula publikálta 1905-ben a *Nyelvtudományi Közleményekben*.¹ Írásában bemutatta, miként alakult a magyar nyelv ügye az országgyűléseken, s hogyan jött létre az első, 1806-ban Pest vármegye által kiadott, s minden későbbi hasonló kiadvány kiindulópontját jelentő tiszti szótár. Ismertette, hogyan reagált Pest kezdeményezésére a többi vármegye, majd e reflexiók közül Zala vármegyéét vette górcső alá. Választása háttérében feltehetően az állt, hogy e két munka – a pesti és a zalai szótár – megszületésében a korszak két emblemikus nyelvésze is közreműködött: Pest Révai Miklóst, Zala Verseghe Ferencet kérte fel tanácsadónak.

Jelen tanulmányban a Viszota Gyula által kijelölt ösvényen indulok el, de felvetéseit át-, illetve továbbgondolva közelítem meg Verseghe szerepét a zalai szótár létrejöttében, felhasználva a Verseghe-filológia olyan új eredményeit, amelyek több mint száz évvel ezelőtt még nem állhattak Viszota rendelkezésére. Mellékletként közlöm Verseghe e tárgyban született, Zala vármegyének benyújtott írásos véleményét, amelynek létre ugyancsak Viszota hívta fel a figyelmet, ám a szöveg közlésére nem volt módja. A forrás mindmáig kiadatlan volt, s ezt nem a kutatói érdeklődés hiánya magyarázza: a kézirat eredeti őrzőhelyéről kikerülve hosszú lappangás után csak a közelmúltban került vissza a Magyar Nemzeti Levéltár Zalai Megyei Levéltárának állományába.²

II. A tiszti szótárak

A magyar hivatali nyelv megújításában az 1790/91-es és 1792-es országgyűlés döntéseire alapozva az 1805-ös diéta hozott fordulatot.³ A magyar nyelv használatának kérdéseivel az 1805/IV. tc. foglalkozott, amely az 1792/VII. tc.-re hivatkozva az alábbiakról rendelkezett:

* A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársa.

1 Viszota Gyula, „Révai, Verseghe és a tiszti szótárak (Révai Miklós és a Pest-vármegyei, Verseghe Ferenc, Kisfaludy Sándor és a Zala-vármegyei tiszti szótár)”, *Nyelvtudományi Közlemények* 35 (1905): 194–234.

2 A kézirat felleléséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára munkatársának, Kulcsár Bálintnak.

3 A témához lásd: Kovács Mária és KECSKÉS Judit, „Nyelvújítás és szaknyelvújítás Kazinczy korában”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* tom. 16., fasc. 1. (2011): 45–50.

– a királyhoz és a Kancelláriához címzett felterjesztéseket az esetleges félreértéseket elkerülendő hasábos formátumban, latin és magyar nyelven kell benyújtani;

– a törvényhatóságoknak jogot ad arra (de nem teszi kötelezővé!), hogy a Helytartótanáccsal magyarul levelezzenek, s hogy a törvényszékeken és a perekben a magyar nyelvet használják. Meghagyja emellett, hogy a Helytartótanács köteles ugyanazon a nyelven válaszolni, amelyen hozzá fordultak. A királyi kúriának ellenben haladékot ad: számára egyelőre nem törvény szabta előírás, hogy a hozzá fellebbezett perekben a fellebbezés nyelvén járjon el;

– az 1792/VII. tc. a magyar nyelvet az ország határain belül rendes tantárggyá nyilvánította. Jelen rendelkezés e törvénycikk fogantatásáról is határoz.⁴

A magyar nyelv hivatali életben való használatára a törvényi lehetőség tehát adott volt. Ahhoz azonban, hogy azzal a gyakorlatban élni lehessen, szükség volt arra, hogy a hivatalos fórumokon addig használatos latin terminusokat megfelelő magyar kifejezésekkel helyettesítsék. Az úgynevezett „tishti szótárak” e problémát orvoslandó születtek.

A vármegyék közül Pest tette az első lépést, hogy e kíváncságnak eleget tegyen. Az 1805. november 22-én tartott Pest vármegyei közgyűlésen résztvevők megbízták Ottlik Dániel főjegyzőt, hogy a következő közgyűlésre állíttasson össze egy jegyzéket, amely a vármegyei közigazgatásban és jogszolgáltatásban leginkább használt latin szavak és kifejezések magyar változatait tartalmazza. A feladat elvégzésére kijelölt bizottság tagjainak névsorát nem rögzítik a vármegyei dokumentumok.⁵ Azt viszont több forrás is igazolja, hogy Révai Miklós, a pesti egyetem magyar tanszékének tanára hamar bekapcsolódott a munkálatokba. 1806 januárjában nyújtotta be javaslatait, amelyeket a bizottság nagy arányban el is fogadott. Pest még ugyanebben a hónapban ki is nyomtatatta az elkészült tishti szótárt. A közkeletűvé vált elnevezés nem egészen pontos. Erre Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmet, s joggal.⁶ A kis kötet ugyanis csak nyomokban emlékeztet egy klasszikus szótárra, amely definíciója szerint általában egy címszavakat alfabetikus sorrendben közlő, értelmező, egy vagy többnyelvű kötet.⁷ Pest vármegye *A' tishteli írás módjának saját szavai* címet viselő kiadványa ezzel szemben egy több fejezetből álló tematikus jegyzék, amely a hivatali életben használatos szavakat, kifejezéseket, illetve formulákat sorolja fel nem minden esetben két nyelven (latinul és magyarul), s nem minden esetben betűrendben.⁸

4 *Magyar törvénytár: 1740–1835. évi törvénycikkek*, ford. CSIKY Kálmán, magy. MÁRKUS Dezső (Budapest: Franklin Társulat, 1901), 324–325.

5 Viszota Gyula ugyan közöl egy névsort, de Kerényi Ferenc felhívja a figyelmet arra, hogy e lista az 1806. május 21-én tartott Pest vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvéből való, s egy akkor összeállított bizottság tagjainak nevét tartalmazza. A pesti szótár erre az időre már elkészült. Vö. VISZOTA, „Révai, Verseyhy...”, 196; KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, *Előmunkálatok Pest megye monográfiájához* 3 (Budapest: Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002), 30.

6 KERÉNYI, *Pest vármegye...*, 30. Jelen dolgozat a fent említett terminológiai pontatlanság ellenére az egyszerűség kedvéért a közkeletű tishti szótár kifejezést használja.

7 FÓRIS Ágota, „A szótár fogalma a magyar lexikográfiában”, in *Szavak pásztora: Írások Magay Tamás tiszteletére*, szerk. PINTÉR Tibor, PÖDÖR Dóra és P. MÁRKUS Katalin, (Szeged: Grimm Kiadó), 22–38.

8 A kiadvány teljes címe: *A' tishteli írás módjának saját szavai*. Úgy mint: Hivatalbeli Levelezéseknek Tzimei, Hiteles Kiadások, Esküvéseknek Formáik, Némely Egyházi és Világi Tisztségek; nem különben

Az 1806. február 4-én tartott közgyűlésen Pest vármegye arról határozott, hogy a frissen megjelent kiadványt elküldi a magyarországi vármegyéknek és az erdélyi főkormánysszékeknek, várva véleményüket, észrevételeiket, kiegészítéseiket. Abban a reményben tette mindezt, hogy az afféle írásban lefolytatott konzultációt követően, a beérkezett visszajelzések alapján sikerül majd általánosan elfogadott, s egyértelmű magyar megfelelőekkel helyettesíteni a korábban használt latin formulákat, s így egyszerűsíteni nemcsak elvben, hanem a gyakorlatban is mód nyílik majd az 1805/IV. tc. adta jog gyakorlására.

A megyék közül leghamarabb Bihar reagált. 1806. március 17-én tartott közgyűlésén a pesti szótár vizsgálatára egy bizottságot hívott életre.⁹ Javaslatot tett továbbá arra, hogy a Pest kezdeményezte írásbeli egyeztetések mellett tartsanak egy szóbeli megbeszélést is Pesten, amelyre minden megye elküldhetné követeit, s ott mód nyílna szóban megvitatni a főbb észrevételeket, s véglegesíteni a latin helyébe lépő magyar kifejezéseket. Bihar után sorra napirendre tűzte a kérdést, s bizottságot jelölt ki több vármegye is. A megyei javaslatok közül felvetésének újdonságával Gömör és Honté emelkedik ki. Gömör – feltehetően Cházár András előterjesztéséből kiindulva – egy uralkodói utalóm alatt álló, a magyar nyelv művelésének feladatát vállaló tudós társaság felállítását javasolta.¹⁰ Hont 500 forint jutalom felajánlásával pályázatot hirdetett „a' tisztbéli írás módjának saját szavait” tartalmazó jegyzék összeállítására.¹¹

A megyei visszajelzéseket hamarosan tettek követték. Bihar felvetése a közös tanácskozást illetően általános tetszést aratott, s Pest 1806. augusztus 25-re ki is tűzte annak időpontját. Hamarosan azonban visszakoznia kellett, mivel – miután értesítették a tervről – József nádor 1806. július 18-án kelt levelében nem engedélyezte a konferenciát. A tilalom világosan jelzi: a tisztí szótár ügye nem egyszerűen (s nem elsősorban) nyelvészeti téma: a magyar nyelv használata politikai kérdés, s hogy 1795 után a kormányzat szemében még mindig gyanút ébreszt bármiféle összejövetel, különösképp, ha az e tárgyban, s ha vármegyei küldöttek részvételével zajlana.¹²

A levelezés formájában folytatott eszmecsere mindazonáltal ezután sem vált tilossá, s a bizottságok folytatták a munkát. Sorra születtek a vármegyék számára benyújtott írásos beadványok, s jó néhány vonatkozó munka még ez évben nyomtatásban is megje-

a' köz Dolgoknak Folytatásokban elő forduló ki Fejezések: Mellyek a' Magyar Nyelvnek közönséges felvétele eránt, a ' közelebb múltt Ország Gyűlésén tétetett Törvény Tzikkelye Végzésének, mennél előbb való tökéletes Teljesedésére, a' Tekintetes Pest, Pilis és Solt törvényessen egygyesült Vármegyéknek Rendelésekből, azon Anyai Nyelven, készítettek. Pesten 1806-dik Esztendei Boldog Aszszony Havában.

9 A bizottság tagjai Kazinczy Dénes, Rhédey Lajos, Miskolczy Farkas, Verner Jakab, Simonffy Sámuel, Hatvani István, valamint Budai Ézsaiás voltak. TóTH Péter, „A hivatalos nyelv megújítása és a vármegyék”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* tom. 16., fasc. 1. (2011): 107–125, 110.

10 Uo., 111.

11 Uo.

12 A Martinovics-összeesküvés leleplezését követően a kormányzat igyekezett ellenőrzése alá vonni a nyilvánosság írott és szóbeli fórumait egyaránt, így betiltotta az olvasóköroket és minden hasonló szerveződést, összejövetelt. *A magyar jakobinusok iratai I: A magyar jakobinus mozgalom iratai*, s. a. r. BENDA Kálmán, Magyarország ujabbkori történetének forrásai (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), LXXXIX.

lent.¹³ A szótár kapcsán elindult, s egyre élénkebbé váló diskurzus számos olyan kérdést hozott felszínre, amely az áhított egységes hivatali nyelv gyakorlati használatát érinti, s amellyel a törvényalkotók talán nem is számoltak. Vajon hogyan viszonyulnak majd a magyar nyelv használatának bevezetéséhez a nemzetiségi többségű vármegyék? Milyen nyelven vigyék az éppen zajló pereket? A képet tovább színezte, hogy épp ez idő tájt zajlottak a literátorokat egyre inkább megosztó jottista-ipszilonista vita pengeváltásai is. Pest vármegye a beküldött beadványok felvetette szempontokat figyelembe véve állította össze szótárának második, javított kiadását.¹⁴ Révainak e kötet elkészültében is nagy szerep jutott. Nyelvtörténetre és etimológiára alapozó látásmódja harmonizált a jogvégzett nemesi rétegek elvárásaival, akik számára nehézséget jelentett volna, ha arra kényszerülnek, hogy már megtanult és hosszú időn át alkalmazott terminusaikat újakra cseréljék. A pesti szótár második kiadása ezt az igényt méltányolva készült, s az új megoldások arányát tekintve visszalépést jelentett az elsőhöz képest.¹⁵

A tiszti szótár kérdése ezt követően az 1807-es országgyűlésen került szóba, immár – a vármegyei beadványokban felvetetteknek megfelelően – egy felállítandó tudós társaság ügyével összefonódva. Az uralkodó azonban az országgyűlés bezárásának határidejére hivatkozva elhalasztotta a kérdést, s egy deputációra bízta, hogy a pesti szótárat alapul véve a következő országgyűlésre állítson össze egy átdolgozott, s a megyék által megfelelőnek tekintett változatot. A deputáció teljesítette feladatát, s *Az országos Deputatio által készített Szó Tár* címmel összeállította a kért jegyzéket.¹⁶ Viszota Gyula Bakos Gábor munkájára hivatkozva arról ír, hogy a vármegyei követek e szótár egy bekötött példányát Pest vármegye könyvtárában helyezték el, a kötetet fellelni szándékozó Kerényi Ferenc azonban nem akadt annak nyomára a Bakos említette iratok között.¹⁷ Hogy a szótárnak e verziója máshol sem bukkant fel, jelzi, hogy a tiszti szótár ügye – legalábbis vármegyei, illetve országgyűlési szinten – elakadt. Az 1805/IV. tc. gyakorlati alkalmazásának nehézségei azonban nem szűntek meg, s ha nem is hivatalos felkérésre, magánkezdeményezésre a következő évtizedekben is születtek javaslatok a (hivatali) nyelv megújítására.¹⁸

13 Például: SZIRMAY Antal, *Magyarázattya azon szóknak, melyek a magyar országi polgári és Törvényes dolgokban előfordulnak* (Kassa: Ellinger, 1806); SZRÓGH Sámuel, *Tekintetes, nemes borsod vármegyének mint a nemzeti nyelv egyik pártfogójának* [...] (Pest: Trattner, 1806); [PÉCHY Imre], *A' Magyar Nyelvről a' polgári és peres dolgok folytatásában* (Pest: Patzkó, 1806); PERETSÉNYI NAGY László, *Értekezés azon deákbl magyar nyelvre fordított szavak iránt, amellyek az egyházi és világi hivataloknak valamint a kormány, törvény és a bíráló székeknél előfordult állapotoknak honnyi szóejtéssel való nevelését tárgyazzák* (Nagyvárad: Szigethy Mihály, 1806). A következő évben hagyta el a sajtót: [PÁPAY Sámuel], *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra alkalmaztatásáról* (Veszprém: Számmer, 1807); *Tiszti szótár, melyet t. n. Baranya vármegyének kiküldetett tagzatja [...] készített* (Pécs: Engel, 1807). Valamivel korábbi kezdeményezés, de kötetei jelentek meg 1806–1807 táján is, így kapcsolódik a tiszti szótárakat illető diskurzushoz: GEORCH Illés, *Honnyi Törvény, 1–4. kötet* (Pozsony: Belnay György Aloys, 1804–1809). A felsorolás nem lehet teljes: a vonatkozó vármegyei anyagok átfogó vizsgálatára egyelőre nem került sor, az egyes bizottságok munkálataihoz kapcsolódóan számos, a kutatás által eddig nem regisztrált és nem elemzett beadvány születhetett.

14 *A' tisztbéli írás módjának saját szavai* [...] (Pest: Trattner Mátyás, [1807]).

15 KERÉNYI, *Pest vármegye...*, 33.

16 Uo., 34.

17 VISZOTA, „Révai, Verseggy...”, 233; KERÉNYI, *Pest vármegye...*, 34.

18 KERÉNYI, *Pest vármegye...*, 34–35.

III. Zala vármegye és a tiszti szótár

Verseghy Ferenc a tiszti szótárak kérdéséhez Zala vármegye felkérésére szólott hozzá. A kérdést, amely azt firtatja, hogyan és miért jött létre az összeköttetés Zala vármegye és Verseghy között, többféleképpen meg lehet fogalmazni. Miért éppen Zala vármegye kérte fel az egyébként Budán élő, s évtizedek óta szorosan Pest-Budához kötődő Verseghyt? Miért éppen Verseghyt kérte fel Zala vármegye? Miért nem Pest vármegye kérte fel Verseghyt? Miért nem Verseghyt kérte fel Pest vármegye? S ha már felkérték, végül mennyi szerepe volt a zalai szótár létrejöttében? Az egymáshoz első pillantásra hasonló kérdésekre más-más irányokba vezető feleletek adhatók.

A történeteket vizsgáljuk először Zala vármegye oldaláról, s a követhetőség érdekében kronológiai rendben. Az eseményeket leíró egyik legfontosabb forrás a Zala vármegye által a tiszti szótár ügyére kijelölt bizottságnak az 1807. január 26-án tartott közgyűlésre készített feljegyzése.¹⁹ Ebből kiderül, hogy Zala az 1805/IV. tc.-et közvetlenül az országgyűlés után, 1805. november 18-án tartott közgyűlésén beiktatta, s az abban foglaltakat 1806 legelejétől alkalmazta. A jegyzőkönyvek, felírások és levelezések ettől kezdve magyar nyelven íródtak. Miután Zalába is eljutott a Pest vármegye által összeállított szójegyzék, a megye – Vízota Gyula szerint 1806. június 9-én²⁰ – deputációt jelölt ki e szótár vizsgálatára és javaslatételre. A deputáció elnökének Nagy József szombathelyi prépostot nevezték ki, tagjai báró Ghillányi (Gillányi) János, Tuboly László, Kisfaludy Sándor, Péteri Takáts József és Csutor János voltak.²¹ Vízota tanulmányához felhasználta ugyan az 1806. június 9-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvét, a deputáció ugyanezen közgyűlésre készített jelentését viszont nem, pedig az mind a zalai tervek alakulásához, mind Verseghy közreműködésének kezdetéhez fontos információkat közöl.²² Kiderül először is, hogy az itt említett deputáció nem június 9-én állt össze, ahogy Vízota említi, hanem már annak előtte is létezett: máskülönben nem tudott volna jelentéssel készülni az aznapi közgyűlésre. A szövegből az is kitűnik, hogy a bizottság e napra már írásba foglalt javaslatokkal is előállt:

Ehez képest, a N. Zala Vármegyei ki-rendelttség, a' T. N. Pest vármegye által ide közöltetett Tiszti Írás módja' saját szavainak ujjontani le írásában, mellyet, ezen jegyzései mellett, a' T. N. Vármegyének alázatosan be nyujt; mind ezekre kellőképen ügyelvén, némelly kevés, de mégis ítélete szerint kellő változtatásokat tett, mellyekért valamint

19 Protocolla de Anno 1807, 52. kötet, 30–37. Jelzet: MNL ZML IV. 1/a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek.

20 VÍZOTA, „Révai, Verseghy...”, 212.

21 Uo.

22 1806ik esztendőben, Szent Iván Holdjának 9ik s következő napjain tartatott, T. N. Zala-Vármegyének Köz-gyülekezeti ki-rendelttségnek a' Magyar a' Nyelv-ékesítése eránt először, azután pedig a' T. Pest vármegye által a' *Tiszti Írás módjárul és saját szavairul*, ide közöltetett munkának, a' közönséges magyar szóllásbeli ízléshez, és a' jelentett dolgok' természetéhez, lehető alkalmaztatásául készített jegyzései. Az irat lelőhelye: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

botsánatot kér, úgy a' T. N. Vármegyének, és a' Magyar Nemzet Tudóssainak bővebb meg vizsgálása alá, szives bizodalommal terjeszti.

Az említett munka azonban nem maradt fenn a vonatkozó iratokat őrző levéltári anyagban, s a zalai tiszti szótár sorsának további történetét ismerve, nem is egészen bizonyos, hogy valóban benyújtották. A jelentés további szakaszai elárulják, hogy Zala – több más vármegyéhez hasonlóan – a hivatali nyelv megújításához kapcsolódóan egy tudós társaság létrehozását támogatja. Az elképzelés szerint a következő országgyűlés törvényben rendelkezne arról, hogy a társaság számára alaptőkéül egymillió forintot kell juttatni, amelynek éves kamataiból a tagok fizetését biztosítanák. A tagokat az ország különböző részeiről kérnék fel, s biztosítanák pest-budai lakhatásukat. Feladatuk a magyar nyelvtan és helyesírás szabályainak megállapítása lenne. Megbízatást kapnának továbbá arra, hogy „a már meg lévő Magyar Szó Tárt”, azaz Szirmay Antal frissen megjelent munkáját²³ véleményezzék, javítsák és szükség esetén kiegészítsék. E munka végeztével – a jelentésben közelebbről meg nem határozott – idegen nyelvű művek fordítása, illetve már elkészült fordítások elbírálása várna rájuk. A tervezet nyitva hagyja a lehetőséget a tudós társaságba nem tartozók előtt is, hogy bekapcsolódjanak a szótárkészítésbe, illetve hogy saját szótárkonceptiókkal álljanak elő. A jelentés azzal a közgyűléshez címzett kéréssel zárul, hogy a bizottság mellékelt javaslatát mihamarabb nyomtassák ki, s küldjék ki a törvényhatóságoknak véleményezésre. A deputáció e kérése azonban nem teljesül: amint szó esett róla, a javaslatot nem nyomtatták ki, s kézirata sem lelhető fel, nem maradt fenn, vagy lappang. Nem áll rendelkezésre olyan összefoglaló, leíró jellegű forrás sem, amely megmagyarázná az esetet, s ismertetné a következő néhány hónap történéseit. A közgyűlési iratokból és azok mellékleteiből, valamint a Verseghy-levelezés apró utalásaiból viszont rekonstruálhatók az események. Az 1806. június 9-én tartott közgyűlésen folytatott megbeszélések eredményeként a résztvevők feltehetően arra jutottak, hogy mégsem nyújtják be az előkészített iratot, hanem felvetődhetett, hogy a bizottság tovább dolgozik, s a tagok egyenként készített véleményeinek, javaslatainak tanulmányozása és összevetése után alkotja majd meg álláspontját a deputáció. Az 1806. július 3-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve²⁴ arról számol be, hogy Cházár András Zala vármegyének korábban eljuttatott, a hivatali nyelv megújításához kapcsolódó munkáját a közgyűlés átadta a deputációnak, hogy az felhasználhassa munkálataihoz.²⁵ Nagy József a deputáció elnöke, már ezt, sőt a júniusi közgyűlést megelőzően, 1806. június 4-én levélben kérte fel Verseghyt, hogy a bizottság munkálatait segítettő, foglalja össze véleményét a pesti szótárról. E levelet Verseghy csaknem egy hónappal később, július elsején

23 SZIRMAY, *Magyarázattya...*

24 Protocolla de Anno 1806, 51. kötet, 529–530. Jelzet: MNL ZML IV. 1/a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek.

25 Az utalás feltehetően arra a Gömör vármegye által, Zala vármegyének megküldött fölió nagyságú 11 oldal terjedelmű nyomtatványra vonatkozik, amelyben Cházár András összefoglalja a hivatali nyelv megújításával kapcsolatos nézeteit. Cházár irata cím nélküli, levélformátumú, a „*Tekintetes Nemes Vármegye!*” megszólítással indul. A nyomtatvány az 1807. január 26-án induló Zala vármegyei közgyűlés iratai mellett található. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

vette kézhez.²⁶ Nagy sejtetően megvárta a júniusi közgyűlés eredményeit, s csak azután küldhette el levelét a címzettnek, ez magyarázhatja a keltezés és a kézhezvétel dátuma közti jelentős különbséget. Verseghy a felkérést követően rövid időn belül két részletben, egy-egy kísérőlevelet mellékelve küldi el észrevételeit 1806. július 6-án, illetve július 20-án.²⁷ Az ő írásos véleményén kívül három másik szerepel a deputáció, illetve a közgyűlés anyagai között: Tuboly Lászlóé 1806 júliusából, Kisfaludy Sándoré 1806 szeptemberéből, valamint Péteri Takáts Józsefé 1807 januárjából. A szótárt illető zalai javaslatok ügyének, illetve a vármegye terveinek további alakulásáról a deputáció 1806. december 7-ei és 1807. január 26-ai üléséről szóló feljegyzés, valamint az 1807. január 26-án kezdődő vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve tájékoztat.²⁸

A deputáció 1806. december 7-ei ülésén Nagy József beszámolt a vármegyének a bizottság munkálatainak állásáról. A beérkezett javaslatokból Zala saját szótárát szerkesztett, amelyet az ülésen Nagy József be is mutatott, s kérte, hogy azt ötszáz példányban kinyomtatva küldjék szét a vármegyéknek, hogy azok véleményt alkothassanak róla. Addig is, míg a visszajelzések megérkeznek, javasolja, hogy a jegyzéket Zala vármegyében a polgári igazgatásban és a perekben kezdjék el használni jelen állapotában. A mű keletkezéséről, összeállításának szempontjairól nem rögzít egyebet a feljegyzés. Annál többet örökít meg ellenben a deputáció egyéb javaslataiból. A szövegből fény derül arra, hogy Zala vármegye számára – a történelmi Magyarország számos vármegyéjéhez hasonlóan – különösen a területén élő nemzetiségek miatt kiemelten fontos a hivatali életben használatos, helytálló magyar kifejezések összefoglalása. A megye e jelentésben felsorolt horvát, német és tót (itt értsd: szlovén) nemzetiségű lakói számára ugyanis nem feltétlenül jelent könnyebbséget, vagy pozitív gesztust a magyar hivatali nyelv bevezetése, hiszen ők nem is feltétlenül értik, vagy beszélik ezt a nyelvet. A deputáció ezért szigorú javaslatokat tesz annak érdekében, hogy a Zala megyében élő nemzetiségek tagjai megtanuljanak magyarul. Előírná, hogy a falusi és mezővárosi iskolamesterek kinevezésének legyen feltétele a magyar nyelv ismerete; a szolgabírákkal ellenőriztetné, hogy az iskolamesterek valóban megtanítják-e magyarul a tanulókat; megszabná, hogy az úriszékeken csak magyarul intézhessék jogi vagy peres ügyeiket. A magyar nyelv elterjesztése leghathatósabb eszközének azt tartja, ha minden kormány- és törvényszéken a magyar nyelvet használnák. A hivatali nyelv megújítása tekintetében belátó, s engedményt tesz a tekintetben, hogy míg nem születnek megfelelő magyar megoldások, maradjanak használatban az eddig megszokott idegen nyelvű kifejezések. E jelentésben feltűnik az 1806.

26 Verseghy Ferenc Nagy Józsefnek, h. n., 1806. július 1. és július 6. között. Jelzet: OSZK Kt Quart. Hung. 3656. 135r–135v. (Autográf fogalmazvány.)

27 Verseghy Ferenc Nagy Józsefnek, Buda, 1806. július 6. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám. (Autográf tisztázata) Verseghy Ferenc Nagy Józsefnek, Buda, 1806. július 20. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám. A levél szövegének autográf fogalmazványa is fennmaradt: OSZK Kt Oct. Hung. 1479. 53r–53v. A levelek szövegeit közli: Viszota, „Révai, Verseghy...”, 213–214.

28 Az itt említett források mindegyike Zala vármegye 1807. január 26-án kezdődő közgyűlésének iratai között lelhető fel. Az iratok lapjai számozatlanok. Jelzet: Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

június 9-ei ülés néhány javaslata is. Jelesül: a fordítások szükségessége, amelyek esetében a javaslat szerint mindenkor a rövidség elvéhez kell ragaszkodni; valamint a helyesírás szabályainak lefektetése és a nyelvművelés ügye, amely egy tudós társaság feladata lenne. Új elem a június 9-ei tervezethez képest, hogy a javaslat tagokat is ajánl a társaságba: Baróti Szabó Dávidot, Verseghyt, Virág Benedeket, Pálóczi Horváth Ádámot, Kisfaludy Sándort és Péteri Takáts Józsefet. A tagok javadalmazását már nem az országgyűlés által elrendelt összeg, hanem a tanulmányi alap finanszírozná. E társaságot ez az elképzelés a nádor védnöksége alá helyezné, kiemelve, hogy számára különösen fontos a magyar nyelv ügye, hiszen ez idő tájt magyarul tanul.²⁹

A deputáció 1807. január 26-án kezdődő üléséről készített jegyzet több új információt is tartalmaz a szótárra vonatkozóan, s néhány fontos módosítást a deputáció javaslatait illetően. A Zala vármegye összeállította szótárról kiderül, hogy alapvetően három összetevőből épült fel: Pest szótára, Szirmay Antal szótára, a deputáció munkálataiban résztvevők írásos véleményei (Verseghy, Kisfaludy, Péteri Takáts és Tuboly). Bár nem fektet akkora hangsúlyt rá, mint az 1806 decemberében íródott, e jelentés is kiemeli, hogy a szótár létrejötte és elterjedése elősegíti majd a nemzetiségek magyar nyelvtudásának általánossá válását. A korábbiakhoz hasonlóan a helyesírás szabályainak tisztázását, és a nyelv gyarapítását ez a szöveg is egy tudós társaságra bízna, amelyet a tanulmányi alap finanszírozna, s amely a nádor védnöksége alatt állna. A javasolt tagok megegyeznek az 1806. decemberi ülésen felsoroltakkal.

Az 1806 nyara óta formálódó elképzeléseket végül az 1807. január 26-án kezdődő vármegyei közgyűlésen véglegesítik, s a letisztázott javaslatot a vármegyei jegyzőkönyvben rögzítik. Nagy József a közgyűlés előtt is bemutatta a már kész szótárt. Megállapodás született arról, hogy a zalai deputáció javaslatai alapján készült kötetet 1000 példányban, és 50 darab „ugyan író pappirosra” kinyomtatva elküldik magyarországi és erdélyi vármegyéknek, valamint a szabad királyi városoknak. A közgyűlés végzéseit 150 példányban nyomtatják ki, s terjesztik. Számítanak a címzettek véleményére, s bíznak abban, hogy a következő országgyűlésen egy országos deputáció alakul majd a kérdés megvitatására. A nemzetiségekről az 1806 decemberi ülésen elhangzottakat rögzítik az úriszékekre vonatkozó kitétel elhagyásával. Ugyancsak az említett ülés meghagyásainak megfelelően, írásba foglalják, hogy a magyar nyelv elterjesztésének leghatásosabb módja, ha a kormány- és törvényszékeken a magyar nyelvet használják, tehát ha a magyar lesz a – korabeli kifejezéssel élve – „Kenyér nyelv”. A magyar nyelv művelésére kezdetektől javasolt társaság az elképzelések e véglegesnek szánt verziója szerint így festene: feladata a helyesírás szabályainak megállapításán túl a nyelv bővítése, javítása, csinosítása lenne; a tanulmányi alapból finanszíroznák; a nádor védnöksége alatt állna; tagjai – nevek ajánlása nélkül – az ország legkiválóbb literátorai közül kerülnének ki.

29 Megemlítendő, hogy József nádor magyar nyelvmestere 1806 decemberétől kezdve Verseghy Ferenc lett. Lásd: Verseghy Ferenc Széchényi Ferencnek, Buda, 1806. december 21. A levélnek két autográf tisztázata ismert: OSZK Kt Levelestár; MNL OL P 623. A–I.–9.–56.–266.–No. 2. A levél szövegét közli: *Verseghy Ferencz' Maradványai és Élete*, kiad. SÁGHY Ferenc, az életrajzot írta SÁGHY Sándor (Buda: Kir. M. Univ., 1825), 153; *Levéiben értesítsen engem: Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*, szerk., vál., s. a. r. DEÁK Eszter és ZVARA Edina (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Kossuth Kiadó, 2012), 175.

1. táblázat: Zala vármegye javaslatai a tiszti szótárt illetően

Szempontok	Dátumok			
	1806. június 9. Zala vármegye közgyűlése	1806. december 7. a tiszti szótár ügyében felállított deputáció ülése	1807. január 26. a tiszti szótár ügyében felállított deputáció ülése	1807. január 26. Zala vármegye közgyűlése
Zala szótára létrejöttének lépcsői	A vármegyei jegyzőkönyv rögzíti, hogy a Zala megye által az 1806-os pesti szótár véleményezésére felkért bizottság néhány javaslatot fűzött a szótárhoz. Az észrevételeket összefoglaló melléklet nem maradt fenn, vagy lappang.	Összeállt, és bemutatták a zalai szótár első változatát. Az ülésen bemutatott kézirat nem maradt fenn vagy lappang.	A felkért hozzászólók véleménye, Szirmay Antal szótára, és az 1806-os pesti szótár alapján összeállt a szótár végleges változata.	A deputáció által bemutatott szótárt elfogadja a vármegye, és rendelkezik kiadásáról és terjesztéséről.
A felállítandó tudós társaság feladatai	A magyar nyelvtan és helyesírás szabályainak megállapítása, Szirmay Antal szótárának véleményezése, javítása, kiegészítése, idegen nyelvű művek magyarra fordítása, mások fordításainak elbírálása.	A helyesírás szabályainak lefektetése, a nyelv művelése és gyarapítása.	A helyesírás szabályainak lefektetése, a nyelv művelése és gyarapítása.	A helyesírás szabályainak lefektetése, a nyelv művelése és gyarapítása.

A felállítandó tudós társaság tagjai	Nem nevez meg javasolt tagokat.	A javasolt tagok: Baróti Szabó Dávid, Versegghy Ferenc, Virág Benedek, Pálóczi Horváth Ádám, Kisfaludi Sándor, Péteri Takáts József.	A javasolt tagok: Baróti Szabó Dávid, Versegghy Ferenc, Virág Benedek, Pálóczi Horváth Ádám, Kisfaludi Sándor, Péteri Takáts József.	Nem nevez meg javasolt tagokat.
A felállítandó tudós társaság fenntartása	Az országgyűlés által rendelt pénzügyi alap (1 millió forint) éves kamatai.	A tanulmányi alap.	A tanulmányi alap.	A tanulmányi alap.

IV. Versegghy Ferenc és Zala vármegye

Ha a tiszti szótár kérdéséhez Zala vármegye által felkért hozzászólók névsorát megvizsgáljuk, feltűnik, hogy Versegghy személyében olyasvalaki is szót kapott a diskurzusban, aki nem volt tagja a deputációnak. Kapcsolódása körülményeinek és okainak feltárása nemcsak Versegghy személyes nexusai, hanem a korabeli literátorhálózatok működése és érdekérvényesítő potenciálja felől is érdekes lehet.

Versegghy – mint már szó esett róla – 1806. július elsején vette kézhez Nagy József felkérését. Eseménydús évek álltak mögötte, amelyek történéseiről egész más tudással bírhattak az őt csak hírből ismerők, mint azok, akik a közvetlen környezetébe tartoztak. Nagy József (1753–1810) az előbbi csoportba sorolódik. A nemrég kinevezett szombathelyi prépost és Versegghy esetleges korábbi ismeretségének nem ismertek írásos nyomai. Közös vonásuk, hogy mindketten közel egykorú római katolikus papok, ám míg Versegghy családiról és pályájának eddigi állomásait tekintve is az ország közép- és déli vidékeihez, Egerhez és Pest-Budához kötődött, addig Nagy József a Dunántúlon (Kőszegen, Győrött, Szombathelyen és Zalaegerszegen) volt otthon. Versegghyről annyit tudhatott, mint bárki más, aki követte az országos eseményeket, s rajta tartotta a szemét a könyvpiac legfrissebb termésein. Ismerhette Versegghy 1790/91-es országgyűléshez kapcsolódó megszólalásait (annál is inkább, mivel e diétán maga is részt vett), olvashatta folyóiratokban megjelent verseit, valamint fordításait, tanulmányozhatta nyelvtanait,³⁰ értesülhetett egyházi és világi hatóságokkal való összeütközéseiről, s tu-

³⁰ Versegghy 1806-ig megjelent publikációinak listáját lásd: RÉKASY Ildikó, *Versegghy Ferenc-bibliográfia* (Szolnok: Versegghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1994), 27–44. Versegghy szótárakra vonatkozó koncepciójának alapjai már az 1790-es évek elejére kialakultak, s főbb vonalai voltaképpen nem is változtak. Élete során időről időre visszatért a kérdéshez. Erről lásd: GÁLDI László, *A magyar szótáriródlom a felvilágosodás korában és a reformkorban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), 130–135.

domására juthatott, hogy a Martinovics-összeesküvésben való részvétele miatt rárótt évtizedes fogságát letöltve hazatért, s ismét tevékeny.³¹ Mindez kevésnek tűnik ahhoz, hogy megmagyarázza Verseghy felkérését. Nagy a deputáció elnökeként nyilván nem önkényesen döntött, amikor szakértőt kért a tiszti szótár kérdésében, tettét a deputáció tagjaival, illetve a vármegyével való egyeztetés előzhette meg. A deputáció tagjainak többsége – Ghillányi János, Tuboly László és Csutor János – tudomásunk szerint nem állt személyes ismeretségben Verseghyvel, s hozzávetőlegesen annyi információval rendelkezhetett róla, mint amennyire Nagy esetében következtetni lehet. Némileg más a helyzet Kisfaludy Sándorral és Péteri Takáts Józseffel. Kisfaludy és Verseghy ismeretségének kezdeteiről nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Levelezésüknek ma mindössze egyetlen darabja ismert, éppen a zalai szótár készülése idejéből, 1806 októberéből.³² A Verseghy tollából származó szöveg Kisfaludy egy korábbi, mára nem fennmaradt, vagy lappangó levelére válaszol, s nem említi a zalai munkálatokat: Kisfaludy nyelvészeti és verstani kérdésekben kérhette Verseghy véleményét, emellett megjelenés előtt álló munkája, a *Regék a' magyar elő-időből*³³ kiadásának kérdéseiről értekezhetek, amelynek korrektúrájában Verseghy is részt vett. Verseghy levelének szövegéből, hangneméből és stílusából ugyan kölcsönös tiszteletre és rokonszenvre lehet következtetni a levelezőpartnerek között, de egyben arra is, hogy ismeretségük nem lehet túl mély és közeli. Verseghy lényegében summáját adja eddigi nyelvészeti és verstani kutatásainak, mintegy bemutatva azokat, s úgy tűnik, Kisfaludyról nem igen tud többet annál, minthogy ő a nagy sikert aratott *Himfy* szerzője.³⁴ Mindez arra utal, hogy nem biztos, hogy Kisfaludy kezdeményezte Verseghy bevonását 1806 nyarán a zalai munkálatokba,³⁵ hiszen Verseghy úgy mutatja be számára nyelvészeti téziseit, mintha azt feltételeznél, levelezőpartnere nem ismeri azokat behatóan. A levélben azonban szerepel egy kulcsszó, amely nemcsak Verseghy és Kisfaludy, hanem Verseghy és a Zala vármegyei deputáció közti összeköttetések létrejöttének mikéntjére is rávilágíthat: Sággy. A feltételes módot az indokolja, hogy szerepére nincsen közvetlen utalás, nem áll rendelkezésre olyan filológiai adat, amely kétségbevonhatatlanná tenné közreműködését. Kapcsolathálójának vizsgálata azonban olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyek megengedik a következtetést, miszerint Verseghy valószínű-

31 A témáról bővebben: DONCSEZ ETelka, „Útkeresések fogság után: Verseghy Ferenc kísérletei tudományos kapcsolatrendszerének újraélesztésére”, in *Magyarországi tudósok levelezése: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, (Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016), 51–80; DONCSEZ ETelka, „»mert lelkeinket a múlt szerencsétlenség örökre összeköté«: Verseghy és fogolytársai kapcsolata a fogság után”, *Irodalomismeret*, 3. sz. (2016): 4–25; DONCSEZ ETelka, *Szerzetesrendi hovatartozás és irodalom: Közelítések Verseghy Ferenc fogság előtti pályaszakaszához*, Doktori disszertáció (kézirat) (Budapest: ELTE BTK ITDI, 2016).

32 Verseghy Ferenc Kisfaludy Sándornak, Buda, 1806. október 11. Jelzet: MTAKK K 378/13. (Autográf tiszttázat.) A levél szövegét közölte: KISFALUDY Sándor *Hátrahagyott munkái*, kiad., bev., jegyz. GALOS Rezső, A Kisfaludy Irodalmi Kör Könyvei (Győr: Kisfaludy Irod. Kör, 1931), 543–547.

33 [KISFALUDY Sándor], *Regék a' magyar elő-időből* (Buda: Kir. Univ.), 1807.

34 Verseghy Kisfaludyhoz címzett, itt említett levelében arról ír, hogy fogsága ideje alatt olvasta a *Himfy*t.

35 Ennek lehetőségét Császár Elemér vetette fel: CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei* (Budapest: MTA, 1903), 265.

síthetően Ságynak köszönhetően kapcsolódott a Zala vármegyei deputáció munkálataiba. Az alábbiakban olyan körülményekre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek erősíthetik e feltételezést.

Kisfaludy *Regélke* az Egyetemi Nyomda kiadásában jelent meg, amelynek kurátorra Sággy Ferenc volt.³⁶ Sággy Zala megyéhez is, és Kisfaludyhoz, Péteri Takátszhoz is több szálon kötődött. Egyrészt családja okán: kiterjedt zalai–vasi köznemesi familiából származott. Másrészt szerteágazó kapcsolati hálójának köszönhetően. Sággy fiatalon egyházi pályára készült, az 1780-as években a pozsonyi papi szeminárium növendéke volt. 1785-ben Kresznerics Ferencsel, Döme Károllyal, Fejér Györggyel, Juranits Lászlóval, Kultsár Istvánnal, Péteri Takáts Józseffel, Berits Ferencsel, Csergits Simonnal, Tumpacher Józseffel és Horváth Jánossal együtt alapító tagja volt a pozsonyi diáktársaságnak, s a tagokkal évtizedekig fenn is tartotta kapcsolatát.³⁷ Péter Takátszal tehát innen datálódhat ismeretsége, de valószínűleg Kisfaludyval is, aki 1788 és 1792 között ugyancsak Pozsonyban végezte tanulmányait, s ez idő tájt kötött ismeretséget és barátságot a pozsonyi kispapokkal. Kisfaludy, Péteri Takáts és Sággy kapcsolata tehát innen eredhet. Jó okkal sejthető, hogy Sággy ajánlotta figyelmükbe Verseghyt, amikor a hivatali nyelv megújításának kérdésein tűnődve nyelvész szakértő bevonásán gondolkodtak. Mindez feltehetően 1806 májusában–júniusában történhetett: Nagy Verseghyhez címzett 1806. június 4-ei levelét a bizottság két tagjának, Kisfaludynak és Péteri Takátsnak a javaslatára fogalmazhatta meg, akik Sággy ajánlatára tanácsolhatták Verseghy felkérését, elégedetlenek lévén az 1806. június 9-ei ülésre összeállított javaslatokkal. A külső tanácsadó bevonása azonban olyan horderejű döntésnek számíthatott, amelyhez a teljes deputáció és a vármegyei közgyűlés beleegyezésére is szükség volt. A hozzájárulást vélhetően Kisfaludy és Péteri Takáts – s a háttérben Sággy – lobbijának köszönhetően sikerült is elnyerni, így Zala vármegye Verseghyt kérte fel külső szakértőnek.

Sággy Ferencet hosszú évtizedeken át szoros kapcsolat fűzte Verseghy Ferenchez, amely nagy valószínűséggel már Verseghy bebörtönzése előtt kezdetét vette. Benkő Loránd 1792–1793 táján sejtí az ismeretség kezdetét. Sággy és Verseghy is szorosan és több szálon kapcsolódott tudniillik a pesti egyetem tanáraihoz és diákjaihoz, továbbá ugyanabban az időben mindketten foglalkoztak színművek írásával, illetve fordításával. Mindemellett Sággy – bár végül nem fogták perbe miatta –, akárcsak Verseghy, szintúgy kötődhetett a Martinovics-összeesküvésben részt vevőkhöz. Erről árulkodnak legalábbis Kresznerics Ferenchez címzett levelei.³⁸ Sággy nem sokkal Verseghy 1803

36 Sággyról bővebben: SZENTESI Edit, „A tabáni Szarvas-ház”, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 34 (2009): 33–82. Kisfaludyhoz fűződő kapcsolatáról lásd: VISZOTA Gyula, „Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc irodalmi vitája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 385–422; SZALISZNYÓ Lilla, „»Egy könyvkiadás engem könnyen megakaszt«: Kisfaludy Sándor műveinek kiadása és terjesztése 1816-ban”, *Irodalomtörténet* 92 (2011): 341–358.

37 Sággy pozsonyi kispaptársai közül a későbbiek során többen jelentős szerepet kaptak Verseghy életében. Például: Fejér György, Kultsár István, Horváth János és Kresznerics Ferenc.

38 BENKŐ Loránd, *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, Nyelvtudományi Értekezések 113 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 52–53; MÁRKI Sándor, *Kresznerics Ferenc leveleskönyve: Felolvasta a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1913. április hó 10-én tartott ülésén*, A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből 86 (Budapest: Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya, 1914).

őszén történt szabadon bocsátása után, 1804-től lett a budai Egyetemi Nyomda gondnoka, s e tisztségét 1838-ig viselte. Számos jele mutatkozik annak, hogy átgondoltan és tevékenyen törekedett arra, hogy a frissen szabadult Verseghynek olyan összeköttetéseket szerezzen, amelyek segíthetik visszailleszkedését. Kedvező körülmény volt, hogy szinte napi kapcsolatban lehettek, hiszen egymás közelében éltek: Sággy a Várnegyedben, Verseghy a Vízivárosban. Sággy többrétű pártfogói-támogatói tevékenységét az Egyetemi Nyomdánál viselt hivatalának előnyeit is kihasználva folytatta. 1806-tól korrektorként alkalmazta Verseghyt, aki később mint fordító, kéziratok gondozója, kötetek átdolgozója is teljesített feladatokat az Egyetemi Nyomda megbízására.³⁹ Az a jövedelem, amelyhez Verseghy e megbízások által jutott, fontos bázisát jelentette megélhetésének. A nyomdánál betöltött funkciójának köszönhetően Sággy igen kiterjedt kapcsolati hálójával bírt, összeköttetésben állt korának számos literátorával, könyvkiadójával, és -terjesztőjével, emellett – láttuk – egykori egyházi kötődései sem lazultak meg az idők során. Ezek mind-mind Verseghy hasznára válhattak. Amikor Verseghy 1806-ban a budai cenzori állásra pályázott, Sággy Kresznerics egyházi összeköttetéseinek mozgósítását kérte barátja érdekében.⁴⁰ Igen jelentős segítség volt, hogy 1806-tól kezdődően Verseghy munkáinak túlnyomó része az Egyetemi Nyomda kiadásában jelentek meg.⁴¹ Sággy – s ez nyilván a nyomda érdeke is volt – a kötetek népszerűsítését és terjesztését is segítette. Megjegyzendő, hogy nemcsak a már kinyomtatott példányokat küldte el több helyre, hanem már megjelenés előtt továbbította az egyes műveket kéziratos formában. A tízes évek végén Sággy ismertette össze Verseghyt az első magyar katolikus folyóirat, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* kiadására készülő Horváth János veszprémi kanonokkal, s ezzel olyan nexust szőtt, amely alapjaiban határozta meg Verseghy utolsó éveit. Családjával együtt Verseghy mellett volt élete legvégén, s azután is: ő viselte a temetés költségeit. (Ezt utóbb a Helytartótanács engedélyével az Egyetemi Nyomda vállalta át.) Fiával együtt azon kevesek közé tartozott, akik egyben látták Verseghy hátramaradt kéziratos hagyatékát, s annak valamennyi dokumentumát felhasználva ők ketten állították össze a szerző biográfiáját, s közöltek darabokat a kiadatlan kéziratokból.⁴² Az Egyetemi Nyomda adta ki posztumusz, 1826-ban, a *Lexicon Terminorum Technicorum*ot, amelynek munkálataival Verseghy élete utolsó éveit töltötte.⁴³

Verseghy számára – nem túlzás ezt állítani – létfontosságú és nélkülözhetetlen volt az az egyfajta védőháló, ami Ságghynak köszönhetően fokozatosan fonódott köré. Hivatalos dokumentumok igazolják, hogy szabadon bocsátása idején lényegében nincstelen: nem tudják megfizettetni vele fogva tartása költségeit.⁴⁴ Hazatérvén szembesült vele,

39 ILLÉSY János, „Verseghy és az egyetemi nyomda”, *Magyar Könyvszemle*, 21 (1897): 337–340.

40 MÁRKI, *Kresznerics...*, 48.

41 Uo.

42 A kötet szerkesztését Sággy fiatalon elhunyt fia, Sággy Sándor (1804–1826) végezte. SÁGGY, *Verseghy...*

43 *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszökönyv: Próba képen készítették Némelly Magyarnyelvszeretők*, [összeáll. VERSEGHY Ferenc] (Buda, Királyi Magyar Universitas, 1826).

44 *A magyar jakobinusok iratai II: A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795, s. a. r.* BENDA Kálmán, Magyarország ujabbkori történetének forrásai (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 811.

hogy egykori szerzetes- és fogolytársa, Makk Domokos megfosztotta Verseghy otthon maradt édesanyját letétbe helyezett pénztől, őt magát pedig személyes tárgyaitól. Egykori összeesküvőként egyházi pályája is bizonytalan, hiszen degradálták. Egzisztenciáját lépcsőről lépésre építi újra, könyvkiadók megbízásait, valamint nevelői feladatokat vállalva. A visszailleszkedés folyamatának kétségtelenül legjelentősebb – ám a kortársak által vitatott, s nem egyszer rosszalit – eseményei, hogy a nádor nyelvmestereként, valamint Szapáry János nádori ajtónálló lányának nevelőjeként sikerül a legmagasabb főúri körökhöz közel kerülnie.⁴⁵ Mindez azonban nem jelenti, hogy megélhetése stabil, sem azt, hogy tudományos munkásságát elismerik, sőt azt sem, hogy neve mellől elkopott az összeesküvésben való részvétel bélyege. 1806 táján azonban – amikor Zala vármegye felkérését kézhez veszi – már túl van az első nehézségeken. A megbízás a megyei munkálatokban való részvételre a külvilág szemében tudományos teljesítményének és személyének elismerését is jelenti, s egyben olyan referenciát, amelyre a későbbiek során is hivatkozhat.

Még egy vonatkozásban jelentős, hogy Zala épp Verseghyhez fordul: a Révai–Verseghy vita.⁴⁶ A nézeteltérés ekkor, 1806 nyarán, már fennáll Révai és Verseghy között. Megíródtak, készülöben vannak a Verseghy ellen szóló gúnyiratok,⁴⁷ s alig egy hónappal Verseghy megbízása után születik Kazinczynak a vita szempontjából döntő súlyú, utóbb Révai által a szerző engedélye nélkül nyilvánosságra hozott levele.⁴⁸ Ha a nyilvánosság még nem is feltétlenül, az érintettek legközelebbi körei már tudhattak a konfliktusról. Sággy lépése ebben a vonatkozásban is értelmezhető. Nem teljesen valószínűtlen annak lehetősége – de a fentiekhez hasonlóan és hangsúlyozottan ugyancsak csupán hipotézis –, hogy Sággy előre megfontoltan cselekedett, s kapcsolatai révén barátját, Verseghyt vitapartneréhez hasonló szituációba helyezte: Révait – pozíciója révén – Pest kéri fel szakértőnek, Verseghyt pedig – hivatalos, intézményes háttér híján, pártfogói közbenjárásra – Zala. A helyzetet tovább színezi, hogy Ságghynak kiadó-nyomdavezetőként személyesen is meggyűlt a baja Révaival, akinek rendezetlen pénzügyei miatt adósságait az Egyetemi Nyomda volt kénytelen állni.⁴⁹

45 Erről bővebben: DONCSEZ, „Útkeresések...”; DONCSEZ, „»mert lelkeinket...”.

46 A témához lásd: C. VLADÁR Zsuzsa, „Újabb szempontok a Révai–Verseghy-vitához”, in *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII. 2014. április 3–4.*, szerk. FORGÁCS Tamás, NÉMETH Miklós és SINKOVICS Balázs (Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2015), 213–222; MARGÓCSY István, „A Révai–Verseghy-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai”, in *Klasszika és romantika között*, szerk., KULIN Ferenc és MARGÓCSY István (Budapest: Magvető Kiadó, 1986), 27–34.

47 VILÁGOSVÁRI MIKLÓSFÍ János, *Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő magyarsága* (Pest: Trattner Mátyás, 1805); BOLDOGRÉTI VÍG László, *Versegi Ferencnek megfoglyatkozott okoskodása A' tiszta magyarságban, melyet a' józan okoskodásnak törvényeiből kihozatott igaz okokkal megbizonyít Révai Miklósnak hív tanítványa, és szerető barátja* (Pest: Trattner Mátyás, 1806); FÉNYFALVI KARDOS Adorján, *Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai A' tiszta magyarságban* (Pest: Trattner Mátyás, 1806).

48 Az esetről: DONCSEZ Etelka, „»de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott«: Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja”, *Sic Itur ad Astra*, 61 (2009): 119–138.

49 MÁRKI, *Kresznerics...*, 44; IVÁNYI Béla és GÁRDONYI Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1927]), 120; BENKŐ, *Kazinczy...*, 60–65.

Ahhoz, hogy Verseggy hozzájárulása a zalai szótárhoz felmérhető legyen, szükséges a pesti és zalai szótár, valamint a zalai deputáció tagjai által készített vélemények alapos vizsgálata. Első lépésként célszerű meghatározni, pontosan mely pontokon tér el a zalai kiadvány a pestitől. Az eltérések lokalizálása után az egyes írásos vélemények segítségével hívásával lehet kísérletet tenni arra, hogy azonosítsuk, kitől származnak az egyes módosítások.

A pesti szótár öt fejezetből épül fel.⁵⁰ Az első, *A' Hivatalbeli Levelezésnek Tzímei* a hivatalos levelekben használatos címzéseket, megszólításokat, formulákat gyűjti össze. Túlnyomórészt csak az ajánlott magyar nyelvű változatokat közli a fejezet végén olvasható utolsó tizenhárom kifejezés kivételével, amelyek a helyettesítendő latin kifejezések mellett állnak. A második *A' Hiteles Ki-Adások* címmel az ügynevezett hiteles kiadványok⁵¹ elkészítéséhez közöl mintaszövegeket magyarul. A harmadik *Az Esküvések Formáik* címet viseli, s az egyes tisztségek betöltéséhez szükséges, a betöltendő hivatalhoz igazított hivatali eskü szövegét közli magyar nyelven. A negyedik fejezet címének megfelelően *Az Egyházi és Világi Tisztségek* latin elnevezései közül sorolja fel a leggyakrabban használtakat, s javaslatot tesz azok magyar verzióira. Az utolsó, ötödik s egyúttal legterjedelmesebb szakasz *A' Köz dolgok folytatásokban elő forduló ki fejezések* címet viseli, s két alfejezetből áll. Az első olyan szavakat, illetve kifejezéseket sorol fel latin és magyar nyelven, amelyeket a hivatali ügyintézés során a leggyakrabban használatosnak gondol, a második a megyei és hadi pénztárakhoz kapcsolódó kifejezések gyűjteményét adja. A zalai szótár követi ezt a beosztást. Az első négy fejezet szorosan alkalmazkodik a pesti mintához: egy-két eltéréstől eltekintve ugyanazokat a fogalmakat, csomópontokat emeli ki, mint a pesti, megoldási javaslatai azonban nagy mértékben különböznek a pesti kiadványétól. Az ötödik fejezet ennél is nagyobb eltérést mutat. A pesti verzió e szakasza első alfejezetének szóanyaga csak nyomokban jelenik meg a zalai változatban. A pesti szótár 458 kifejezésével szemben a zalai 904-et tartalmaz, a szójegyzékek összevetéséből pedig kiderül, hogy a zalai verzió nem csupán megduplázza a pesti szóanyagot, hanem meg is rostálta azt: 116 kifejezést feleslegesnek tartott, és elhagyott az eredeti korpuszból. A pesti szótár által kínált megoldások közül mindössze 98 jelenik meg a zalai változatban, tehát ennek az alfejezetnek alig tíz százaléka egyezik a pesti kiadványával. Megállapítható tehát, hogy Zala kötete nagy mértékben eltér a pestitől, s ez a különbség leglátványosabban az ötödik fejezet első alfejezetében mutatkozik meg.

A módosítások forrásait azonosítani, a deputáció egyes tagjai szerepét felmérni azonban korántsem egyszerű, mivel a zalai deputáció tagjai más-más szempontok alapján állították össze javaslataikat. Ezek vizsgálatából az is kiderül, hogy véleményeik beérkezte után további szóbeli egyeztetések történhettek, amelyek az ötödik fejezet

50 *A' tisztebeli...*

51 Hiteles kiadvány: a bíróságok, vagy hatóságok írásos határozatainak lemásolt, és az adott ügyben érintett feleknek kiadott példánya.

első alfejezetének radikális módosításához vezethettek. E szakasz esetében ugyanis a ma ismert írásos vélemények benyújtói szorosan alkalmazkodtak a pesti szótárhoz, s írásaikban nincs nyoma annak, hogy a szóanyag szinte teljes átdolgozását kívánták volna. Lássuk sorban a véleményeket.

A felkérésre Verseghy az elsőők között reagált.⁵² Javaslatai viszont nem terjednek ki a pesti szótár teljes egészére: mindössze az első, a negyedik és az ötödik fejezethez fűz megjegyzéseket. Kísérőlevele szerint a második és harmadik fejezethez azért nem tesz javaslatot, mivel azok mellett a pesti szótárban nem szerepel a latin verzió, az eredeti hiányában pedig nem tud megfelelő magyar verziót alkotni. A pesti szótár megoldásait e két fejezetben elveti: „A’ hiteles kiadásokat és az esküvésnek formáit örömet fordítottam volna; de az előttem fekvő nem csak magyartalan, hanem imitt amott még logyikátlan fordítást is nem érthetvén elegendőképen, az Originálisok pedig kezemnél nem lévén, ezt a’ szolgálatot meg nem tehettem úgy, ammint magamtúl kívántam volna.”⁵³

Verseghyével közel egy időben keletkezhetett Tuboly László véleménye, amely napra pontos dátumot nem tartalmaz, mindössze annyit, hogy 1806 júliusában íródott.⁵⁴ Mind közül ez a legalaposabb beadvány, amely a pesti szótár mind az öt fejezetéhez tesz javaslatokat szorosan követve annak struktúráját.

1806. szeptember 16-ai keltezéssel született Kisfaludy Sándor beadványa, amelyet a szerző egy kísérőlevél társaságában juttatott el a deputációhoz.⁵⁵ Ebben amellett, hogy kifejti a szóalkotásra vonatkozó általános nézeteit, javaslatot fogalmaz meg a felállítandó tudós társaság tagjaira nézvést. A hivatali nyelvet meglátása szerint egy jogászokból („törvénytudósok”-ból) és literátorokból álló közösség tudná megújítani. Írásában javasol is literátor tagokat: Baróti Szabó Dávidot, Verseghyt, Virág Benedeket,

52 Verseghy Ferenc: Jegyzések A’ hivatalbéli levelezésnek Titulussairúl. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

53 Verseghy Ferenc Nagy Józsefnek, Buda, 1806. július 20. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám. A levél szövegének autográf fogalmazványa is fennmaradt: OSZK Kt Oct. Hung. 1479. 53r–53v. A levelek szövegeit közli: Vizsota, „Révai, Verseghy és a ...”, 213–214. Az OSZK Kt-ban, az Oct. Hung. 1479. jelzeten található irategység, nemcsak e levélfogalmazványokat őrzi, hanem Verseghynek számos más jegyzetét, amely a hivatali nyelv megújításával kapcsolatos. Az 34r–53r lapon található jegyzetek olyan fogalmazványokat, töredékeket tartalmaznak, amelyek részleteikben emlékeztetnek Verseghy Zala vármegyének készített beadványára, talán annak munkálatai során készültek. Úgy tűnik azonban, hogy Verseghy nemcsak Zala vármegye felkérésére foglalkozott a kérdéssel. Egy itt található, datálatlan levélfogalmazványa szerint (Oct. Hung. 1479. 30r–31r) ugyanis országgyűlési diáriumok szóanyagát vizsgálta, s azok megjobbítására tett javaslatokat. Hogy kinek a felkérésére, s mikor, azt a levélfragmentum nem árulja el. A jegyzetek között ehhez kapcsolódó szójegyzékek, értekezések, dialógusok fogalmazványai, töredékei találhatók.

54 Tuboly László: A’ Tiszti Írás Mójának Saját Szavai. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

55 Kisfaludy Sándor Nagy Józsefnek, Sümeg, 1806. szeptember 17. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám. A levél szövegét közli: KISFALUDI KISFALUDY Sándor, *Minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, 8 köt. (Budapest: Franklin, 1893), 8: 144–148.

Péteri Takáts Józsefet és Kazinczy Ferencet. E névsor nagyfokú egyezést mutat az 1806. decemberi és 1807. januári tanácskozásokon említett listával. Figyelemre méltó azonban, hogy míg a szeptemberi változatban szerepel Kazinczy neve, addig a decemberi és januári listákról már elmarad ez a név, s helyére a lajstromban Pálóczi Horvát Ádámé kerül. Ha tekintetbe vesszük a Révai–Verseghy vitáról fent leírtakat, talán nem minden alap nélkül való azt feltételezni, hogy a névcseré nem független az egyre nagyobb hullámokat verő konfliktustól. Kisfaludy e leveléhez mellékeli a pesti szótárhoz fűzött javaslatait.⁵⁶ Hozzászólásai feltehetően Verseghy és Tuboly írásos véleményeinek ismeretében születhettek. Kisfaludy véleménye nem érinti a pesti szótár egészét: kizárólag azokra a pontokra reagál, amelyekre korábban Verseghy is, és számos esetben – főként az ötödik fejezetet illetően – vele megegyező az álláspontja. Úgy tűnik, mintha nem is a pesti szótárt, hanem inkább Tuboly megjegyzéseit is felhasználva, Verseghy véleményét alapul véve, azzal számos, de nem minden ponton egyet értve állította volna össze saját javaslatait.

A legkésebb Péteri Takáts József véleménye készült el.⁵⁷ Ez valamennyi korábbi javaslatától eltér, hiszen voltaképpen egyetlen levélről van szó, nem járul hozzá részletes, a pesti – vagy más – szótárt elemző-kiegészítő melléklet. Péteri Takáts inkább irányelveket fogalmaz meg. Álláspontja – a bizottság többi tagjával összhangban – mérsékelt: körültekintő eljárást tart indokoltnak, s a már meghonosodott idegen kifejezések cseréjét csak abban az esetben javasolja, ha sikerül azokat egyértelmű jelentéssel bíró, gördülékenyen használható magyar megfelelőekkel helyettesíteni.

A fent ismertetett vélemények közül jellegéből adódóan csupán Verseghyé, Tubolyé és Kisfaludyé alkalmas arra, hogy hatását a zalai szótár létrejöttére vizsgálni lehessen. Az összevetést jelentősen nehezíti, hogy hármójuk közül egyedül Tuboly fűzött megjegyzést az alapot jelentő pesti szótár mind az öt fejezetéhez, s Verseghy és Kisfaludy egyaránt csupán háromról nyilatkozott.⁵⁸ Célszerű ezért fejezetenként haladni, s így kísérletet tenni arra, hogy hatásukat felmérjük. Figyelembe kell venni mindemellett, hogy a javaslatok között vannak átfedések, így egyes esetekben lehetetlen azonosítani, hogy egy-egy megoldás kinek a javaslatára jelent meg a zalai kötetben, mindössze arról lehet megállapítást tenni, kinek hány megoldása egyezik a végleges verzióval.

Az első fejezeten túlnyomórészt Kisfaludy javaslatai érvényesülnek. Verseghy és Tuboly ajánlatai közül alig akad, amit teljesen vagy változtatás nélkül elfogadtak volna. A második és harmadik fejezethez csak Tuboly szólt hozzá, s Zala megye bizottsága el is fogadta javaslatait. Mind a hiteles kiadások, mind a hivatali eskü szövegeinek esetében szinte szó szerint köszönnek vissza Tuboly ajánlatai. Az eltérés minimális, s nyilván a sok javítást tartalmazó kézirat letisztázása során keletkezett. A *Zalai szó-*

56 A kézirat nem található meg a Zala vármegyei közgyűlés iratai között. Szövegét Angyal Dávid közölte: KISFALUDI KISFALUDY, *Minden...*, 669–683. Kisfaludy nyelvújításhoz kapcsolódó nézeteiről bővebben: CZIFRA Mariann, „Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás: avagy közelítések a XIX. század elejének nyelvi mozgalmához”, *Tempevölgy* 7, 4. sz. (2015): 82–90.

57 Péteri Takáts József Nagy Józsefnek, Veszprém, 1807. január 15. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

58 Kisfaludy ráadásul csupán az ötödik fejezet első alfejezetéhez szólt hozzá.

tár öt fejezetéből tehát kettő minden kétséget kizáróan teljes egészében Tubolytól származik. A negyedik fejezet mind a zalai, mind a pesti változatban 90 kifejezést tartalmaz, összetételük azonban nem azonos: Zala három kifejezést elhagy, s helyükre más szavakat vesz fel a jegyzékbe. Az összevetett fejezetek 26 esetben közölnek egymással teljesen egyező ajánlatokat. Verseghy javaslatai 25, Tubolyéi 44, Kisfaludyéi 37 alkalommal felelnek meg a zalai szótárnak. Az összes közül az ötödik fejezet tűnik a legérdekesebbnek, mivel felhívja a figyelmet egy olyan körülményre, amit a zalai szótár kapcsán eddig nem regisztrált a szakirodalom. Szó esett róla, hogy e fejezet első alfejezete mindössze alig 10%-ban fogadja el a kiindulópontot jelentő pesti szótár megfelelő szakaszának javaslatait. Szintén említésre került, hogy a pesti szótár szóanyagából 116-ot elhagy a zalai, tehát mindössze 342 épült be a végleges verzióba. A szóban forgó alfejezet címszavainak így mindössze 37,8%-a egyezik a pesti szótár megfelelő szakaszának címszávaival. A deputáció véleményalkotóinak írásbeli javaslatai tehát ebben az esetben – mivel ők a pesti szótárból indultak ki – csak erre a hányadra terjedhettek ki. Adódik a kérdés: vajon honnan, s kitől származhat a címszavak és magyar megfelelőik 62,2%-a? Mivel a részletes javaslatok közül utolsóként Kisfaludyé is elkészült 1806 szeptemberére, a döntéshozók feltehetően ezt követően vethették össze a módosításokra vonatkozó ötleteket. Ekkor merülhetett fel az ötödik fejezet első alfejezetének meg bővítése. A deputáció 1806. decemberi ülésének jegyzőkönyve még nem, az 1807. január 27-ei azonban már megemlíti, hogy a végleges verzió kialakításához a deputáció tagjainak véleményén túl Szirmay Antal szótárát is felhasználták.⁵⁹ Fellapozva a kötetet kiderül, hogy a pesti és zalai szótárak szóban forgó szakaszának eddig nem azonosított címszavai – néhány kivételtől eltekintve – valóban innen származnak.⁶⁰ A melléklet rendelt magyar megfelelők forrása viszont nem mindig azonosítható. Sejthetően a deputáció tagjainak szóbeli ülésén állapodhattak meg e megoldásokban. A zalai szótár ötödik fejezete első alfejezetének ajánlatai az alábbi arányban egyeznek a deputáció tagjainak és Szirmaynak a javaslataival: Verseghy 229 tétel, Tuboly 174 tétel, Kisfaludy 233 tétel, Szirmay 346 tétel. Ismét szükséges hangsúlyozni, hogy Verseghynek, Tubolynak és Kisfaludynak csak a pesti szótár címszavaihoz fűzött megjegyzései ismertek, s hogy a javaslatok között vannak átfedések.

Tovább nehezíti az egyes hozzászólók végleges verzióra gyakorolt hatásának vizsgálatát, hogy az ötödik fejezet második alfejezete esetében csupán Verseghy és Tuboly ajánlatait ismerjük. A pesti szótár 35 kifejezését a zalai eggyel megtoldva 36 tételt tartalmaz. A két kiadvány e szakasza 5 esetben mutat teljes egyezést. A címszavak mellé rendelt magyar megfelelők nagy része nem azonosítható, csupán 8 esetben egyeznek Verseghy, és 12 esetben Tuboly javaslataival.

59 SZIRMAY, *Magyarázattya...*

60 Szirmay megoldásai egyébiránt már a zalai szótár negyedik fejezetben is fellelhetők, e fejezetet tekintve 19 esetben figyelhető meg azonosság a két kötet között.

2. táblázat: A pesti szótárhoz fűzött javaslatok forrásai

A pesti tiszti szótár fejezetei	Hozzászólók				
	Verseghy Ferenc	Tuboly László	Kisfaludy Sándor	Péteri Takáts József	Szirmay Antal szótára
I. A' Hivatalbeli Levelezésnek Tzímei	+	+	+	–	–
II. A' Hiteles Ki-Adások	–	+	–	–	–
III. Az Esküvések Formáik	–	+	–	–	–
IV. Az Egyházi és Világi Tisztségek	+	+	+	–	+
V. 1. A' Köz dolgok folytatásokban elő forduló ki fejezések	+	+	+	–	+
V. 2. A' Megyékbeli Hadi és Házi Pénz-Tárokra nézve.	+	+	–	–	–

Viszota Gyula állítása, miszerint „Verseghy véleménye döntő hatású volt a Zala vármegyei tiszti szótárra”,⁶¹ a fentiek ismeretében nem helytálló. Verseghy elküldött javaslatai a készülő szótár öt fejezetéből eleve mindössze hármat érintettek, s a deputáció más tagjai által készített ajánlásokat vizsgálva úgy tűnik, módosítási ötleteit ugyan figyelembe vették, de azok aránya – az összevetés ismertetett nehézségeit is figyelembe véve – egyáltalán nem kiemelkedő a zalai szótárban. Sőt: ha mindenképpen szeretnénk meghatározni azt a személyt a deputáció tagjai közül, akinek keze nyomát legnagyobb mértékben őrzi a zalai tiszti szótár, akkor Tuboly Lászlót kell megneveznünk, hiszen a fejezetek 2/5-e teljesen tőle származik, s ajánlatai a többiekéhez közel azonos arányban jutnak érvényre a többi szakaszban is.

61 VISZOTA, „Révai, Verseghy...”, 231.

Verseghy szerepe ennek ellenére feltétlenül érdekes a zalai deputáció munkálataiban, de inkább a személyes kapcsolati háló és irodalmi csoportosulások vizsgálata felől: a szótár készüléseinek éveiből ugyanis elenyésző számú olyan levél ismert, amelynek Verseghy a címzettje vagy feladója, s ilyen módon összeköttetéseire csupán másodlagos forrásokból van mód következtéseket megfogalmazni.

Melléklet⁶²

Jegyzések

A' hivatalbéli levelezésnek Titulussairúl.

Az 1ő szám alatt. A' cím név a' németbül van véve, és sokkal újabb, szokatlanabb, mint *titulus*, *titulatúra*, *titulál*, mellyek már régen megmagyarosodtak.

A' *Contextusban* el lehetne rövidségnek okáért hagyni a' *Császári és Királyi* szókot.

Hozzá tettem azonnkivül mindenütt *Koronás*, mert *Császári és Királyi Felségeknek* nevezzük már most Ő Felségének Gyermekeit is. A' *Korona*herczeg nem *Koronás*, hanem csak *Cs. és Kir. Korona-Fő*-herczeg, vagy *Korona-örökös Felség*.

Kegyességeibe helyett teszem *Kegyelmeibe*. Így végtére a' következő *Titulatúra* támad:

Elől: Felséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk!

Belől. *Koronás Felség*.

Alól. Császári és Királyi *Koronás Felség*ednek Királyi *Kegyelmeibe* jobbágyi alázatossággal ajánlottak holtunkig maradunk Császári és Királyi *Koronás Felség*ednek legalázatosabb szolgálai és leghűvebb jobbággyai.

Kívül. Felséges Urunknak dücsőségesen országló Ildik Ferencznek, választott Római és Örökös Austriai Császárnak; Német, Magyar, Cseh, Dalmatia, Horvát és Slavónia Országok', úgy szinte Gallicia', Lodoméria', és Jerusálem' Apostoli Királynának; Austria' Fő, és Lotharingyia', Velence', Szalizburgum' Nagy Herczegének; Erdély Ország' Nagy Fejedelmének; Stiria', Karinthia', Karnioliá', Vürtembergá', Alsó és Felső Szilézia' Herczegének; Habsburg' és Tirolis' Grófjának 's a' t. legkegyelmesebb Urunknak.

Intés. Mind ebben, mind a' következőkben megtisztogatom én a' Magyarságot is. Sokszor egy parányi kicsinység nagy különbséget okozhat. Így én nem tartom jónak elhagyni ama' megrövidített *Datívusok* után az *apostrophust*, mellyek a' deák *genitivusokot* szokták kifejezni. Mert *Austria Fő Herczegének* annyit tesz, mint *Austria Archiduci suo*; de *apostrophussal Austria' Fő Herczegének* nem tehet egyebet, mint *Austriæ Archiduci*. A' köz beszédben az ilyen eseteket elkerülni könnyű; de az írásban, és kivált a' *Curiális stílusban* a' tökéletes határozat, avagy *præcisio* nagyon szükséges.

A' 2dik szám alatt a' Cancelláriának *Titulussa* egészen megmaradhat, kivévén, hogy *jóvolt* és *lekötelezett* egy-egy szó, és így nem kell azokat elválasztva írni: *jó volt* és *le kötelezett*. Tellyes pedig magyarábban van írva, mint *teljes*.

62 Verseghy Ferenc: Jegyzések A' hivatalbéli levelezésnek Titulussairúl. Jelzet: MNL ZML IV. 1/b. No. 2. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok. 1807. január 26. közgyűlés, 2. szám.

A' 3dik szám alatt a' Nádor Ispánnak titulussát helyben hagyom, kivévén a' külsőt, melly jobbitva így szól.

Felséges Úrnak, Magyar és Cseh Országok' Örökös Királyi és Austria' Fő Herczegének *Jósefnek Antalnak*, az Arany Gyapjú' nem külömben, mint Szent Istvány' Apostoli Király' Rendgye' Nagy Keresztes Vitézzének; Magyar Ország' Nádor Ispánnának, Királyi Helytartójának, és Fő Kapitánnyának, a' Jászok' és Kúnok' Grófjának és Bírójának; a' Császári és Királyi Lovasság' Generálissának; két Magyar Lovas Sereg' tulajdonos vezérének; Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesített vármegyék' örökös Fő Ispánnának; a' Nagy⁶³ Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács' és a' Fő Méltóságú Magyar Septemvirális Tábla' Prézessének, Kegyelmes Urunknak.

Intés. A' Nádor Ispánnak Pest vármegyétől előadott Titulussában e' szó: *Törvényes* meg nem állhat, mivel annyit tévén, mint *legitimus*, ide az én ítéletem szerint nem illhet: *Jósef Antalnak* úgy hangzik, mintha *Jósef* vezeté⁶⁴ név volna. *Ezeredes* hamarább tehetne *Óbestert*, mint *Generálist*. A' német *Oberster* vagy *Obrist* névből megrontott *Óbest* szó olly járatos az egész Magyar Nemzetnél, hogy még a' *Fő vezér* helyett is jobban megfelelné a' *Colonel* francia szónak, melly a' deák *columna* szóból eredt, és ollyan Tisztet jelentett valaha, a' ki olly seregnek parancsolt, melly hajdan már *pirámis*, már *cónus*, már meg négyszögletű hosszas *oszlop* forma csoportokban járt és hadakozott, ammint a' *Polybius*' Históriájának francia vagy német fordításához ragasztott középüdübéli *Taktikából* kitetszik. A' *generális* a' magyarosítás által már régen nyelvünkhöz tartozó szó. A' *Colonellust* nem tehettem *Fő Vezérnek*, hanem csak *Vezérnek*, mivel e' két Lovas Sereg nem csak a' hadakozásban, hanem még a' békességben is nem függ a' Király után *egészen* a' Nádor Ispánytól. A' *Fő vezér* a' generalissimusnak lehetne magyar neve. Ha jó emlékezek, Nádor Ispányunk a' Septemvirális Táblánál nem *ül elöl*, mivel jobb kezénél a' *Prímás ül*; és e' Táblának még is *Prézesse*. A' *Prézes* szó is már régen magyar, és sokkal szokottabb 's értelmesebb, mint *Elöl-ülő*, mellyben a' fizikabéli értelem sokkal erősebb, mint a' morális vagy politikabéli. A' *septemvirális tábla* is szokott és magyaros szó, és e' Fő Törvényszéket értelmesebben meghatározza, annyival is inkább, mivel eredetének históriájára is mutat, mikor csak hét személyből állott.

A' 4dik szám alatt e' szót jő akaró öszve kell írni; *teljes* helyett pedig *tellyes* jobban van írva. A' külső titulust így jobbnak gondolom:

Felséges Magyar és Cseh Országok' Örökös Királyi és Austria' Örökös Fő Herczegének, Magyar Ország' Nádor Ispánnának; a' Nagy⁶⁵ Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács Prézessének és Consiliáriussainak, Kegyelmes Urunknak, Kegyes és jóakaró Urainknak.

Intés. *Tanácsos* annyit tesz, mint *consultus*, a, um; *tanács* annyit, mint *consilium* vagy *Senatus*; *tanácsnok* pedig, melly a' *Consiliariust* legjobban kifejezné, nem lelt az újjabb üdökben olly figyelmet, a' minőt érdemlett volna.

Az 5dik szám alatt a' Kamarának titulussában a' *Kintses Tári Tanács* helyett jobbnak ítélem ezen egyetlen egy régi magyar szót *Kamara*. *Kincstári* jobban volna mondva, mint *kincses tári*,

63 nagy [Átírással javítva.]

64 ve[.]eték [Átírással javítva.]

65 nagy [Átírással javítva.]

tári pedig legjobban, mivel nem mondjuk: *kincsestárnok*, vagy *kincstárnok*, hanem csak *tárnok*. De itt egyikkel sem lehet élni, mivel a' Magyar Királyi Kamara nem a' *kincsre* visel gondot, hanem egy általlában akár a' pénzbéli akár a' termésbéli jövedelmekre, és az egész gazdaságra. Azonkívül *jóvoltába* itt is csak egy szó; *leköteleztetett* pedig haszontalanul hosszabbított a' *lekötelezett* helyett.

A' 6dik szám alatt a' *Királyi Tábla* olly közönségesen bevett magyar nevezet, hogy helyette mást venni tellyességgel szükségtelennek tartom. *Tábla* szinte azon jussal tarthatik magyar szónak, a' mellyel *pompa*, *plánta* 's több efféle. *Törvényes*, mivel annyit tesz, mint *legitimus*, *legalis*, ide talán nem illik. *Itélő Szék* nem olly járatos, mint *Törvényszék*. Ha tehát tellyességgel új nevet akarunk neki adni, nevezzük inkább *Tekintetes Királyi Törvényszéknek*. A' magyarságra nézve e' két szót jegyzem fel jobbnak: *böcsös jóvoltába*.

A' 7dik és 8dik számok alatt öszve kell írni e' két szót: *Kormánysház*. *Kész kötelességű* nem olly jó, mint *kész szolgálatú*, mert az előbbeninek nincsen kétféle értelme, mint az utóbbinak, és így *courtoisiára* (udvariasságra) nem alkalmas. Azzal tudni illik, hogy kötelességemet késznek mondom, nem mondom magamot késznek e' kötelességem' tellyesítésére.

A' 9dik szám alatt a' Státusok el vannak hagyva. Alol *atyokfiai* helyett *attyokfiai* helyesebb. A' *boritékraivalóban*: vármegye után apostrophus' kívántatik; e' szókban pedig *Barátink* és *Szomszédink* a' Dativusnak *nak* jelét el nem lehet hagyni, ha tisztán és értelmesen akarunk magyarul írni.

A' 10dik szám alatt mind megmaradhat, kivévén, a' mit már eddig tett jegyzéseimmel megilletttem. A' *boritékraivalóban* az utolsó szó *Kapitányoknak* nem olly magyaros mint a' singularisban: *Kapitányának*.

A' 11dik szám alatt e' szó *városi* nem helyes a' *várasi* helyett, mivel az accusatívussa e' szónak *vár* nem *várot*, hanem *várat*, plurálissa pedig nem *várok*, hanem *várak*.

A' 12dik szám alatt lévő homlokirásban: *Nos Universitas* 's a' t. helyben nem hagyhatom e' három szónak: *Prælat*, *Baro*, *Magnas* fordításait. E' titulus: *Egyházi Fő Rend* csak az Érseket és Megyés Püspököket látszik illetni; *Prælat* pedig nem csak ezeket, hanem a' Tituláris Püspököket, a' Prépostokat, az Apáturokat, a' Kanonokokot, és az Espereseket is jelenti. *Baro Regni* már régtől fogva *Zászlós Úrnak* nevezetik, nem pedig *Ország' Zászlóssának*, melly szó inkább csak *Zászlótartót* jelent, mintsem olly Urat, a' kinek jussa van, saját zászlója alatt hadi sereget vezetni. E' titulus *Nagy* sokkal közönségesebb, hogysem csak a' *Mágnásokot* lehetne vele jelenteni. Az Orzágnak Naggyai nem csak a' Királyi Herczegek, más Herczegek, Grófok és Bárók, hanem az ollyan Nemesek is, kik főbb hivatalokat viselnek, mint a' *Judex Curiaë*, a' *Præses Cameraë*, és a' Státusnak belső Consiliáriussai. Én tehát [!] e' homlokirást így tenném:

Mink Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült Vármegyék' Prelátussainak, Zászlós Urainak, Mágnássainak és Nemesseinek Gyülekezete.

Intés. A' közönség nem olly sükeres és régi magyar szó, mint *Gyülekezet*, és egyébaránt is inkább *communitást* tesz, mint *universitást*. E' szócskával *mi* a' tiszta Magyar csak a' possessivumok előtt él, mellyeknek végeire áttetetik a' *mink* igaz plurálisnak két utolsó betűje: a' *mi vármegyénk*.

A' 13dik szám alatt: *Mi Pest 's a' t. Vármegyébéli Karok és Rendek* rossz magyarsággal van mondva. Azonnkivül hogy a' formatíva *béli* a' mi nyelvünkben plurálishoz nem helyesen ragasztatik, így tisztábban volna ejtve: *Mink Pest 's a' t. Vármegyéknek Egyházi és Világi Fő és Nemes Rendgyei*. De mivel itt e' deák szó *Status* igazán és tökéletesen nem fordíthatatik, és már régtől fogva úgy élünk vele közönségesen, mint magyar szóval, legjobbnak ítélném e' homlokírást így tenni: *Mink Pest, Pilis és Solt Vármegyéknek Státussai és Rendgyei*: A' *Kar* ide semmikép nem illik, mert ezzel csak az Angyaloknak, vagy az Énekeseknek gyülekezetéről élünk. Ebből lehet a' 14dik számot is megjobbítani.

A' 16dik és 17dik szám alatt rövidebb és szebb volna e' nevezet: *Pörítélő Törvényszék*: *Sedes Judiciaria civilis*, és *Bűnitélő Törvényszék*: *Sedes Judiciaria Criminalis*. Lehetne azonban az elsőt általlyában csak *Törvényszéknek*, a' másikat pedig *criminális Törvényszéknek* is nevezni, mint eddig, mivel e' szó *criminalis* a' magyar beszédben is ösmeretes és régtől fogva járatos.

A' 18dik szám alatt a' *kirendelt személyek* nem teszik azt, a' mit e' szó *Deputatio* jelent, melly a' Magyarban is régtől fogva járatos, és így már magyar is.

A' 19dik szám alatt úgy látszik, mintha el volna hagyva valami. Kivül így szoktuk eddig az *Excellentiás* Uraknak titulussát írni: *Ő Excellentiájának, Nagy Méltóságú N. Úrnak 's a' t.* Belül: *Kegyelmes Uram!* A' Contextusban: *Excellentiád*; és e' rendet nem is igen változtathattuk meg.

Egyébaránt a' Titulatúrákról szóllottam már én sokat, Német nyelvenn kiadott Magyar Grammaticámban a' 177 oldaltól fogva 182dikig, melly Pestenn e' név alatt *Neuverfaßte ungarische Sprachlehre* Eggenbergernél találhatik.

*Az Egyházi és Világi Tisztségeknek
neveiről.*

Primas. Az *Egyházi* titulus már a' *Fő Pap* nevében foglaltatik. E' szó *Prímás* nem csak egyházi hanem világi hatalmát is jelenti Országunkban az Esztergomi, nem *Fő Papnak*, hanem *Érseknek*. E' szó nélkül tehát *Prímás*, melly már régen megmagyarosodott, el nem lehetünk.

Metropolitana Ecclesia. Érseki szent Egyház. *Metropolitana Sedes:* Érseki székhely. *Protonotarius Apostolicus:* Apostoli Protonotárius, vagy legfellyebb *Apostoli Fő notárius*; mert jegyző ki nem teszi azt tökéletesen, a' mit *notárius* jelent, melly szó még a' falusi embereknél is ösmeretes és járatos. Jegyző az is, a' ki a' rovásonn vagy a' határonn vagy akárhol valamint, nem írással, hanem más egyébbel megjegyvez, de azért még sem *notárius*, hanem *signator*.

Generalis vicarius Capitularis: Káptalanbéli Generális Vicárius. ösmeretesebb, jártasabb és helyesebb, mint *Helytartó*, melly csak *Locumtenens* tesz, kinek hatalma a' *vicáriusétúl* nagyon különböz.

Sede vacante in Pontificalibus Suffraganeus. A' Püspöki Széknek nem lehet Helytartója, hanem csak a' Püspöknek. *Suffraganeus* olly szentelt Püspököt tesz, a' ki a' Megyés Püspök helyett a' Püspöki szenteléseket viszi végbe, a' mit egy szóval magyarul lehetetlen kimondani. Tegyük tehát így: Az *Árva Szent Széknek a' püspöki szentelésekben Suffraganeussa.*

In Spiritualibus Vicarius: a' lelki dolgokban vicárius; mert fellyebb már mondtam, hogy *vicariust helytartó* ki nem fejezi.

Cathedralis et Collegiata Ecclesia: Ha az elsőt *Székes Egyháznak* mondgyuk, nevezhetjük a' másikat *Káptalanos Egyháznak*. Én az elsőt értelmesebben nevezném: *Püspöki Anyaszentegyháznak*. De legjobbnak itélem még is a' deákot mind a' kettőben így megtartani: *Catedrális Anyaegyház*, és *Collegiata Egyház*.

Præpositus Major Infulatus: infulátus nagy Prépost; mert az *infulátus* szó mind a' papi mind a' világi curiális stílusban ösmeretes és járatos; a' *püspöksüveges* pedig nekem alacsony kifejezésnek látszik lenni. *Püspöki süveg* rosszul van mondva magyarul *Püspöksüveg* helyett, melly hasonlóképen alacsony és csak köz népek való kifejezés *Infula* helyett, mellyet a' német is megtartott: *Infel*, még a' köz nép a' *Bischofshut* vagy *Bischofshaube* szókkal él.

Capituli Lector, Cantor, Custos, Magister Canonicus. Ha megtartjuk a' deákból e' szót *Káptalan*, miért nem a' többit is? Mondgyuk tehát a' *Káptalannak Lektora, Cántora, Custossa, Mester Kano-nokja*, mert e' Magyar szavak: *olvasó, éneklő, kincstartó, tanító* koránt sem teszik ki e' nagyobb Tisztségeknek díseit, mivel *legendistát, prebendátust, succentort, choristát* s a' t. is jelenthetnek.

Archiepiscopus: Érsek; Episcopus Dioecesanus: Megyés Püspök. Archidiaconus: Fő Esperes derekasan vannak magyarul kitéve; de a' *Vicearchidiaconus*' nevénél inkább élnék *Vicze Esperes* mint *Al Esperes* szóval, mivel szokottabb.

Poenitentiarius Major: Főbb penitentiárius. Öreg nem tesz annyit mint *major*; sem *gyóntató* annyit, mint *poenitentiarius*; mert gyóntató csak confessor cagy confessarius.

Consistorium: Szent Szék. De clerus junior: nevedék Papság. Clerus minor a' lelki pásztoroknak engedelmeskedő részét jelenti, *Clerus major* pedig a' lelki pásztoroknak igazgató részét, úgymint a' Püspökököt Káptalannyaikkal és szent Székeikkel egygyütt.

Tabula Septemviralis: A' Septemvirális Tábla. Lásd fellyebb akár a' 3. szám alatt: Tabula Regia Judiciaria: A' Királyi Tábla. Lásd a' 6. szám alatt. Tabula ditrictualis. A' districtuális Tábla; mert Kerület *Circulust* tesz és nem *Districtust*, melly szó már régen megmagyarosodott. *Camera R. H. A. A' Királyi Magyar Udvari Kamara. Lásd az 5 szám alatt.*

Prælatas Tabulæ R. A' Királyi Táblának Prelátussa, régi és járatos magyar név. *Baro Tabulæ R. A' Királyi Táblának Bárója*, hasonlóképen régi magyar nevezet.

Consiliarius et Referendarius Aulicus: Udvari Consiliarius és Referendárius. *Secretarius Aulicus*: Udvari Secretárius. Ha ezt *Titoknoknak* mondgyuk, miért nem nevezzük a' Consiliáriust *Tanácsnoknak*? De azt tartom, hogy e' két hivatalt a' deákbul vett és megmagyarosodott szók *Consiliarius* és *Secretarius* legtökéletesebben kifejezik.

Concipista nem viselheti a' *Munkakészítő* nevet, melly még a' kézművesre és a' napszámosra is illik. Magyarúl is jól van *Concipista* mondvá.

Officium egyáltalában e' szóval *Tisztség* fordítatik, és rosszúl, mert a' *ség* vagy *ság* formativa a' Magyarban soha sem jelent *helyet*, hanem csak *állapotot*, *hivatalt*. Lásd a' *Tiszta Magyarságot az 54 oldalonn*. *Officium* pedig itt a *helyet* jelenteni, a' hol a' *Regestrátorok* és az *Archiváriusok* dolgoznak.

Regestratura et Archivum. A' *Regestratúra*⁶⁶ és az *Archivum*, vagy a' *Regestratúrának* és az *Archivumnak Officiuma*. A' *lajstrom* terjedtтеbb értelmű szó, hogysem éppen csak ezen *Officiumnak* *Regestrumait* jelentse. *Leveles tárház* helyett rövidebb volna *levélház*, mint *könyvház*; de még sem tenne *Archívumot*. *Tárház* ide éppen nem illik; *Archivum* pedig már régen megmagyarosodott, valamint a' *Dicasterialistáknál* a' *Regestratúra* is. *Regestraturæ Adjunctus*: a' *Regestratúrának Adjunctussa*; mert *Segéd* Adjutort tesz.

Expedituræ Officium. Az *Expediturának* vagy *Expeditorátusnak Officiuma*. Okaim hasonlók az előbbienekhez. *Expeditor* a' magyarban is járatos; a' *Kiadó* pedig terjedtтеbb és tétovázóbb értelmű. *Accessista* is járatosabb a' *Bejárólónál*, melly inkább *incessistát* tesz, és mindenre illik, a' ki valahová bejárúl.

Officium Protocolli et Exhibitorum: A' *Protokollumnak* és az *Exhibitumoknak Officiuma*, vagy az *Exhibitorium Officium*. *Jegyzőköny* [!] terjedtтеbb értelmű és szokatlanabb mint *Protokollum*. *Előladott* nem teszi ki az *Exhibitumot*. Errevalónézve én a' *Protocollista* nevet is meghagynám. *Janitor* és *Cursor* még deákul is mást tesz ezen esetben, mint *ajtónálló* és *szolga*. Ezeket is tehát inkább meg kell hagyni.

Officium Taxalatus. A' *Taxalátus' Officiuma*. A' mit *taxalatus* tesz, azt a' magyar *taksálás* ki nem teszi, mellynek *taxatio* felel meg. A' *Taxator* nevet sem fejezi ki a' *taksáló* szó. Valamint tehát az *or* végzéssel több deák szót megmagyarosítottunk, mint *kántor*, *monostor*, *lator*, *pásztor*, *prókátor*, *tútor*; úgy ezt is meg lehet az *or* végzéssel hagyni.

Officina Rationaria: jól magyarúl és közönségesen *Számtartóságnak* vagy *Rationariának* mondatik, nem pedig *Számvétel'* helye. *Rationum Exactor* magyarúl is *Exactor*; és *Rationum Consulor*

66 *regestratúra* [Átírással javítva.]

magyarúl is csak *Consultor. Rationum officialis: számtartótiszt*, vagy a' német' példája szerint röviden *számtiszt*. *Ingressista* megmarad, mert *Író* terjedtebb értelmű.

Juratus Agens Aulicus: Udvari esküdt Agens: mert *Ügyelő* annyit tesz csak, mint *figyelmező, vigyázó*.

*Regium centralis Cassæ fundationalis Politicæ Præfecturatus*⁶⁷ *Officium*. A' *Kormánybéli fundationalis centrális Cassa-Prefecturátusnak Officiuma*. Itt a' *Politica* nem tesz *világít*, mert e' szó alatt *fundationalis* mind a' világi, mind pedig az egyházi fundációk értetődnek. *Fundatio* helyett a' magyar szót *Szerzemény*, melly *institutumot* is tehet, a' versekben vagy tudós könyvekben el lehet tűrni, de a' curiális stílusban *fundationnak* szorosabb határozattya van. *Kegyes hagyomány* annyit tesz, mint *pia traditio* vagy mint *mite mandatum*, mert *meghagyni* valakinek annyit is tesz, mint megparancsolni. E' szót *centrális* magyarúl ki nem lehet egyébkép tenni, hanem *körközépponti*, mert középpontya lehet a' táblának is; de a' *centrum* és *centrális* a' tudományos és curiális stílusban már régen szokott és megmagyarosított. *Cassa* még a' magyar beszédben is ösmeretesebb és szokottabb, mint *pénztár*. *Cassa* a' deákban vasas ládára illik, és az olasz *Cassa* vagy a' francia *Casse* szóból, valamint ez a' deák *cassa* névből eredt; a' magyar *tár* pedig többnyire egész házról vagy szobáról mondatik, mellyben akármiféle kincs vagy takarmány tartatni szokott. Ennek az *Officiumnak* Tisztjei magyarúl is: *Prefectus, Contraágens, Liquidator* legjobban ejtetnek. Szokott nevek már ezek ezen *Officiumban*. *Főtiszt* terjedtebb értelmű, mint *Præfectus*. *Vizont vigyázó* helyett *vigyázó* maga valamicskével jobb volna, de a' *Contraágenst* ki nem teszi. A' *Felfejtő* és *Kinyomozó* mindöszve sem foglallya öszve a' *Liquidátornak* hivatallyát.

Főtisztelendő Uram!

A' többi szókról való Jegyzéseket egynehány nap múlva küldöm el Főtisztelendő Urnak, kinek ezen alkalmatossággal elegendőképen nem⁶⁸ panaszkodhatom fájdalmamot, mikor látom, hogy Hazafitársaink a' Curialis Stílusban szokott mesterséges szóknek fordításával is megmeg veszedelmes kicsinységekben foglalatoskodnak, a' helyett hogy a' fő dolgot ügyelnék. *Cházár András* Urnak, N. Gömör Vármegye' Táblabírájának iszonyodással olvasom ama' projectumát, hogy a' Magyar Nyelvűl mind ki kell vetni az idegen nyelvekből kölcsönzött szókat, a' minők még ezek is: *föld, plánta, pompa, király, Nádor Ispány*, 's a' t. A' Curialis Magyar Stílus noha sok deák szóból áll, de csak magyar még is, és már régen kész.

Hazafitársaink pedig, a' helyett hogy ezenn a' kész curialis magyar nyelvenn az Ország' dolgaait az új törvény szerint folytatni kezdenék, a' mi a' fő dolog; a' curialis magyar stílust a' *purismus* által úgy felforgatták, hogy végtére a' fő dolgot sem ezenn, sem az új nyelvenn végre nem hajthatták. Ennek a' vége az lessz, hogy a' Magyar nyelvnek ellenségei egyszerre felkiáltják, hogy az Ország' dolgainak folytatására alkalmatlan, és a' deákat visszakerik.

Budánn Szent Jakab' Havának 6dikánn 1806.

67 *Præfect[.]ratus* [Átírással javítva.]

68 nem <pas>

Regia Cassarum filialia Officia.

A' Cassáknak Királyi *filialis Officiumai*. A' *filialis* szó nem csak a' politicumokban, hanem az egyháziakban is régi magyar szó: a' *filialis Plébániák* [!], vagy inkább templomok.

Cassæ extraseriales. Az *extraserialis*, vagy legfellyebb a' *szerenn kívül való Cassák*; mert szer teszi itt ki igazán a' *series*t, melynek elejéből származott, mint a' *kap* verbum a' *capio* deák szónak első silabájából. Szer azonban a' *materia, corpus, res* deák szóknak is megfelel a' fizikában.

Provincialis Commissariatus. Kerületnek nevezetett már fellyebb a' *Districtus* is, jól lehet e' szó igazán csak *Circulust* tesz. Biztos annyit tesz, mint *hiteles*; mert senkit sem szoktunk *biztos* emberünknek nevezni akkor, mikor valamit reá *bízunk*, hanem csak akkor, mikor benne *bízunk*, nem mint köteles al tisztünkben, hanem mint barátunkban, vagy jó emberünkben. Azonkívül a' *Tartomány*' *Biztossa* azt az ideát is támasztja bennünk, mintha e' *Commissárius*nak a' *Tartomány* adott volna hivatalbéli hatalmat. Itt is tehát jobbnak tartom meghagyni a' deák ugyan de megmagyarosodott neveket: A' *Provincialis Commissariatus*; a' *fő* vagy *vice Commissarius*.

Commissio Studiorum. A' *Tudomány* nem *Studium*, hanem *Scientia*. Ha a' *studiorum* szót nem akarjuk megtartani, *Oskolákra ügyelő Commissiónak* nevezhetjük.

Præsidium Gerens legértelmesebb így: a' *prezídium viselő*; mert valamint *Prézes* úgy *prezídium* is a' magyarban már régen mondatik.

Assessor Commissionis nem tetetik ki jól a' *Tag* névvel; mert a' *Prézes* és a' *Secretárius* vagy az *Actuárius* is tagja. Itt is tehát jobb meghagyni az *Assessor* nevet.

Actuárius más és a' *Notárius* is más, és még is mind a' kettő *Jegyzőnek* neveztetik. Maradgyon meg inkább mind a' kettő.

Fundus Religionis: az *Egyházi fundus*. Mert érték annyit tesz, mint *valor*. *Fundus Studiorum:* az *Oskolafundus*

A' vármegyénél.

Supremus Comes: Fő Ispány. *Officii Supremi Comitis Administrator:* a' *Főispányságnak Administratora*. Administrator helyett *Kiszolgáltatót* lehetne tenni, ha e' nevezet elég járatos volna. *Helytartó* Locumtenens tesz.

Ordinarius Vicecomes: Az *Ordinárius Viceispány*. *Substitutus Vicecomes:* a' *Substitútus Viceispány*. Ezek régi és szokott nevezetek a' magyar beszédben is. E' szók *Első al Ispán*, és *második al Ispán* olly ideát hoznak eszünkbe, mely az *Ordinarius*nak és *Substitútus*nak törvényes hatalmával nem igen egyez meg.

Ordinarius Notarius, Vicenotarius, Archivarius: Fő Nótárius, Viczenótárius, Archivárius régen szokott szavak, és valamennyi új nevezetekenél értelmesebbek.

Generalis Perceptor et Viceperceptor megmarad, mert én azt tartom, hogy a' *Perceptor* nem szedi az adót, hanem csak kezéhez veszi, mikor hozzák. Az adószedő ezt faluról falura, házról házra szedi. De azonkívül a' *Perceptor*' keze alatt nem csak az adóbéli pénzek vannak. Hogy *generalis* nem annyit tesz, mit *fő*, kitetszik abból a' *contradictióból*, mely a' *Vice Perceptor* névnek fordításában e' szókban *al-fő* nagyon szembe tűnik.

Exactor és Vice Exactor legjobban mondatnak magyarul is.

Ordinarius Jud[ex nobi]llium. Fő Szolgabíró. *Vicejud[ex nobi]llium:* Vice Szolgabíró. Nekem úgy látszik, hogy az *al* és a' *vice* között különbség van. A' ki csak *al*, vagy *második*, annak hatalma megszűnik, mihelyt a' *fő* vagy az *első* jelen van. De a' *vicének* törvényes hatalma van még a' *főnek* jelenlétében is, valamint a' *Substitutus* *Vice* Ispánnak is, az *Ordinárius*' jelenlétében, és ennek megmeg a' Fő Ispány' jelenlétében.

Ordinarius Fiscális és Vice Fiscális magyarul is helyesen van mondva. Az *ügyész* nem tehet egyszersmind *Fiscális*t is, *Prókátort* is; mert sok *Prókátor* van, a' ki nem *Fiscalis*.

Particuláris Perceptor már régen megmagyarosodott név.

Primarius Commissarius: Fő Commissárius. Adjunctus: Adjunctus. Meg kell hagyni ezeket is: *Contractionális*, és *Transennális Commissarius*, mert illy röviden és illy értelmesen egyszersmind ki nem mondhattuk. *Campeustus Commissarius: mezei* vagy talán *Tábori Commissarius. Viarum et Aggerum Commissarius: Az útakra és töltésekre ügyelő Commissarius.*

Cancellariæ Expeditor: a' Cancelláriának Expeditora.

Az Ordinarius Geometra vagy *Földmérő.*

Rei sericeæ Curator: Selyemgazda; mert a' tenyésztető a' selyembogár.

Magazinarius: Magazinszolga; mert csűr csak a' gabonaháznál mondatik.

Diurnista a' magyarban is szokott.

A' köz dolgoknak folytatásában előforduló szavak.

A.

Allatura: Nőhozomány, mert feleségtől hozott jószágot tesz. Megmaradhat azonban, legalább mint synonymum, az *allatúra* szó is.

Ærarium Regium: a' Királyi Ærarium, vagy legfellyebb: *a' Királyi Tár.*

Acquisitio: Keresmény. Conquisitio: Köz Keresmény.

Authentia: Hitelesség vagy *Authentia.*

Armalis: Vitézlevél inkább, mint igazi nemes levél. De a' Magyarban az *Armális* szót minden ember megérti.

Adoptio: Fogadás, Fiúfogadás, Örökfogadás. Az utolsó ezen értelemben össze kell írunk, úgy mint két *substantívumból* összeállott nevet; egyébaránt annyit tenne, mint *perpetuum votum*, vagy *perpetua adoptio.*

A' personális és reális Actorátus. Akármint kinozzuk magunkot, ezt magyarul jobban, ér-

telmesebben és rövidebben ki nem fejezzük,⁶⁹ mint deákos-magyar Eleink már megcselekedték.

Actus majoris vel minoris potentiae. Vagy hagyjuk meg, vagy mondjuk röviden: *Tetes, és kisebb erőszaknak.*

Abactio et Invgiatio. Vagy hagyjuk meg, vagy mondjuk röviden: *Pörhajtásnak és Kárhajtásnak;* vagy, ha tetszik, nevezzük az első *elhajtásnak* (a' pörös helyről tudni illik), a' másikat pedig *behajtásnak*, (úgy mint a' kár miatt.)

Apellata. Ezt magyarul illy röviden és értelmesen ki nem tesszük.

Actus personalis: Személyes Tett.

Aetas perfecta: Emberkor. Imperfecta: Gyermekek. Legitima: Törvényes kor. Illegitima: nevetlen vagy törvénytelen kor.

Antecedens: Fő tétel. Consequens: Következés, vagy Következtetés.

Adulterium: Házasságtörés. Adulter: Házasságtörő.

Actio, legjobb, ha megmarad.

Arendator. Árendás régi magyar szó, valamint *Árenda* is.

Agilis: Nönemes, vagy maradgyon inkább, ammint van.

Admonitio Judicialia. Törvényes intés annyit tesz, mint *legitimum monitum.* Ha a' törvényes mellett meghagyjuk az *Admonitiót*, értelmesebb. Én *Bíróintésnek* mondanám.

Admonitoriæ Litteræ. Intő levél vagy *Admonitória.*

Authenticatio: Hitelesítés, vagy meg is maradhat, mivel magyarban is járatos.

Authentica Inquisitio. Hiteles Vallatás vagy *Hiteles Inquisitio.*

Agens. Erre illene egyedül az *Ügyész* név, mivel *ügy* nem annyira *pört*, mint egyáltalában annyit tesz, mint *sors.* Azért mondjuk *ügyefogyottnak*, a' kinek rossz a' sorsa.

69 fejez[.]ük [Átírással javítva.]

De jobbnak állítom még is, az *Ágens* nevet még a' magyarban is megtartani.

Aulæ Familiaris: Udvari Hűs. Mert hív és hű csak adjectivumok, kivéven az Egyházi Stílusban az elsőt: *Krisztus' hívei's a' t.*

Administratio politica. A' kormánybéli Ki-
szolgáltatás vagy *Administratio.* *Polgári* annyit tesz, mint *civilis.*

Artilleria. Legjobb, ha megmarad; mert e' szó a' francziában is többet tesz a' *pattyantúsok'* [!] hivatalyánál; mivel alatta nem csak a' *Personale*, hanem még a' szerszámok és a' fegyverházak is értetődnek. Azonkívül *pattantyús*, vagy *pattyantús* alacsony szó is, mivel a' *pattantó* participiumból van megrontva. Én őket *Artilleristáknak*, vagy legfellebb *ágyúsoknak* inkább nevezném.

Asylum: Menedékhely.

Ars Oratoria: A' Szónoki mesterség, mert hajdan Szónok annyit tett, mint *Orator*; melly név *emphatica l* betűvel megtoldva még most is három Magyar helységé. A' szónok névvel élünk már a' tudós könyvekben is.

Ab intestato: Végső rendelés vagy *testamentum* nélkül.

Argumentum: Okoskodás; mert indító ok annyit tesz, mint *motivum.* Él azonban a' deák *motivum* helyett is az *argumentum* szóval, és ilyenkor ezt is indító oknak kell mondani. *Argumentum rei:* a' *dolognak* rövid mivolta, *foglalattya, veleje.*

Artefactum: Mestermű és adjective: *mesterséges.* Művel, azaz munkával készül még az is, a' mi nem mesterséggel megy végbe; és így művel készültnek nem lehet mondani.

Analysis: Feltagolás. De jobb, ha megmarad, kivált mikor a' *Synthesisnek* általellenében tetetik.

Affirmative: állítólag. Negative: tagadólag.

Allegata et probata. Az előadott és megmutatott okok, vagy dolgok. Meg is maradhat.

Arbiter. Eddig *Közbírónak* mondatott még a' régi könyvekben is, mivel mind a' két résztől köz akarattal választatik.

Arbitrium jól magyarul *kény.* Innen jön *kénytelen, kényszerít* (mintegy: *kényt szorít*), *kényes's a' t.*

Applacitare: Helyben hagyni.

Abortus: Üdötlen szülés, éretlen szülés.

Assistentia fiscalis: Fiscális Pártfogás.

B.

Baro Regni: Zászlós Úr.

C.

Corpus Juris: Törvény Könyv. Magyar Törvény

Civitas: Polgári Társaság. Item: Város.

Cessio, Cessionarius. Engedmény, Engedményes. De jobb meghagyni, mint ösmeretes magyarisított szavakat.

Clausula: Zár. Mert a' *kikötés* a' hajót illeti.

Crimen læsæ Majestatis: Felségsértés.

Conventus: Konvent. Szerzetes gyülekezet. Szerzetes ház.

Causa activa et passiva. Felpör, alpör.

Commissarius megmarad; mert *biztos* a' már fellebb említett okból ezt nem teheti. *Hagyományosnak* jobban lehetne nevezni, ha szükséges volna; mert *committre alicui aliquid* annyit tesz, mint: *meghagyni valamit valakinek.* Ellenben *bízni valamit valakire* deákul annyit tesz, mint: *confidere alicui alicui exequendum.*

Copula carnalis: Testvegyülés. Elhálás is jól kifejezi, de a' *testvegyülés* tisztességesebb szónak látszik.

Carnalis frater: egygy atyától való testvér. *Uterinus:* egygy anyától való testvér. A' ki vagy nem egygy atyától, vagy nem egygy anyától van, azt *fél testvérnek* is lehet nevezni.

Consanguinei: vér szerint való Atyafiak.

Collaterales: Rokonyok.

Cognati: Anyarokonyok. Agnati: Atyarokonyok.

NB. Az Atyafiságnak neveit én illy rendbe szedtem már egynehány esztendő előtt:

Avus: Ős. Proavus: Déd. Abavus: Ősős. Atavus: Dédős.

Avia: Nagy Anya. Proavia. Űk. Abavia: Űk-anya. Atavia: Űkük.

Avunculus: Anyabátya és Anyaöcse.

Avunculus Magnus: Nagyanyabátya, és Nagyanyaöcse.

Proavunculus: Űkbátya, és Űköcse.

Abavunculus: Űkükbátya, és Űkökőcse.

Amita: Atyanéne, és Atyahúg.

Amita magna: Ősnéne és Őshúg.

Proamita: Ősősnéne, és Ősőshúg.

Abamita: Dédősnéne, és Dédőshúg.

Patruus: Atyabátya, és Atyaöcse.

Propatruus: Ősbátya és Ősöcse.

Matertera: Anyanéne és Anyaöcse.

Promatertera: Nagyanyanéne és Nagyanyaöcse.

Sponsa: Menyasszony, Meny.

Nurus: Ara, most Meny.

Socer: Ip vagy Após. Socrus: nap, vagy Anyós. Az első ipának, a' másik pedig napának is mondatik, mellyeknek tehát törzsök szavai: ipa és nap.

Fratria et Glos: Ángy.

Levir et Affinis: Sű; most már Sógor.

Citatio: Idézés vagy citatio. Citat: idéz vagy czítál.

Curatela és Tutela, jobb, ha megmaradnak, mivel illy röviden és értelmesen ki nem lehet tenni.

Condascendit Judicatus. A' bíróság helytelennek ítéltetett.

Collateralis Inquisitio: Mellékvallatás

Condigna aestimatio: Értékbecsülés.

Communis aestimatio: Köz becsülés.

Communitas privilegiata: Privilegyiáltt Communitás, vagy legfellyebb: Szabadságos Közönség; mert szabados diminutivuma a' szabadnak, valamint feketés a' feketének. Lásd a' Tiszta

Magyarságot a' 62. old. és így szabados többnyire rövidséges értelemben vetetik. Község pedig a' Magyarban annyit tesz, mint plebs communis.

Cancellaria, Cancellista. Legjobb, ha megmaradnak. Mert íróház és írnok van a' Kalmároknál is a' Comtoirokban. Azonkívül írnok rosszul formáltt szó; mert nok silabával sem a' régi sem az újabb jobb Íróknál nem találni verbumbúl, hanem csak substantívumbúl formáltt szót, mint: tárnok, tálnok, pohárnok's a' t.

Causa criminalis. Criminális pör, vagy legfellyebb bűnpör; és nem büntető pör; mert a' causa lehet criminalis, a' nélkül hogy büntessen, ha tudni illik az Incattust ártatlannak leli.

Causa Fiscalis. Fiscális pör, vagy legfellyebb Fenypör.

Confinaria Militia: Határkatonaság vagy Határőrség, mivel ör annyit tesz, mint strázsza, várta.

Coenobíta: Barát, Szerzetes. Cenobíta.

Credentionális Levél, vagy legfellyebb Hitelező Levél.

Circulares, Currentales megmaradhat. Lehet azonban kerengő és futó leveleknek is nevezni. Kerülni mást tesz, mintsem kerengeni, és a' borúsrák már régen futó írásoknak mondatnak.

Civilis Status: A' Polgári Status; mert Rend annyit tesz, mint Ordo, és a' mi Törvényünkben Status et Ordines megkülömböztetnek. Röviden: Polgárság. Tehet azonkívül Kormánybéli állapotot is.

Classis vagy maradgyon meg, mivel szokott magyar szó, vagy felekezetnek mondasson. *Classificare:* classificálni, vagy felekezetekre osztani. *Rendezni* legfellyebb ha a' kaszásokról volna jól mondva, mikor szénarendeket csinálnak. *Rendet* lehet csinálni tökéletesen – egyféle tárgyakból, de *classificálni, felekezetekre* osztani csak olyan dolgokat lehet, mellyek nem csak hasonlítanak egy fő tulajdonságban egymáshoz, hanem egymástól más tulajdonságokban különböznek is.

Consiliarius vagy maradgyn meg, vagy mondasson *Tanácsnoknak*; mert *Tanácsos* annyit tesz, mint *consultus*, *a*, *um* és adjectivum. Nagyon szokásba vették ugyan már a' *Tanácsost*; de tudok már én több ilyen új csinálmányokat, melyeket az újságvadászok hamar felkaptak, 's melyek a' józan Filológiának próbakövét ki nem állhatván, hamar el is enyésztek.

Confessio: Vallás.

Commendans nem lehet *Hadi Parancsoló*, mert többnyire, és még békeesség' üdejénn is, csak a' várakban parancsol. Ezt tehát meg kell hagyni annyival is inkább, mivel a' *Commandírozó* és *parancsoló*, kinek hatalma már egy egész országra vagy tartományra terjed.

Commodatum: Kölcsön.

Complex: Czinkos. Mert *czimbora* a' gonoszoknak egész társaságát teszi, és *czimboráló társ* tehet⁷⁰ csak annyit, mint *complex*; de ennél *czinkos* sokkal rövidebb.

Compromissum: Bíróeggyezésnek lehetne mondani, ha megtartani jobb nem volna.

Consortium litis: Pörtársaság. *Consors litis*: Pörtárs.

Contravertere: Ellenzeni: *Controversia*: Ellenkezés, villongás, pör, controversia.

Controversia metalis: határpör, határvilongás.

Carcer: fogház, börtöny, tömlőcz.

Conspiratio: Pártszövetkezés; mert *Szövetkezés* magában jót tesz. De megtartani legjobb.

Cruentatio: Vérzés.

Coactio: Kényszerítés, kénytelenítés, erőltetés.

Convincere még a' Régieknél sem tett *marasztalni*; mert valamint *maradtság*, vagy *marasztás* büntetést, birságolást tett, úgy *marasztal* nem tehetett egyebet, hanem csak *büntet*, *birságol*. *Convincere* pedig nem tesz még annyit,

mint büntetni; rész szerint, mivel a' *Convictio* csak a' crimínálisban⁷¹ szállhat a' következő megérdemlett büntetésről, melyet azonnkivül az *Apellatio* által még itt is el lehet kerülni. De azonnkivül *marasztal* még *büntet* helyett is már most tellyességgel járatlan, és egészen mást tesz. Haggyuk meg tehát *convincálni*, melly a' magyarban már régen ösmeretes és szokott.

Calumnia: Pörpatvar.

Contumacia: Engedetlenség, Nyakasság, Konokság. De legjobb meghagyni.

Contributionale: adóbéli, contributionális.

Commisariaticum: megmarad, valamint *Commissarius* és *Commissio* is.

Campsoriales Litteræ: Váltó levél.

Cambio-mercantile judicium: Váltó vagy Kalmártörvényszék; vagy legjobban *Cambiális Törvényszék*.

Concursualis Processus: Concursuális pör, vagy lefellebb: Köz Kölcsönpör.

Confrontatio. Legjobb, ha megmarad. Lehetne azonban *szemvallatásnak* vagy *szembevallatásnak* is mondani.

Compassus. Legjobb, ha megmarad.

Corpus delicti. A' bűnnek jele. Bűnjel.

Computus Militaris: Katonaszámvetés, Katonacomputus.

Contraquietantia megmaradhat. Lehet azonban *viszontnyugtató Levélnek* is mondani.

D.

Documentum: Tanúlevél; de jobb meghagyni.

Donatio Regia. Királyi Donatio; mert adomány, vagy ajándék lehet, a' nélkül hogy Donatio legyen. Adhat a' Király pénz is; de a' Donatio, úgy látszik, jószágajándékozást tesz. [?]

70 teh[.]t [Átírással javítva.]

71 crimínálisban <...>

Dos: Jegyzőség.

Decisiones Curiales. A' Curiális Decisiók, vagy legfellyebb: a' Fő Törvényszékeknek szokásba vett vagy szokott Ítéletei. De az első rövidebb és értelmesebb.

Defectus Seminis: Magszakadás.

Diploma Regium. Királyi Diplóma rövidebb és értelmesebb, mint: Királyi pecsétetes levél.

Deutri Puncta. A' vallatásbéli Kérdések.

Delictum Publicum. Nyilvánvaló bűn, vagy Közönségsértés.

Dirimens: felbontó. *Irritans:* semmisítő, sikeretlenítő.

Divortium. Elválasztás, Elválás. *Totale:* egész. *Partiale:* rész szerint való. *A thoro et mensa:* a' Házasoknak elválasztása. *A vinculo:* A' Házasságnak felbontása.

Diarium. Legjobb, ha megmarad. Mert *napolni, naplani* annyit tesz, mint a' naponn, a' verőfényenn feküdni, henyélni; *napozni* pedig annyit, mint *halogatni*. Ha szükséges volna a' *diariumot* másképp nevezni, legjobb volna *napkönyvnek* mondani.

Dominalis Potestas: Úri hatalom.

Declinare: elmellőzni. Csak a' Grammatikában nevezik *ejtegetni*, és itt is felette rosszúl; mert a' szót *ejteni* a' magyarban annyit tesz, mint *pronunciare*, nem pedig *inflectere* vagy *declinare*. Legjobb tehát itt is megtartani e' szót: *declinálni, declinatio's* a' t.

Domus corretria: Fenyítő Ház.

Denunciator. Kalákos nem igen járatos, és csak azokról mondatik, a' kik a' tolvajokat adgyák fel. *Vádoló* jó volna; *feladó* jobb, *denunciator* magyarul is legjobb.

Duellum: Legjobb, ha megmarad. Lehet azonban *különös viadalnak* vagy *párbajnak* is nevezni.

Diameter: Körközéposztó. De jobb, ha meg hagyjuk.

Democraticum Regnum: Néperszáglás vagy *Democratia.*

Defensive: Védőleg. *Offensive:* Támadólag, szokottabbak már, mint: *oltalmazólag* és *bántólag.*

Debitum: adósság, kötelesség, tartozás. *Debitum mutuum:* Kölcsönadósság; tehát azonban viszontagvaló kötelességet is. *Debitum liquidum:* szembetűnő vagy világos adósság.

Depositum. Letett jószág, vagy csak Letett. De meg hagyni legjobb.

Decretum: végzés. Rendelet. Végzet. De decretum legjobb.

Demagogus. Így nevezték hajdan a' Görögöknél a' Rhétorokot, Orátorokot, a' kik az ott uralkodó Néphez beszédeket tartottak. Hogy ezek mind *ámítók* voltak volna, senki sem mondhatta. Tartsuk meg tehát a' *Demagogus* nevet, vagy mondjuk: *Népszónoknak.*

Despota. E' névvel illeték hajdan a' házi gazdákat, cselédes atyákat, sőt még a' görög Püspököket is. Titulussa volt azonnkivül az Oláh, Moldva és Szerbiai Herczegeknek. Ezen jó értelemben vévén, annyit tesz a' Görögnél, mint a' Magyaránál az *Úr*. Rossz értelemben lehetne *uralkodónak* mondani, ha e' szóval *uralkodó* a' Magyar többnyire jó értelemben nem élne. Jobb tehát mind a' két esetben *despotát* a' magyarban is meg hagyni, mint a' többi Nemzetek meg hagyták.

Dehonestatio: Bőcstelenítés.

Dolus: Ravaszság.

Diurnum: Napszám, Napbér.

Defalcata: Lerovás. *Detracta:* Levonás. De meg is maradhat a' curiális stílusban mind a' kettő.

Dicalis Conscriptio: Adórovás. De jobb, ha meg hagyjuk.

Deperdita: Veszteség nagyon terjedt értelmű a' *deperditához*⁷² képest, melly a' Magyarban is szokott szó. Vesztesége annak is van, a' ki a' játékban vesz.

Dies fatales a' Római Törvényben csak *ha-*

72 *deper[.ji].jához* [Átírással javítva.]

tározott napokat tesznek. *Veszedelmeseknek* nálunk sem lehet nevezni, hanem legfellyebb *megválasztó napoknak*.

Dispensatio. Felszabadítás által elegendőképpen ki nem fejezhetik. Az inast is felszabadítyák, mikor mesterlegénynek teszik. Jobb tehát a' *Dispensatiót* megtartani.

Divisio nova: Osztályújjtás, új Osztály.

Dominium plenum et directum: Teljes és egyenes Uraság vagy jus, vagy birodalom, de legjobb: *teljes és egyenes dominium*.

Dominium utile: Haszonbirtok.

E.

Executio: Végrehajtás. De jobb, ha megmarad, mivel már régen járatos.

Expeditoria super quartaliti solutione: Leány negyedi Levél.

Emenda Capitis: Főváltság.

Extraserialis: Szerenn kívül való, vagy *extraseriális*.

Error in persona: Személy vétés.

Edictum: Köz hirdetmény, edictum.

Effectus civilis: Polgári Foganat.

Expositio actionalis: Az Actiónak foglaltatya, vagy magyarázattya.

Edictales Termini. Kihirdetett napolás,⁷³ határnap, vagy üdőhatár. A' *napolás*, mivel mást is tesz, legrosszabb kifejezés.

Evictio. Az *Oltalmány* rosszúl formáltt magyar szó; mert *mány* silabával verbumokból csinálunk egyedül származékokot, mint *adomány*, *íromány*; a' mi nyelvünkben pedig *oltal* sem nem verbum, sem nem nomen, sem nem adverbium; eggy szóval semmi sem, Törvényes derivatum volna *oltalmazat*, vagy *oltalmazvány*, ha szükségtelen és szokatlan nem volna a'mindenütt bevett tiszta magyar szó *oltalom* helyett. Ez pedig magányosan *evictiót* nem tehet, melly csak a' Jóságvásárlónak az Eladótúl ígértt oltalma-

zást jelenti a' tölle megvett jószágnak birtokában. Mások *szóvátosságnak* fordítyák; de a' régi könyvekben *zuvatló*, vagy *szóváltó*, *szóvátó* szóhordót, hírhordót, hírharangot tesz; *szavatos* pedig melly rosszúl formáltt szó, szószóllót, követet, közbenjárót, előszóllót, prolocutort. Így hát legtanácsosabb ezeket, *evictio*, *evictor*, *evincendus*, *superevictor*, ammint vannak, és már régen szokásban vannak, megtartani.

Ethika: Erkölcstudomány De jobb, ha mink is *Ethikának* nevezzük.

Expeditio authentica. Hiteles Expeditio.

Egoismus. Magaszeretés *philantiát* tesz. *Egoismus* még a' deákban is új szó, és így vagy meg kell hagyni, vagy ha tetszik, *magakeresésnek* mondani.

Exassignare: Kiassignálni, Kirendelni.

F.

Fundatio a' Magyarban is szokottabb mint *fundálmány*. *Hagyomány* már parancsoltatot, már legátumot tesz. *Szerzemény* az Institutumnak felel meg. *Fundatio* tehát a' magyarban legértelmesebb.

Fassio. Legjobb megtartani, mint régen szokott kifejezést. Lehetne, ha szükséges volna, örökvállásnak is mondani. *Rationabilitas Fassionis*: a' *Fassiónak helyessége*.

Forma: Forma.

Fabrica. Az okokat, mellyekre nézve a' *művedelem* szót, mint tisztátalan csinálmányt, meg kell vetnem, meg lehet látni *Tiszta Magyaraságnak* 42 és 58 oldalainn. Ha meg nem akarjuk tartani a' *Fabrika* szót, mondhattuk *Műháznak*, vagy *Mesterműháznak*.

Forum. Törvényszék. *Competens*: A' *competens törvényszék*. E' szócskát *competens* ebben az értelemben præcisíóval kimondani lehetetlen.

Fornicator: Buja, parázna. *Lator* annyit tesz, mint *lator*. *Katzér* pedig lágyabb értelmű és szokatlanabb szó.

⁷³ napolás <nap>

Falsarius: Levélhamisító.⁷⁴

Fidelis: Hű, Hív. *Infidelis*: Hűtelen. *Fidelitas*: Hűség, Hívtség.

Fideicommissum. Bízomány vagy Hitre bízott jószág. De jobb, ha meghaggyuk.

Fustigatio: Botozás.

Fraus: Csalárdság.

Fides bona et mala: jó vagy rossz lelkiös-méret.

Fidejussor. Kezes. De jobb ha meghaggyuk, kivált, ha a' deák *vas*, *vadis* és a' *Fidejussor* között különbséget kell tennünk. Mert a' *vas* szónak a' *kezes* legjobban megfelel.

G.

Genealogia: A' *nemnek rendgye*; *Nemrend*, de *Genealogia* legjobb.

Gradus: íz. *Remotior*: távulabb való íz. *Æqualis*: eggyenlő íz. *Inæqualis*: különb.

Geometria: Földmérés, *Geometria*.

Gubernium: Kormányszék. *Gubernium*.

Gubernator. Kormányozó. *Gubernátor*.

Grammatica. A' beszédnek vagy szóllásnak mestersége, tudománya. De *grammatika* leg-helyesebben van mondva.

Gravamen: Sérelem.

H.

Homagium: Díj, Emberdíj. De annyit is tesz, mint *hódolás*.

Homicidium: Gyilkosság. *Voluntarium*: akartt gyilkosság. *Involuntarium*: véletlen gyilkosság.

I.

Jus magyarul is *jusnak* legjobban mondatik. *Igaza van* annyit tesz, mint: *habet rectum*; *Igazsága van* pedig annyit, mint: *habet justum*.

Én abban a' vélekedésben vagyok, hogy a' Magyaroknál, minekelőtte a' deák nyelvvel megösmarkedtek volna, az *ügy* szó tett annyit, mint a' deák *jus*. *Ügye van neki hozzá vagy reá*. Ehhez megfogott az *ügye*, nincs *ügye* s a' t. Ebből a' szóból támadtak⁷⁵ az *így*, *úgy*, *ugyan*, *egy*, *egyen*, *egyenés* szavak; melyek közül az *egy* szót az eggy számtól jól meg kell különböztetni, ammint *Grammatikámban* bővebbem előadtam. Lásd *Neuverfaßte ungarische Sprachlehre*, pag. 54. De a' *jus* név már sokkal közönségesebb, és az *ügy* szónak sokkal homályosabb az értelem-környéke és határozattya, hogysen ebben változást lehetne tenni.

Jus prætensivum: *Pretendáltt* vagy legfelylyebb *véltt jus*; mert *állított jus* annyit tesz, mint *statutum jus*.

Jus gladii: Pallosjus.

Iudex pedaneus: Megyebíró; mert *albíró* genericum és annyit tesz, mint *vicejude*x, vagy *secundarius*, *substitutus* s a' t. A' *pedaneus* pedig *ordinarius* bíró az ő svérájában.

Impetratio Nobilitatis: Nemességnyerés.

Indigenatus, *Indigena* mást tesz a' deákban, mást a' mi törvényünkben. *Majores indigenæ* Liviusnál annyit tesz, mint *Hazabéli őselők*; *indigena vinum* Plíniusnál annyit, mint *hontermett*, *ithontermett bor*; *indigenus sermo* Apulejusnál annyit, mint *anyanyelv*. A' *haza*fiutás az *Indigenátust*, ammint Törvényünkben vetetik, ki nem fejezi azért, mivel nem tesz egyenesen *Magyar haza*fiutást. Vagy meg kell tehát tartani, vagy *magyarításnak*, az *Indigenát* pedig *magyarított*nak nevezni.

Jura Regalia: A' Királyi Jusok.

Instantiæ via. Az esedezés' úttya; mert *kérelem* annyit tesz, mint *postulatum*.

Jurisdictio a' deákban többfélét tesz, úgy-mint: *jusmondást*, *bíróhatalmat*, *uraságot*, *hatalmat*, *törvényszéket*, *territóriumot*. *Hatalomnak* nem lehet mondani, mert sok *hatalom*

74 L[.]vélhamisító [Átírással javítva.]

75 táma[.]jak [Átírással javítva.]

van az Országban *jurisdictio* nélkül, melly egyenesen csak a' jusoknak kiszolgáltatását illeti. Én a' *jurisdictiót*, úgymint régen megmagyarosított szót inkább meghagynám, vagy legfellyebb *bíróhatalomnak*, *jusszolgáltatásnak* mondanám, mellynek ágai a' *civilis*, *militaris*, et *ecclesiastica*: a' *polgári*, *tábori*, vagy *hadi* és *egyházi*.

Impedimenta impediencia, *dirimentia*: A' gátoló és bontó akadályok.

Incestus: Vértörés.

Impotentia antecedens: Előző tehetetlenség.

Juramentum Calumniæ: pörpatvar eskü, vagy hittétel, de nem *hit*.

Inventarium: Lajstrom; de jobb, ha megtartatik.

Jus montanum: Hegyjus vagy Bányajus.

Judicium impendere: Igazságot szolgáltatni.

Juridicium remedium: Pörorvoslás.

Institutum általlában Szerzemény. A' törvényben a' deák szót jobb megtartani, mellynek értelmét sem *ügyelet*, sem *ügy-út* ki nem teszi, ammint a' már megmondott okokból kitetszik.

Incapacitas possessorii: a' bírásra való alkalmatosság.

Impostor: Csaló. *Imperium*: Birodalom.

Immediate, *mediate*. Az első az üdörül annyit tesz, mint *üdőhalasztás nélkül*; a' helyrül annyit, mint *köz nélkül*; a' cselekedetrül annyit, mint: *eszköz*, *szerszám* vagy *közbenjáró nélkül*. Ezek szerint kell azután a' *mediate* szónak értelmét is külömbféleképen meghatározni, és kifejezni, ammint a' környülállások megkívánnyák.

Jus publicum: Közönséges Törvény.

Judicatus: Bíróság.

Intimare: Értésre adni, intimálni.

Interpretatio: Magyarázás. *Authentica*: törvényes, hiteles; *doctrinalis*: tudós, *usualis*: szokott.

Inexibilitas: Beszédhetetlenség, vagy megvehetetlenség.

Intabulare: Intabulálni legértelmesebb.

In solidum: öszvességgel, általlában.

Ingressio, *Ingerens*. Avatkozás, avatkozó. De jobb a' deák szókat megtartani.

Jus radicale: a' Törzsökös jus.

Interusurium. Interes. Kamat nevét soha sem hallottam, sem nem olvastam. *Pénzhaszon*, *Tőkepenzhaszon* értelmesebb volna, ha az *Interes* nevet meg nem akarnánk tartani, melly régi magyar szó.

L.

Lex criminalis. A' criminális Törvény, vagy legfellyebb *Büntörvény*.

Legem abrogare: A' törvényt elavítani, eltörlení, abrogálni. *Legi derogare*: a' törvényt foganatlanítani, a' törvénynek derogálni.

Lunaticus: holdas, mert *havas* annyit tesz, mint *nivosus*, vagy legfellyebb mint *menstruus*. *Amens*: esztelen. *Stultus*: bolond. *Furiosus*: dühös.

Leprosus: Bélpoklos.

Legitimus: törvényes. *Legale*: Törvény szerint való.

Linea recta az atyafiságrúl: *egyenes ág*. *Collateralis*: mellék ág. *Ascendens*: emelkedő ág. *Descendens*: leszálló ág. *Æqualis*, *inæqualis*: eggyenlő, külömb.

Levata: A' *pörnek felvétele*, vagy *pöremelés*; de meghagyni legjobb.

Litteræ Revisionales: Revisionális vagy legfellyebb korlevél. *Üdő* és *Kor* synonymok lévén, egy szóba öszve nem tetethetnek.

Locus credibilis: Hiteles hely.

Larvatus: álorczás.

Legatum pium: Kegyes hagyomány.

Legio: Sereg, de mikor annyit tesz, mint *Regimen*, jobb *regementnek* nevezni; mert *Sereg* nem tesz magában olly rendbeszedett tetet, a' minő a' *Regement*. *Confiniaria legio*: Határörző Sereg vagy *Regement*. *Præsidialis*: várörző Katonaság.

Litteræ ablicentiales: Szabadságos levél; mivel a' katonáknál *szabadsággal* menni annyit tesz, mint *licentionari*.

Litteralia Instrumenta: Írások, levelek.

Lehet a' *litterale Instrumentum* az Írás, a' nélkül⁷⁶ hogy valaminek *okát* foglallya magában.

Legulejus: Törvénytudósokra, Törvényfor-gató, Törvénycsavaró. Mert *tudákos* rosszul formáltt alacsony szó, és csak a' legújabb üdőkben gondoltatott ki a' Magyar analogia ellen, a' végből hogy *Mathematicust* jelentsen.

Libertas: Szabadság. *Licentia*: Zablátlanság.

Limitatio: árszabás, limitatio. *Limitare*: árt szabni, limitálni.

Litis incaminatio. Ezen olasz szónak értel-me szerint legjobb volna a' *Pörútasítás*, vagy *Pörindítás*; mert *cammino* az olaszban annyit tesz, mint *út*, és *incaminare* annyit, mint *utat mutatni*, *útnak bocsátani*.

Litis contestatis: A' pörnek elfogadása, vagy még jobban: a' pörnek contestatiója.

Latrocinium: latorság.

Labyrinthus. Legjobb, ha meghagyatik.

Csalkert nem jó; mert a' Magyar nem szokott verbumból és substantívumból com-positumokat csinálni, mint a' Német; *Csalkert* tehát nyelvünknek *geniussa* ellen van *csaló kert* helyett; éppen úgy mint: *írasztal*, *Schreibtisch* rossz volna *író asztal* helyett, vagy *ebédel szoba* az *ebédlő szoba* helyett. *Cselkert*, vagy *tébolykert* jobb volna. *Tömpeleg* a' deák *tempe* szóból szerencsétlenül van véve, 's még a' tudós ember előtt is nagyon érthetetlen.

Latus: Oldal vagy lap. *Translatum*: átvett oldal.

M.

Magnates. Mondottam már, hogy Ország' Naggyai lehetnek olyan Nemesek is, a' kik

fő tisztségeket viselnek, mint a' *Judex Curiaë*, *Cameræ Præses*, *Personalis*. A' *Mágnás* nevet tehát jobb megtartani.

Marca. Mivel *gyira* járatlan szó, és ammint Szabó Dávid' szótárából látni, inkább *talentumot* tesz, mint *márkát*, jobb a' deákat megtartani.

Majorennis: Nagykorú. *Minorennis*: Kiskorú. De jobb a' deákat meghagyni. *Felserdülttnek* csak azt mondgyuk, a' ki hirtelen megnőtt; a' mi még a' kis korban is megeshet. *Legénykor* a' leányokra nem illik.

Mariage de Conscience: Titkos Házasság. A' bal kézzel kötött házasság valaha másféle és nyilvánvaló volt, 's a' *bal* házasságnak nevét in *sensu morali* még sem érdemlette meg, valamint a' titkos házasság sem érdemli meg, mivel némelly keresztény tartományokban meg van engedve.

Monachus: Szerzetes, Barát. *Magányosnak* nem lehet nevezni, mert ez csak a' *remete*. Eggyes barát arra látszik mutatni, mintha *ketős* vagy *többes* barát is volna, melly nevezetek eggyáltallyában szokatlanok.

Misanthropos: Emberkerülő. Társaságkerülő.

Mappa Geometrica. Azért, hogy a' közép-üdöbéli fél Deák *mappának* nevezte, nem kö-vetkezik, hogy mink nevetségeseknek nem tesszük magunkot, ha *abrosznak* nevezzük. Számtalan olyan deák szó van, mellyeknek külömbféle idiotismusokban külömbféle ér-telem adatik, a' nélkül hogy a' magyarban a' nekik megfelelő fő szavaknak hasonló mellék értelmekeket lehetne⁷⁷ adni. Példának okáért: *tela* annyit tesz, mint *vászon*, de azért a' Magyarban még sem mondhattuk arról, a' ki valamelly munkához fog, hogy *vászont kezd*; vagy arról, a' ki valamelly dolgot vagy beszé-det újra elkezd, hogy a' *vászont újra szövi*; vagy arról, a' ki valamelly munkát elvégzett, hogy *megszötte a' vászont*, ammint a' deák e' há-

76 nélkül <val>

77 lehetn[.] [Átírással javítva.]

rom esetben mondgya: *telam exorditur, telam rexit, telam pertexit*. Abrosz azonnkívül hihetőképen a' német *Abriß* szóból van véve, és valaha talán Eleinknél is *rajzolatot* tehetett; de most már csak *asztalborítékot* tesz. Nevezzük tehát, mint eddig, *mappának*, vagy legfellyebb *földrajzolatnak*.

Mulcta. Maradság régi és most már járatlannabb szó, mint *bírság*.

Matricula. Egyházi Könyv. De jobb ha megtartjuk a' deákot, mert az Univerzitásoknál is vannak matriculák.

Materia: Szer. *Moneta*: pénz, vertt pénz, kész pénz. *Mandatum*: parancsolat. *Mutilatio*: csonkítás, bénítás.

Multiplicatio. Az Arithmetikában Sokszorozás; de jobb ha megmarad. *Sokadalom* új és rosszúl formáltt szó, 's némelly helyekenn vásárt is tesz, noha helytelenül. Rossz tehát a' derivátuma is.

Moderamen inculpatæ tutelæ. A' büntetlen védelemnek (védnek) mértéklete vagy mértékletessége.

N.

Nota infidelitatis. Haza-sértésnek lehet tartani minden bünt, melly másnak vagy legalább az egész országnak kárával jár. A' ki a' Hazának kincsét feltöri, tárládáját meglopja, az is sérti a' Hazát. Mondhattuk *hűtelenségnek*, ha meg nem akarjuk tartani, vagy inkább a' *hűtelenség* gyanújának.

Novum: Pörújítás. *Naturalia*: Termés közönségesebb, mint természetény. *In natura præstare*: természetben megadni.

Natio: Nemzet. *Neglecta præmonitio*: Elmulasztott intés, vagy *premonitio*.

O.

Obsoletum: elavúltt, kiavúltt, megavúltt.

Oppositio: Ellentállás, *oppositio*.

Obsit régen megmagyarosított szó a' katonáknál a' Németből *Abschied*. Lehetne *búcsúlevélnek* is mondani.

Objectum: tárgy. *Orthographia*: Helyes írás, ortografia.

P.

Proportio. Idom terjedtthebb értelmű. mivel *módot, rendet, csínt* tesz. De azonnkívül ösmeretlenebb is, mint *proportio*. Idomatlan csak a' testről és mesterművekről mondatik, úgymint a' képekről, bálványokról, épületekről. Eggy *arányosság*, ide nem illhet, mert arány anynyit tesz, mint *directio*.

Prælati. Megmondtam már az okát, miért kell meghagyni a' magyarban is.

Præscriptio nem csak *üdümlás*, hanem ez által nyertt jus is. Lehet tehát *üdüjusnak* mondani; de jobb a' *prescriptio*.

Privilegium. Ez Magyarúl is már régen mondatik. *Engedelem* indultust tesz.

Projectum. Jobb, ha megmarad. *Projectum* olly javallat, mellyet az ember magátúl tesz. Van pedig olly javallat is, mellyet az ember másnak kívánságára tesz, melly esetben *tanácsnak* is mondatik.

Principium. *Alap* nem jó Magyar szó; de még *állap* sincs szokásban. *Derék ok* kétes értelmű, mert *jelesen-jó okot* is tehet. *Fő ok* tűrhető; de én *talpoknak* nevezném, mivel az épületben a' fundamentumot *talpfalnak* híjjuk. Tesz azonban *eredetet* is. A' deákot mind a' két értelemben jobb meghagyni.

Prædialista. Legjobb, haggyuk meg.

Præfectio: Fiúítás; de jobb meghagyni.

Processus legitimatorius. Vérségmutató vagy Nemességmutató pör.

Puritas Conscientiæ. A' lelkiösméretnek tisztasága.

Præpositus: Prépost.

Prorogatio: Halasztás, melly szó előtt *üdü* haszontalan, mivel a halasztásnak ideája ma-

gában foglallya már az üdöt. A' deákot is meg lehet tartani.

Plenipotencia: Tellyes hatalom, plenipotentia. *Plenipotentarius*: Tellyeshatalmú. De legjobb meghagyni.

Primas Regni. Az Ország' Primássa. Okát már fellyebb adtam.

Patronatus, *Patronus* a' deákban sokfélét tévén, szükséges, hogy magyarul is vagy külömbféleképen ejtessen, vagy inkább megtartasson. *Szószóllást* akkor nem tehet, mikor azt a' just jelenti, mellyel a' Földes Uraság Plébánost presentálhat. A' *pártfogás* vagy a' *pártfogásnak jussa* ennek jobban megfelelné.

Patria potestas: Atyai hatalom.

Poena scandali. A' botránkoztatásnak büntetése.

Paralyticus: Inaszakadtt.

Professio religiosa. Szerzetes fogadás.

Polygynætia: Többfeleségűség.

Proles utriusque sexus: Mind a' két nembéli gyermekek.

Placitum Regium. Királyi Tetszés.

Pupillis: Árva.

Procuratoria Constitutio: Prókátor vallás.

Procuratoriæ Litteræ: Prókátorvalló Levél.

Proditor Sanguinis: Véráruló; mert *tagadó* annyit tesz, mint *negator*.

Processus Urbarialis. Urbariális pör. Mert e' szónak *urbarium* az eredete kétséges, mivel még a' Német *urbar* szótól is lehet származtatni; értelme pedig olyan, hogy egy szóval magyarul meg nem lehet határozni. Környűl írni lehet, de a' szóknak paraphrásissai a' stílusban nem külömben mint a' beszédben, vontató és únalmas hosszúságot sőt még értelmetlenséget is okoznak.

Præpotentia. Egész nyelvünkben csak ezen adverbialis phrasisban *kétség kívül* áll a' postpositio *kivűl* nominativus után. Minden egyéb esetben az *inhæsiuus casus nn* áll előtte. *Rend kívül* tehát nincs jól magyarul mondva *rendenn kívül* helyett. Én a' *præpotentiát* meg-

hagynám, vagy legfellyebb *főbb tehetségnek*, *főbb hatalomnak* mondanám.

Perjurium: Hamis esküvés; mert *hitszegés* annyi, mint *perfidia*. *Perpirus* az, a' ki hamisan esküszik, *perfidus* pedig, a' ki esküvéssel ígért hűségét megszegi.

Paraphernum: Menyasszony-ajándék, vagy rövidebben Menyajándék. *Menny*: coelum; *meny*: sponsa és nurus, noha a' nurus a' régi magyarban *ara* volt.

Procedens Judex: A' pörfolytató Bíró.

Philosophia: Filozofia.

Præses: Prézes. Okát már adtam.

Planta: Palánta ennek a' régi magyar neve; *növéteny* vagy *nőtény* annyit tesz az újabbaknál, mint *vegetabile*. *Növény* lehet állat is, mert annyit tesz, mint *crescens*.

Parenthesis: Szőrekesz; de jobb, ha megmarad.

Personalis. *Személyviselő*, ha öszveírjuk, vagy elválasztva *Személyt viselő*. Az első jobb. Legjobb pedig, ha meghagyjuk.

Phœnomenon: Jelenés, Jelenet.

Postscripta. Jobb, ha megmarad, mert *Toldaléknak* tágasabb az értelme. *Levéltoldalék* határozottabb volna.

Phantasma: Képzlet; de meg is maradhat.

Processus debiti: adósságpör. *Liquidi*: Világos adósságpör. *Pignoris*: Zálogpör. – *Commodati*: Kölcsönpör. *Fidei commisi*: Bízománypör. *Depositum*: Depositum pör, letett jószág iránt való pör. *Successionalis*: Örökségpör, vagy Successionális pör. *Juris*: juspör, vagy jus iránt való pör. *Dehonestatorius*: Gyalázatbosszuló pör.

Politica: Országi rendtartás; politika.

Populus: nép. *Plebs*: község, köz nép.

Popularis: Népszerűtő; de jobb, ha megtartatik.

Prohibita: Itélettiltás, vagy prohibita.

Prætensio: Követés jó volna, ha többfélét nem tenne; de így *præcisio* nélkül szűkölködik. Jobb tehát meghagyni.

Paterfamilias. Gazda, cselédes atya.

Filiusfamilias: Fiú, az örökös.

Præstatio: Szolgálattevés.

Poenæ corporis afflictiva: Testsanyaragató büntetés. Mert sanyarít annyit tesz, mint exacerbant: megsanyarítani a' büntetést: exacerbare, exacuere poenam.

Prædocinium: Haramiaság, latorság.

Passuales. *Paksus* vagy *passus* régi magyar szó; de lehet *útlevélnek* is mondani. *Úti levél* mást is tehet.

Præclusi terminus. Nem jobb volna-e zárnap, mint végnap, vagy határnap?

Proclamata: Pörhirdetés; de jobb, ha megtartatik.

Praxis Criminalis: A' bűnpöri szokás. De jobb ha criminális praxisnak mondatik a' magyarban is.

Precarius: kéréssel nyertt, vagy kegyelemből engedett. *Bitanglott* annyit tesz, mit *usurpatus*. De meg is lehet tartani.

Perennalitas: Örökösség.

Processus Marcalis. Marcális pör.

Q.

Quietantia nem lehet *Menedék levél*, melly annyit tenne, mint *Litteræ asylores*. *Nyugtató levél* jobb, de a' régi és mindenütt szokott *Kvietanczia* legjobb.

R.

Repulsio megmaradhat, noha visszaűzés sem rossz; csak hogy szokatlan.

Reserva. Ezt mind a' katonáknál, mind a' prókátoroknál legjobb megtartani; mert *taralék* többfélét tesz, és a' *visszatartóztatásnak* ideáját nem fejezi ki. Jobb volna *visszatartott* vagy *lesokoknak*, *lesseregeknek* mondani, ha a' *Reserva* még ennél is jobb nem volna.

Rogus, jobb ha a' törvényben *égetésnek* mondatik, mint *farakásnak*; *condemnare ad rogum*: égetésre sententiázni.

Regnum Aristocraticum. A' Nemesek' uralkodása, vagy országglása. Legjobb *Aristocratiának* mondani.

Res religiosa. Szent dolog, religyióbéli dolog. *Vallásbéli* annyit tesz, mint *res ad Confessionem* (Augustanam vel Helveticam) pertinens. *Imás* dolog felette rossz szó, mert *imád*, melly hihetőkép az *íme!* és *ád* szavakból van öszvetéve, ilyen derivátumot a' mi nyelvünkben⁷⁸ semmikép nem adhat. Megmutattya ezt az *analogia*, avvagy a' filiologiabéli hasonlatosság. E' verbumokból *ád*, *akad*, *okád* 's a' t nem lehet illy adjectivumokat csinálni: *ás*, *akas*, *okás*, mellyek tellyességgel érthetetlenek, és értelmetlenek. Érthetetlen tehát az *imás* is az *imád* verbumból. A' magyar egy általlyában nem csinál derivátumokat a' végső betűnek elváltoztatása által, hanem új betűknek a' törzsokszóhoz való függesztése által, ammint *Tiszta Magyarságomban megmutattam*. Illy zab formációkkal úgy beszemeteték már a' régi Poéták és a' mostai Firkálók a' nyelvet, hogy talán soha sem is lehet azt belőlők többé kistisztogatni.

Res Publica: az Ország' Dolga. Ellenben pedig *Respublica*: Köz országglás vagy respublica. A' kik *szabad országglásnak* nevezik, gondollyák meg, hogy semminémű országglás szabad nem lehet, mihelyt törvények alá van vetve.

Regula: Szabás, regula.

Revocatio Allegatorum. Az allegátumoknak megmásolása.

Regnans: Országgló.

Rabulista: Törvénycsavaró.

Reservata Mentalis: Titkos vagy elmebéli értelem-másítás. Elmebéli reservata.

Repudium: Nőhagyás; de megtartani jobb volna. *Repudiare*: elhagyni.

Recognitio. Adgyon az Úr erről *recognítiót*, vagy *írást*, vagy legfellyebb *valló írást*. A' két első régen járatos kifejezés.

⁷⁸ nyelvünk[.]en [Átírással javítva.]

Remanentia, Restantia, Relaxata a' szám-
adásokban felette régen járatos magyar sza-
vak, melyeknek értelmeit illy praecisióval
és rövidséggel nehéz vagy éppen lehetetlen
kitenni úgy, hogy első tekintettel megértsük.

S.

Successio. Örökösödés, vagy Birtokfolya-
mat nem rosszak, de *Successio* legjobb, vala-
mint *Successor* is, melyek már régen megma-
gyarosodtak.

Salvo jure alieno: Minden idegen jusnak
séreleme nélkül.

Statutum: Megyévégzés; de *statútum* jobb.

Statutio: Birtoki iktatás; de *statutio* jobb.

Sententia capitalis: Halálos sententia.

Sedes Tavernicalis. Tárnokszék, nem pedig
Tárnoki Szék.

Sedes Personalitia. A' mi Nyelvünkben *nok* si-
labával csak egynehány formáltt szavak vannak,
melyek tisztségeket tesznek, mint: *tárnok, tálnok,*
pohárnok, mely példákbul kitetszik az is, hogy a'
nok silaba ama' háznak vagy eszköznek a' nevéhez
függeszetik, mely körül a' tisztség foglalatos-
kodik. De *nek* silabával eggyetlen egy formáltt
szó sincsen az egész magyar nyelvben. *Lásd a'*
Tiszta Magyarságot az 59. old. Itt pedig azon-
kívül a' *személy* sem annak a' szernek a' jele, mely
körül a' *Personálisnak* a' tisztsége foglalatokodik.
Mondgyuk tehát a' *Personális' székének*, vagy *Per-*
sonálisszéknek, vagy legfellyebb *Királyi személy-*
viselő széknek, a' *Királyi Személyviselő székének*.

Succumbens. Ha *meggyőzött résznek* nem
akarjuk mondani, mondgyuk *pöreveszettnek*,
de nem *vesztettnek*; valamint *eszeveszett*, és
ügyefogyott mondgyuk, nem pedig *eszevesz-*
tett, sem *ügyefogyasztott*. Nagyon kényes a'
mi nyelvünk, de annyiival szebb, ha tisztán
beszéllyük és írjuk.

Synonimum. Eggyenlő értelmű szó; mert a'
synonimumoknak csak még sem egészen eggy
az értelme. A' deákot jobb megtartani.

Stips: gyűjtött pénz, költség, alamizsna,
adó 's a' t. *Stirps:* Nemtörzsök, nemzetségi tör-
zsök.

Sacrilegium: szentségtörés.

Successio conjugális: Hitvesi *successio*.

Sententia interlocutoria: Közbeszóló
sententia; *Meritoria:* Értékérdeklő.

Subjectum: Megmarad a' deákbul a' már
többször említett értelmességnek és rövidség-
nek okáért.

Stílus: Írásmód, de stílus jobb.

Scriba: Íródeák régi szó.

Salvus conductus: Szabad Menet.

Stillicidium: eszterha, házeresz vagy ház-
csatorna. *Permetezés* lanyha essőt jelent. *Stilli-*
cidii jus: Eszterhajus vagy csatornajus.

Salva Guardia: Szabad Gvárda, vagy Sza-
bad Szállás.

Secretarius: Titoknok, de megtartani jobb.

Substantia rei: a' dolognak sükere, vagy
mivolta.

Satyra. Gúnyvers, Gúnyírás. Mert szöges
beszéd és csipős beszéd a' satyra közt és a'
pasquillus közt áll, mint középállapot.

Specificatio. Legjobb, ha megmarad.

Substractio. Az Arithmetikában. megma-
rad. Egyébkép *levonás*.

Sodomia. Megmarad; bár deák nevét se
ösmerné nemzetünk! A' barommal való faj-
talankodás nem sodomia, hanem bestialitas.

Stellionatus: Fortélyos család.

Seductor: csábító.

T.

Testamentum: Végső Rendelés; de *Testa-*
mentum szokottabb.

Tabula Districtualis. A' Districtuális Tábla.
Okát már másutt adtam.

Titulus. A' Tzím a' Némethül van véve. A'
deák pedig nálunk már régen szokottabb.

Tutor. Árvagyám, vagy Árvaatya, vagy
legjobban *Tutor.* *Gyámol* más értelemben szo-

kottabb, mint ebben. *Gyámatya* annyit tenne, mint *fuleri pater*.

Tutela. Árvagyámság, Árvaatyaság, de legjobb a' régi Tutorság.

Taxa tolerantialis: Túredelembér; de jobb a' tolerantialis taksa.

Taxator: Taksátor, vagy Taksás; mert Böcsülő annyi mint *Æstimator*.

Triangulum: Háromszög.

Theologia: Istentudomány legfellyebb, de nem isteni tudomány, mert ez *divina scientia*. Legjobb megtagadni.

Terminus: Határnap, vagy Terminus. Terminus annyit is tesz, mint amaz egész üdő, mellyben törvényszékek tartatnak, és ilyenkor általellenében áll a' juristitiumnak. Mind a' kettőt megtagadni legjobb; noha az első *Pörüdőnek*, a' másikat pedig *Pörszünetnek* lehetne nevezni.

Transactio: *Tanús* egyezés; de jobb ha *Transactio* megmarad.

Temeritas: Vakmerőség.

Tumultus: Zendülés.

Taglia. Ezen olasz szó már gyilkosságot tesz, már adót, már meg bérpénzt, melly a' gonosztévő' vagy a' szökevény' fejére tetetik, sőt még több egyebet is. Vagy meg kell tehát tartani, vagy *Szökevénypénznek*, *szökevénybérnek* nevezni, mivel nálunk csak ezt az utólsót teszi.

Transport: Átszállítás, vagy Transport

Titulus Possessorii: A' birtoknak oka, a' Possessoriumnak *Titulussa*.

U.

Usualis: szokott.

Urbura: bányajövedelem, urbura.

Universitas Scientiarum: Universitas, vagy *ő Oskola*.

Usufructuarius: Haszonvevő.

Uxoridium: Feleségölés. *Maritidium*: Férjölés.

V.

Vinculum: A' bánatbér a' német *Reuegeld* szerint van fordítva, és nem rosszúl.

Virgatio: Vesszőzés.

Vicarius: Képviselő elég jól van kitéve; de jobb, ha meghagyjuk.

Violatio Sedis: Széksértés.

Visum repertum: Orvosi vizgálat; de meg is lehet hagyni.

A' vármegyebéli *hadi és házi*
Cassákra nézve.

Contributio. Hadi adó, de *contributio* jobb.

Extractus bimestralis: Két holnapi *Extractus*.

Repartitio: nagyon és régen ösmeretes a' magyar beszédben is.

Extraordinariæ Perceptiones. Rendenn kívül való vagy különös *Perceptiók*.

Intertentio Militaris: Katonataratás.

In natura factæ præstationes. Az adó' fejében tett szolgáltatások.

In sortem impositæ acceptatum vel imputatum. Adó' fejében bevett, adóba számláltt.

Cassa Bellica: Hadi Cassa. *Domestica*: házi.

Inclytæ Legioni in Cottu dislocatæ titulo Gage solutum: A' vármegyébe szállított Nemes Regementnek hópénzül fizettetett.

Pro vacantibus portionibus: Az üres portiókért, mellyek kész pénzenn megváltatnak.

Diversis Assignatariis militaribus. Külömbféle hadi Assignatiókra kifizettetett:

Extraordinariæ Præstationes paratæ: Rendenn kívül való, vagy Különös fizetések kész pénzben.

Pro diversis in natura factis præstationibus imputati sunt Contribuentibus: A' Contribuenteknek külömbféle szolgáltatátelekért adójokba számláltattak:

Supererogatum Cassæ: A' Cassának *Supererogátuma*.

Invalidus miles patentalis: Patentális invalidus Katona. *Pensionatus officialis:* Penziós tiszt.

Præliminaris Erogationum Cassæ Domesticæ per decursum anni militaris 1805/6 occurribilium designatio. Előre való Kijegyzése a' házi Cassa' Erogációinak, mellyek az 1805/6 Katona-esztendőben előakadhatnak.

Pro salariis Dnorum Offlium Cottensium. A' Vármegyebéli Tiszturaknak fizetéseire.

Pro Conventionibus Servitorum: A' szolgálk' béreire.

In amictus Convectionatorum: A' szolgálk' (conventiósök') ruházattyára.

Pro quibuslibet eventualibus diurnis. Minden-némű előkerültt diurnumoknak kifizetésére.

Pro adjustandis interusuriis. Az interestek' kipótlására.

Ad rationem depurandrum passivum debitorum: Az adósságoknak kifizetésére.

Pro Requisitis Scripturistico-Cancellisticis: Az író eszközökre.

Pro expensis in malefactores. A' rabok' vagy gonosztévők' tartására.

Pro adjustanda arenda decimæ Regiæ: A' királyi désmá' árendájának kipótlására.

Pro reparatione publiarum Cottus ædificiorum. A' vármegyebéli nyilvánvaló épületeknek jobbitgatására.

Pro viarum et pontium reparare et restaurare. Az útnak és a' hidaknak kijobbitására és megújítására.

Pro deperditis militaribus et onerum personalium bonificationibus. A' hadi deperditákra, és a' személyes terheknek bonificátiójára.

Pro eventualibus damnorum et factalitatum bonificationibus. A' károknak és szerencsétlenségeknak előkerülő bonificátióira.

Pro emersuris inexigibilitatibus et relaxatis: A' beszedhetetlen és elegendő adóknak kipótlására.

Pro verturis Magistratualium in publico Negotio proficiscentium. A' hivatalbéli szekerezésekre.

Pro conventualibus Cassæ Domesticæ necessitatibus: A' házi Cassának előakadó szükségire.

Per contribuentes anno Superiori Supererogati hoc anno imputandi. A' Contribuensek által a' múltt esztendőben kötelességeikenn felül tett fizetések a' folyó esztendőben az adóba számláltatnak.

Supererogatum Cassæ e præcedentis anni rationibus erutum. A' Cassának a' múltt esztendőbéli számadásokból kinyomozott Supererogátuma.

Főtisztelendő Nagy Prépost Úr!

Ezekből állanak vélekedéseim mind általlyában, mind pedig szórúl szóra a' Curiális Stílusnak fordítása iránt. Valamint kimondhatatlanúl böcsülöm Főtisztelendő Úrnak Nemes ügyekezettét, mellyel T. N. Vás [!] vármegyét arra birta, hogy az Ország' dolgait Magyarúl folytassa; úgy Nemzetünknek Existenciájára kérem Főtisztelendő Urat, vessen az említett T. N. Vármegyénél, és vettessen ez által más vármegyeknél [!] is gátot ama' most annyira felbuzdúlt és csak ifiúi elmékhez illő pözsögségnek, melly a' Curialis Stílust, sőt még magát a' Magyar Nyelvet is egészen fel akarja forgatni.

Volt illyen Enthusiasmus a' Németeknél is; de ő nállok ez nem volt olly veszedelmes, mint nálunk; mivel az ő anyanyelveknek nem voltak Hazájokban semminémű ellenségei. Mink most az által, hogy új magyar nyelvet akarunk magunknak a' Curia' számára csinálni, megnehezíttük, sőt meglehetetleníttük magunknak végrehajtását amaz új törvénynek, melly az Ország' dolgait magyarúl kívánnyá folytatni. Tudóssaink is így cselekedtek II. Jósef' üdejétől fogva a' tu-

dományokkal, mellyeknek mesterséges szavait magyarul és többnyire csak *gondolom szerint* előadván érthetetleneknek tették írásaikat, 's a' helyett, hogy a' Cultúrát elősegítették volna, inkább akadályoztatták.

Egyébaránt felette nagyra böcsülöm Főtisztelendő Prépost Úrnak hozzámvaló bizodalját, és szerencsésnek tartom magamot, ha nemes kívánságának vékonyságom legalább részént megfelelhetett. A' *hiteles kiadásokat* és az *esküvésnek formáit* örömezt fordítottam volna; de az előttem fekvő nem csak magyartalan, hanem imitt amott⁷⁹ még logyikátlan fordítást is nem érthetvén elegendőképen, az Originálisok pedig kezemnél nem lévén, ezt a' szolgálatot meg nem tehettem úgy, ammint magamtúl kívántam volna. Azonban közlött jegyzéseim szerint, ha ezek tetszést találnak, könnyű lessz azokat is fordíttatni. A' fő dolog ezeknek fordításában, valamint az egész Curiális Stilusban szinte az, a' mi a' levélírásban, *hogy úgy írjunk, ammint beszélünk*. Ha a' községes beszédben a' Curiális Stilusnak deák szavait megtarthattyuk, miért ne lehetne azokkal az írásban is élni?

Ezzel magamot úri szívességébe ajánlván, minden tisztelettel vagyok

Főtisztelendő Nagy Prépost Úrnak

Budánn Szent Jakab' havának

20dik napján 1806.

alázatos szolgálja
Verseghy Ferenc mp

79 amott <eleg>

Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters: Ungarn und Rumänien

Sorozatszerkesztő Christoph FASBENDER, Hg. Cora DIETL, Anna-Lena LIEBERMANN, Mitarbeiter Mary-Jane WÜRKER, BALOGH F. András (Berlin–Boston: De Gruyter, 2015), 292 l.

2015-ben jelent meg a *Lexikon der regionalen Literaturgeschichte des Mittelalters* 15 kötetre tervezett sorozatának első, a mai Magyarország és Románia területét feldolgozó kötete. A megjelenés óta eltelt időmennyiség ellenére a könyv idehaza kevésbé ismert.

A felhasználói tapasztalatot legalapvetőbben meghatározó szerkesztési elv szerint az adatokat földrajzi egységekhez – településekhez – rendelték hozzá, és a szócikkeket az egyes településekhez köthető irodalmi adatok alkotják, a települések német neve szerinti ABC-rendben. Ez a gyakorlat a magyar irodalomtörténetírásban szokatlan, s a németben is indoklásra szorul, de nem feltétlen elvetendő, hiszen a kronologikus vagy tematikus alapú rendezés könnyen magával hozná a jelenkorban nem pártolt teleologikus narratívák valamely válfaját, a merev kronológia ráadásul elszakítana egymással kapcsolatot tartó adatokat. A földrajzi alapú rendezés ellenben azt sugallja, hogy az egyes településeket tekinthetjük műhelyeknek, ahol a különböző művek hathattak egymásra, illetve a változó államhatárok problémáját is kikerüli. Amennyiben a kutató célja művek közötti kapcsolatok keresése, vagy egy mű keletkezési szellemi környezetének felderítése, a topográfiai alapú elrendezés megtermékenyítő lehet. A rendszer felületes áttekintésre is kirajzolja a királyi udvarnak, püspökségi és apátsági központoknak, illetve egyes vá-

rosi közösségeknek a kulturális centrum mivoltát.

Irodalomtörténeti adat és szócikk összekapcsolása két esetben lehet problémás: ha az adat nem kapcsolható egyértelműen helyhez, vagy ha egynél több helyhez is kapcsolható. Utóbbira példa Pelbartus de Temesvár életműve, amit kétszer, Buda, illetve Temesvár alatt tárgyal a kötet. Rogerius mester munkássága a *Carmen miserabile* keletkezése miatt Sopron alá került, a *Pray-kódex*ről pedig Boldva címszónál olvashatunk, ezeknél nem biztos, hogy szöveg és helyszín egymáshoz rendelése magától értetődő. És bár elméleti síkon védhető a szerkesztés azzal, hogy dönteni kellett valamelyik település mellett, ha az olvasónak nem azonos az intuíciója a szerkesztőkkel, ezeket a műveket csak a névjegyzék alapján találja meg. Rogerius mester munkásságát könnyen a váradi kanonokságnál vagy Muhinál kereshetné az olvasó, amiben az is megerősíti, hogy a Mohács című tárgyalja a mohácsi csata német birodalmi visszhangját, és nem magától értetődő, hogy a *Carmen miserabile* Sopronnal tart erősebb kapcsolatot. A kevés számú megkérdőjelezhető hozzárendelést leszámítva a rendezési elvet a gyakorlat mégis igazolja: az egyes adatok könnyen megtalálhatók, a szócikkek világos és célszerű struktúrát követnek, így a felhasználó pontosan tudhatja, milyen jellegű tudásanyagot hol keressen. A kötet mo-

nográfiként való lineáris olvasása sem teljesen elképzelhetetlen, ettől talán a rövid szócikkek repetitivitása jelent viszsztatartó erőt. Az egyes cikkek általában pontosan annyi információt közölnek, és olyan elrendezésben, amennyi indokolt-nak látszik. Forrásokkal bőven ellátott településeknél az intézmények és szerzők előzetesen tisztázott sorrendben követik egymást, és az egyes intézményekhez vagy szerzőkhöz kapcsolódó szócikkek is logikus, jól követhetően besorolt részekre oszlanak a történeti bevezetőtől a további kutatást elősegítő, naprakész, a kiadás évében megjelent opuszokat is tartalmazó bibliográfiáig. A cikkelyek nem építenek előzetes tudásra, hanem az adott tárgyra vonatkozó legalapvetőbb ismeretektől indítanak, különösen a történeti bevezetők-re áll ez, természetesen a lexikon-jelleg, és a nem magyar célközönség indokolja a körültekintést. A főszövegen túli függelékek szintén kiemelést érdemelnek, névmutatóban, forrásjegyzékben, királylistában, helynevek többnyelvű listájában egyszerűen utánkereshetők az adatok, akár kötetben belüli tájékozódásra, akár további kutatás céljára.

A másik alapvető, az előszóban lefektetett szerkesztői célkitűzés szerint a lexikon a német és latin nyelvű szövegekre koncentrál, más – értsd elsősorban magyar – nyelven született szövegek annyiban érdeklik a lexikont, amennyiben hatást gyakoroltak a német vagy latin írásbeliségre. E szempont közlése és megértése nélkül megütközést kelthet-ne, hogy miért képezhetik a lexikonnak tárgyát bevásárlócédulák és adásvételi szerződések nagy számban, míg a magyar nyelvemlékeket tartalmazó kódexek és a világi irodalom töredékei, a hazai irodalomtörténet és nyelvtörténet kanonikus

szövegei nem. Az Ómagyar Mária-siralomról, Ráskay Leáról vagy a *Szabács viadaláról* például említés sem esik. Így viszont, a szerkesztői célkitűzés ismeretében egy sajátos narratíva bontakozik ki – hiszen a bemutatásra érdemesnek szánt tárgyak kiválogatása, a próza esendőségéből adódóan nem semleges bemutatásuk és az összefüggések felvillantása egy ekkora lexikonban akaratlanul is felvázol egy implicit, ámde többé-kevésbé egységes narratívát a magyarországi írásbeliség első századairól. Nem nevezhetjük magyarországi német vagy latin irodalomtörténetnek ezt a narratívát, hiszen a szerkesztői állásfoglalás ellenére néhány kimagaslóan fontos magyar nyelvű mű a latin nyelvű irodalomba való betagozódás nélkül is kaphatott külön kiemelést, például itt a *Halotti beszéd és könyörgés*. Olyan narratívát kapunk tehát, ami a magyarországi irodalom fejlődésében elvileg semmilyen módon nem tünteti ki a magyar nyelvű irodalmat, és bár a célközönség a nem magyar irodalomtudomány lehetett, a hazai kutatók számára is új gondolatki-sérlet, kellemes provokáció lehet ez a beállítás; egyben ablak arra, hogy a nemzetközi irodalomtudomány mit vesz észre, mit tart kiemelendőnek a magyarországi irodalomból.

Ám irodalomtörténetinek is csak azzal a kikötéssel nevezhetjük a narratívát, ha abba belefér az önálló irodalomfogalmon túli jogi, egyházi, történeti stb. írásbeliség követése. Ne mentegessük a koncepciót a kortárs kultúratudomány jelszavai-val, mert ha Werbőczy István és Ernuszt Zsigmond irodalmi szerzőnek minősül törvénykönyve, illetve számadáskönyve miatt, akkor elméleti síkon a korai pozitivizmus célkitűzési valósulnak meg. A beállítás kellőképpen ráirányítja a fi-

gyelmet az önálló irodalom kialakulása előtti fejlődési fokok szükségességére, illetve azok meglétére, még akkor is, ha a végtelen számú végrendeletet, okiratot önmagában nem tartjuk irodalomkritikai szempontból értékelendőnek. Az irodalmi intézményrendszer kialakulásának és az írásos irodalom műfajainak előfeltétele a nem irodalmi és nem fikciós, de nyelvileg jól formált és retorikai eszközökkel bábni tudó írásbeliség; aminek szintén előfeltétele, hogy legyen valamilyen írásbeliség: valaki valamit abban a reményben ír le, hogy azt olvasni fogják. A települések szerinti tagolás ebben a kvázi-pozitivistá szemléletben alkalmas lehet arra, hogy az irodalom kialakulásának lépéseit az egyes helyeken mint cseppekben a tengert ábrázolja. Az áttekinthető hosszúságú szócikkek közül legyen példa erre a Martinsberg néven említett Pannonhalma, ahol az alapítólevéltől és az évkönyvtől követhető a fejlődés a könyvtárig.

Méltánytalan egy elviekben teljességre törekvő lexikonban hiányokat, pontatlanságokat keresni, hiszen ilyen nagy igényű műnél kevés számú hibát gyakorlatilag kivédhetetlennek kell tekinteni. Annyit megjegyezhetünk észrevételként, hogy I. Mátyás udvarának latin nyelven alkotó itáliai írói – jelesül Bonfini, Ransano és Galeotto – és műveik éppenhogy említésre kerülnek a királyi-királynéi udvarról szóló cikkekben, mélyebb bemutatásuk elmarad. Ha olyan, nagy jóindulattal harmadvonalbeli szerzők, mint a szótárszerző Johannes Rotenborg, vagy a csillagász Johannes Tolhopff kaphattak saját szócikket, akkor a lexikon vállalt koncepciója alapján például a *Rerum Hungaricarum Decades* szerzője is megérdemelhetett volna egy mélyebb, elemzőbb bemutatást. Ha már

a hazai kutatás viszonylag friss adatszerű eredményeit sikerült inkorporálni, és a magyar tulajdonnevek helyesírása is kifogástalanul, határon túli művektől némileg szokatlanul pontos (ebben a hazai szócikkíróknak, munkatársaknak lehet szerepe), akkor a kánonalkotásban, a művek fontosságának értékelésében is tekintetbe vehették volna a szerkesztők a hagyományos kánont. Nem feltétlen a magyar irodalomtörténet-írás kánonját kívánom vissza, hiszen az előszó egy indokolható, újszerű és jól körülhatárolt szempontrendszert ad; ám azt a főszöveg nem érvényesíti minden esetben következetesen, néha a szerzők és szerkesztők preferenciái felülírják azt, aminek így például Bonfiniék áldozatul esnek. Jelen írás kereteit meghaladja annak elemzése, mennyire indokolt az a mostohaság, amivel a Kárpátokon túli Románia, a középkori fejedelemségek területei kezeltetnek, ahonnan kizárólag a két fejedelmi székváros érte el az ingerküszöböt, részben a Drakula-mondát meglovagolva.

Túl a fentebb említett szemponton, hogy kézikönyvként adathalászatra könnyen használható, a lexikon legnagyobb erénye, hogy kezelhető méretben képes összegezni a mai Magyarország és Erdély területének irodalomtörténetét a honfoglalástól 1526-ig, és azt egy világnyelven, az egyik legnagyobb presztízsű kiadó gondozásában a nemzetközi kutatói közösség számára elérhetővé tenni. A sorozatelsőségben talán a magyar irodalom németországi népszerűsége is szerepet játszhatott. A német szerkesztők a *Verfasserlexikon* örökségéhez képest határozzák meg a koncepciót, illetve ahhoz képest hivatkoznak *spacial turnre*. A magyar irodalomtörténet-írás már leszámolt a kronologikus rendezés elvével, és elhagyni látszik a

koherens narratívát is (lásd például *A magyar irodalom története* című kézikönyv köteteit); egyelőre kérdés, hogy ezeket a területi alapú rendezés mennyiben tudja helyettesíteni. Erre akkor adhatunk kedvező választ, ha az új adatelrendezési modell képes a kutatás összes elsődleges kérdéseit és válaszait magába foglalni. A jelenlegi kísérlet viszont deklaráltan nem magyar irodalomtörténet akar lenni, ez nem számonkérhető rajta. Teljességre törekvő (rég) magyar irodalomtörténet és területi elrendezés összeházasítására új kísérletet kellene végezni; annyit legalább már láthatunk, hogy egy ilyen kísérlet elvégezhető.

Mivel a kötet nem alapkutatáson nyugszik, az egyes témák feldolgozottsága egyenesen arányos a lexikon szócik-

keinek kidolgozottságával. Sok kérdésre nem tudnak választ adni a szócikkek, sőt egyes fehér foltokra, melyekről irodalomtudományunk nem tud biztosat mondani, éppen a szokatlan szerkesztésmód mutat rá (a már említett példák közül álljon itt a *Pray-kódex* keletkezésének és korai előfordulásának kérdése). Egyes helyeken a szócikk hossza utal a téma feldolgozottságára: Sopronhoz kapcsolódik az egyik leghosszabb szócikk, amit a város kisebb részt köszönhet irodalmi központ jellegének, nagyobb részt a német polgárság fejlett írásbeliségének, és annak, hogy ez az írásbeliség az 1930-as évektől kezdődően mintaszerűen fel van dolgozva. Ilyen tekintetekben a lexikon összefoglalója és tükre az 1526 előtti korokkal foglalkozó irodalomtudomány állásának.

Görög Dániel

Borsa Gedeon: Újabb könyvtörténeti írások. Megjelent a szerző 95. születésnapja alkalmából

Szerkesztette Szvorényi Róbert, P. Vásárhelyi Judit, Csobán Endre Attila közreműködésével, *A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetei* 10 (Budapest: Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2018), 220 l.

A magyar könyv- és nyomdatörténet doyenjének tudományos bibliográfiája végre hozzáférhetővé vált a most megjelent vékony kötet végén, az összesen 31 oldalnyi felsorolás az 1954 és 2017 között életmű publikációit dokumentálja. A tanulmányok terjedelmesebb része, 188 cikk, négy kötetben jelent meg *Könyvtörténeti írások* címmel 1996 és 2000 közötti, a mostani születésnapot köszöntő kiadvány a 2000 és 2017 között közreadott rövidebb írásokat tartalmazza.

Borsa Gedeon nyugalomba vonulása óta szinte még nagyobb energiával és

szorgalommal kutatta a szakterületének megfelelő problémákat, megvalósítva azt a mondását, amelyet 2016-ban adott interjújának címéül adott: „Válassz olyan munkát, amit szeretsz, és soha többé nem kell dolgoznod” (*Könyvtári Figyelő*, [2016]: 362–376). Ebben a korszakban készítette el az Osztrák Nemzeti Könyvtár antikva katalógusát 17 kötetben (*Catalogus librorum sedecimo saecula impressorum qui in Bibliotheca Nationali Austriae asservantur. Katalog der Drucke des 16. Jahrhunderts in der Österreichischen Nationalbibliothek*

Wien [Baden-Baden: Koerner, 2007–2017]) és jelentette meg *Andreas Hess* (Budapest: Argumentum–OSZK–MTA BTK ITI, 2013) címmel az első magyarországi könyvnyomtatóról készült monográfiáját.

A születésnap ajándékként összeállított kötet Borsa Gedeon hajdani munkatársát és utódát, P. Vásárhelyi Juditot, további a Régi Nyomtatványok Tára (mostani nevén: Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya) munkatársait dicséri, és feltehetően nekik köszönhető a névtelenül közreadott bibliográfia is. A most összegyűjtött tizenennyolc dolgozat közül hat németül jelent meg, ezeket eredeti megjelenésüknek megfelelően, de magyar tartalmi összefoglalóval adták közre. A kötet túlnyomó részét könyv- és nyomdatörténeti tanulmányok teszik ki, hat dolgozat foglalkozik a több évtizedes tapasztalatokat egybegyűjtő módszertani megfigyelésekkel, tanácsokkal.

Borsa Gedeon munkásságára jellemző, hogy a mikrofilológiai problémákat ugyanolyan gondossággal kezeli és oldja meg akár másfél oldalon, mint ahogy összefoglaló tanulmányokat készít egy-egy kiadvány történetéről, egy-egy nyomda több évszázados működéséről. Másfél oldalon egy eddig ismeretlen mecénás, az 1480-ban készült esztergomi misekönyv megrendelőjének személyét tisztázza, külföldi kollegiális levélre válaszolva, egyetlen vízjelből kiindulva (*Ki volt Antonius de Hungaria, az első esztergomi misekönyv megrendelője?*). Két, különböző időben keletkezett, de egymásra épülő dolgozat foglalkozik az első szebeni nyomda történetével. Az első szebeni nyomda nemcsak önmagában bír különös jelentőséggel, hanem azért is, mert a magyar nyomdászat kezdetét számba véve, itt a harmadik, magyar nyelvterületen működő

nyomda felfedezéséről van szó. Az 1473-as *Chronica Hungarorum* Hess András budai műhelyének úttörő munkája volt. A második magyarországi nyomda – amelynek ismertetése Fitz József kezdeményezését követve Soltész Zoltánné nevéhez fűződik – az ún. Florentinus-*Confessionale* 1477 és 1480 között működött nyomdája, ahol két kiadvány jelent meg. A harmadik nyomda felfedezése Simon Zsolt érdeme („Az első szebeni nyomtatványok”, *Magyar Könyvszemle* 125 [2009]: 1–29), aki a marosvásárhelyi Teleki Téka egy tenyérnyi töredékében találta meg a két szebeni nyomdászt említő 1525-ből származó adatokat. A töredékből Borsa Gedeon – minden tisztelet megadva a felfedező elsőségének – a rá jellemző alapossággal tárja fel a ma már (vagy még) ismeretlen kiadványok előállítóinak személyét, Lukas Trapoldner, Andreas Corvinus és a szebeni városi tanács kapcsolatát. Ennek a kutatómunkának a visszacsatolása történt meg 2011-ben, amikor Borsa Gedeon ismét elővette Jakó Zsigmond 1977-es tanulmányát egy beazonosítatlan nyomdászjelvényről. A két szebeni nyomdász tevékenységének ismeretében Borsa megfejtette a töredék nyomdászjelvény betűinek jelentését is (*Az első hazai nyomdászjelvény*), amely nemcsak Szeben város tanácsának a lutheri tanok felé fordulásához szolgáltatott adalékkal, hanem a legrégibb fennmaradt román nyelvű nyomtatvány (1544) keletkezéséhez is adatokkal járul hozzá. A két rövid közlemény tanulsága, hogy a szívós kutatómunka olyan unikális nyomdai tevékenységről is hírt ad, amelynek termékeiből jelenleg egyetlen példány sem ismeretes.

Ugyancsak kis terjedelmű, mégis fontos adatot tisztáz a *Nyomda Budán 1578-ban?* kérdést feltevő közlemény. A kutatást

a 16. századi retrospektív bibliográfiát szerkesztő német kollégák jogos kételye indította el, amikor tudván, hogy az ország török megszállása idején nem működhetett nyomda Budán, mégis találtak egy kiadványt, amely a „gedruckt zu Offen” impresszummal jelent meg. Az 1578-as budai viharról, a villámcsapás következtében felrobbant török löportoronyról és a hatalmas pusztításról beszámoló korabeli újság valóban nem jelenhetett meg Budán, Borsa azonban – wolfenbütteli kollégája, Ulrich Kopp segítségével – feltárta, hogy a kiadványt a hitelesség látszatát keltve, hamis impresszummal, de a németországi Magdeburgban, Wilhelm Ross nyomdájában készítették. Az unikális kiadvány tartalmi érdekessége német nyelvterületen jó piaci fogadtatásra talált, a katasztrófával nürnbergi és augsburgi nyomtatvány is foglalkozik, természetesen már nem utalva a hamis nyomdahelyre.

A kitartó kutatás, a megoldatlan problémák felszínen tartása, akár évtizedekig tartó várakozás Borsa Gedeon tudományos pályája esetében nem egyszer meghozta az eredményét. Munkatársával, Perger Péterrel közösen közreadott tanulmánya *Heltai „Újtestamentum”-ának kiadása(i) vízjel nélküli papíron (1561–1562)* címmel harminc évig hozzáférhetetlenné tett kiadvány alapos vizsgálatával jutott új eredményekre. A magántulajdonban, egyetlen példányban megtalálható Heltai-féle Újszövetség a kolozsvári nyomda- és papírtörténethez ad eddig ismeretlen adalékokat.

A 15–16. századi két obszerváns ferences szerzetes, *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői* című dolgozat, amely angolul már megjelent Borda Lajos gyűjteményének kísérőtanulmányaként, a legtöbb kiadással rendelkező

korabeli magyarországi szerzők kiadás-történeti bizonytalanságait tisztázta.

Két összefoglaló dolgozatban speciális szempontok szerint elemzi Borsa Gedeon a 15–16. századi nyomdászat történetét. A Vizkelety András germanista professzor 70. születésnapjának tiszteletére megjelent tanulmány a Magyarországon működő német nyomdászokkal foglalkozik (*Über deutsche Buchdrucker des 15. und 16. Jahrhunderts in Ungarn*). A magyarországi nyomdászat kezdete is német nyomdászhoz, Andreas Hesshez köthető, s a 16. század utolsó évtizedében (1593) működő ferences nyomda is német szakemberekkel dolgozott Vimpácban, a ma Burgenlandhoz tartozó Lajta melletti Wimpassingban. A német alapítású könyvnyomtató műhely volt az első, Magyarországon dolgozó rendi könyvkiadó, amelynek fennmaradt munkái latin és német nyelven íródtak. A sajátos történelmi helyzetű Erdély, amelyre a reformáció különböző áramlatai és a török jelenlét nyomta rá bélyegét, a könyvkiadás területén is tükrözte a korszak változásait. Borsa Gedeon *Die Konfessionalisierung im Spiegel der Siebenbürgischen Druckorte und Buchdrucker* című tanulmányában nyomon követi, miként változtak az erdélyi nyomdák és tulajdonosaik a reformáció áramlatait követve. A szász lakosságú Szeben és Brassó kizárólag az evangélikus vallás tanainak megfelelő könyveket nyomtatott, a kolozsvári nyomda Heltai Gáspár evangélikusról reformátusra váltásával könyveinek vallási tartalmát is megváltoztatta – a változás még a papírbeszerzésre is rányomta bélyegét, ezért kellett a brassói papírszállítmányok elmaradásával Kolozsvárott papírmalmot építeni. Az unitarizmus elterjedése befolyásolta a Hoffhalter Rudolf nevéhez köthető nyomda vándorlását, a török uralma pedig az unitáriusok számára

nyomtató Karádi Pál működését, akinek tevékenységéről fennmaradt példányok hiányában kevés az információ. Az, hogy a konfesszionalizáció és a török jelenléte határozta meg a 16. század erdélyi könyvnyomtatását, lényegesen megkülönbözteti Erdély könyves produkcióit a korabeli Európa könyvkiadásának fejlődésétől. A Borsa Gedeon által művelt kutatási korszaktól némileg elkanyarodik két tanulmány, amelyek a 19. század nyomdaalapítási kísérleteivel foglalkoznak. A *debreceni rézmetsző diákok nyomdája* egy amatőr próbálkozás feldolgozása mellett elsősorban a diákok Kazinczyhoz fűződő kapcsolata miatt tarthat számot az irodalomtörténészek érdeklődésére. A beszercei nyomdászat története pedig a kezdetektől egészen a 20. század közepéig nyújt rövid összefoglalást: *Zur Geschichte der Typographie in Bistritz (1813–1949)*.

A bevezetőben említett osztrák antikvakatalógus „mellékterméke” az az alapos tanulmány, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtárban őrzött németalföldi nyomtatványokkal foglalkozik (*Druckwerke des 16. Jahrhunderts aus den Niederlanden in der Österreichischen Nationalbibliothek*). Európa egyik legjelentősebb régikönyves gyűjteménye 42-44 000 db 16. századi nyomtatványt őriz, amelyek a nemzeti (holland, belga) bibliográfiákban már regisztrálva vannak; Borsa Gedeon munkája a hollandiai és belgiumi nemzeti bibliográfiák által még be nem azonosított nyomtatványok közül határozott meg több tucat (kb. 180), eddig a nemzetközi szakirodalom által nem regisztrált tételt.

A tanulmánykötet utolsó nagy fejezete olyan módszertani cikkeket közöl, amelyek remélhetőleg kötelező tananyagként szerepelnek a könyvtár szakosok, főleg a régikönyves speciális képzésben részt ve-

vők tanulmányai idején. Huszonöt éve írta Borsa Gedeon a *Befejeződött a 16. században német területen készült nyomtatványok első bibliográfiai áttekintésének megjelenése* című ismertetését. A korabeli technikai viszonyok akkor még csak a cédulázást (150 000 cédula) és a nyomtatott kötetek megjelenését tették lehetővé. A Bayerische Staatsbibliothek munkatársai 22 kötetben jelentették meg a mintegy 76 000 címleírást. Az azóta eltelt időben digitálisan is hozzáférhetővé vált a jelentősen kibővített bibliográfia, a VD 16 adatbázisában cca. 106 000 tétel adatai kereshetők, pedig továbbra sem tartalmazza a bibliográfia az egyleveles nyomtatványokat, térképeket és zenei felhasználásra készült kottákat. Dolgozatában Borsa Gedeon már utalt arra, hogy a német kollégák megkezdtek a 17. századi retrospektív bibliográfia munkálatait. Az elmúlt közel huszonöt év alatt számítógépre kerül a VD 17 pontosan 302 291 tétele (letöltve: 2019. június 15.), a munka a berlini Staatsbibliothek – Preußischer Kulturbesitz, a Bayerische Staatsbibliothek München és a Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel bibliográfusait dicséri. Két dolgozat foglalkozik az Osztrák Nemzeti Könyvtár készülő katalógusaival. A 2001-ben megjelent ismertetés a sorozat első kötetét mutatja be, amely a nem periodikus Neue Zeitungen leírását tartalmazza az 1492 és 1705 között időszakból (rövidítése: ORBI). A bibliográfiák, katalógusok és kézikönyvek kiadásában élen járó müncheni Saur Kiadó sorozatnyitó kötete magyar vonatkozású címleírásokat is tartalmaz. Például Johannes Manlius Nyugat-Magyarországon nyomtatott kiadványa, amelynek egyikét Erhard Pöckl, Zrínyi György titkára írta Csáktornyan az 1587-es törökkel folytatott összecsapásról (RMNy 599). Ugyancsak érdekes az az

újság, amelyből kiderül, hogy az eredeti szöveg magyarul készült Nógrád ostromáról, és ezt a szöveget németre fordítva jelentették meg Bécsben (ORBI 2, 1: 302.)

A másik ismertetett osztrák katalógus a bécsi Nemzeti Könyvtár ősnymtatványgyűjteményét dolgozta fel Otto Mazal (1932–2008) munkájaként. 2005-ben Borsa Gedeon a frissen megjelent első kötetet üdvözölte a rendkívüli szakmai tehetséggel megáldott kollégától, aki sajnos világszínvonalú katalógusát már nem tudta további kötetekkel teljessé tenni. Ismertetésében Borsa Gedeon nem csupán a könyvtörténész egyedülálló feldolgozási módszerét értékelte, hanem kiemelte azokat a tételeket, amelyek a magyar művelődéstörténet számára is nagy jelentőséggel bírnak.

Az 1801 előtti retrospektív magyar nemzeti bibliográfia a harmadik évezred küszöbén című előadásban Borsa Gedeon a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) harmadik kötetének megjelenése alkalmából összefoglalta a magyar retrospektív bibliográfia megalapításának tervétől a megvalósításig végrehajtott szakmai történéseket, összehasonlítva a külföldi, többnyire jóval nagyobb régikönyves hagyománnyal rendelkező országokkal. Kimutatta az új-

donságokat és felvázolta azokat a lehetőségeket, amelyek a digitalizáció áttörésével a feldolgozó munkát is átalakíthatják, anélkül, hogy a cédlázó kezdetek által kialakított rendszert el kellene vetni vagy meg kellene bontani. Ugyancsak a jövő feladataira épít a *Clavis typographorum regionis Carpathicae* nevű vállalkozás, amely Borsa Gedeon kezdeményezésére 2000-ben indult meg, és a Kárpát-medencében tevékenykedett nyomdászok és nyomdahelyek országoktól független adatbázisának megvalósítását tűzte ki célul. Ennek a munkának egyik alapvető szükségletei a nyomdahely- és nyomdász-meghatározás korszerű módszerei. Borsa Gedeon harminc évvel ezelőtt javasolta a számítógépes feldolgozás alapjainak kidolgozását, akkor, amikor még alig volt nagymennyiségű adatot rögzíteni tudó rendszer. A nyomdatörténet hazai doyenje már akkor megelőzte korát, s bizton állíthatjuk, hogy javaslatait, munkásságát nem haladta túl az idő vagy a technikai fejlődés. Borsa Gedeontól – jeles születésnapja alkalmából jó egészséget kívánva neki – továbbra is előremutató javaslatokat, hasznos tanácsokat várhatunk.

Németh S. Katalin

Tiltva, túrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról

Szerkesztette Szalisznyó Lilla, Hagyományfrissítés 5 (Budapest: Reciti Kiadó, 2017), 164 l.

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XIX. századi Osztálya 2015. május 19-én műhelykonferenciát rendezett Vörösmarty *Szózat* című költeményéről. Az előadások szerkesztett változatát tartalmazó, Szalisznyó Lilla által szerkesztett kötet tanulmányai a magyar nemzeti tudat számára kitüntetett jelentőséggel bíró irodalmi (és Egressy Béni megzenésítésében multimedialis) alkotás kevéssé méltatott vagy egyáltalán nem ismert összefüggéseinek értelmezésére tesznek kísérletet, interdiszciplináris (irodalom-, nyelv-, zene-, és politikatörténeti) megközelítésben.

Zentai Mária előszavában a hagyomány és az újítás szükségszerű összefüggésének hangsúlyozása mellett a *Szózat* által a magyar irodalomban és történelemben betöltött „kivételes reprezentációs státuszt” (7) és az interdiszciplináris megközelítésmód magától értetődő voltát emeli ki. A kötet szerzői mind saját kutatási területük felől közelítenek a *Szózathoz*, melynek értelmezési hagyománya azt bizonyítja, hogy a „már-már szakrális státusz” ellenére sem tekinthető „unalomig gyakran elemzett versnek” (8-9). Lényeges, és Zentai szerint kevéssé tudatosított dolog „a vers szövegét és értelmezési súlypontjait érintő médiumváltás” (13), az, hogy Vörösmarty költeménye és az Egressy Béni megzenésítésében végigkomponált két első strófa, mely „népmelódiaként” megkérdőjelezhetetlen nemzeti jelképpé vált, nem egészen ugyanaz a mű, s eltérő kulturális környezetből érkező befogadó esetében „más olvasatot kínál, más hangsúlyokkal, mint az egész vers” (12).

Szilágyi Márton tanulmánya a *Szózat* irodalom- és politikai eszmetörténeti összefüggéseit vizsgálja, véleménye szerint Vörösmarty gondolati költeményeinek „a korabeli politikai diskurzushoz való kapcsolása”, „a politika nyelvének szemantikai és retorikai jellegű vizsgálata” nyomán lehetővé válhat annak feltárása, hogy „Vörösmarty költői nyelve hogyan építette magába egy politikai diskurzus fontos és felismerhető elemeit” (16-17). A Széchenyi 1830-as évekbeli műveivel, különösen a *Stadiummal* való párhuzamokra már Korompay Bertalan 1958-as tanulmánya föl hívta a figyelmet, azonban Szilágyi a szembevetendő különbségekre is kitér, így a „nagyszerű halál” szintagma esetében a korabeli jelentésingadozásból fakadó kétértelműségre, mely maga Széchenyi *Szózat*-értelmezését is jellemezte. A tanulmány Kossuth egy 1840-es beszéde alapján meggyőzően bizonyítja, „hogy Széchenyi frazeológiájának és Vörösmarty versének a szoros kapcsolatát már egykorúan is észlelni lehetett” (22). Szintén lényeges a *Szózat* integratív szemléletének hangsúlyozása. Filológiai eszközökkel is igazolható, hogy Vörösmarty e művében tudatosan mellőzte a nyelvkérdést, a hazához való tartozás kritériumait még negatív sem határozta meg. A tanulmány szerzője szerint a vers „egy patrióta értékrend nagyszabású megkonstruálásaként fogható fel” (24), mely párhuzamba állítható a 18. századi Hungarus-tudattal, és jelentős mértékben hozzájárult a vers „hosszan tartó nemzetközi és hazai hatásához” (24-25).

Dávidházi Péter vizsgálódása más irányból közelít a *Szózat* és Széchenyi

Stadiuma között kimutatható, korántsem egyirányú szövegérinkezésekhez. Megállapítása, miszerint „[...] a Széchenyitől kölcsönzött szavakból végül Vörösmarty hozta létre a kor *maradandó* nyelvét” (28), és ez összefügg a *Szózat* iskolai tananyag-gá válásával és memoriterként könnyen megjegyezhető voltával, aligha vitatható (29). Dávidházi Széchenyi gondolatmenetének logikáját Austin beszédaktus-elméletére alapozva értelmezi, rekonstruálja a *Stadium* történelemszemléletét meghatározó vallási dimenziót, melyet egészen a *Bibliáig* vezet vissza. A bibliai szemlélet a kor kultúráját a közmondásokig áthatotta, „a földi események isteni meghatározottságának zsidó-keresztény hitvilágából származó” (35) formák a nyelv fontos rétegét képezték. Üdítően szerteágazó kontextuális elemzése bemutatja az áldozatként értett szenvedés vallási logikájának és Széchenyi gazdaságsszemléletének összefüggéseit, a *Szózatban* is megjelenő fontos szöveghelyek bibliai logikáját, rekonstruálva a *Szózat* Vörösmarty kihagyásai miatt a későbbi értelmezési hagyományból eltűnt, de a kortársak számára nyilvánvaló vallásos olvasatát.

A. Molnár Ferenc nyelvtörténeti szempontból közelít Vörösmarty költeményéhez. A vers keletkezése óta eltelt közel két évszázad nyelvi változásai szükségessé teszik, hogy tudatosítsuk bizonyos szavak és szó szerkezetek jelentéstani és stilisztikai jellemzőinek a kortárs befogadástól való eltéréseit, hiszen ezek „folyománnyaként a maiak némileg másképpen érthetik, fogadhatják be a szöveget, mint a korabeliek” (79). A. Molnár hangsúlyozza Vörösmarty kevésbé ismert nyelvészeti tevékenységét, majd pedig a címet, az első strófa néhány kifejezését, végül a *Szózat* „legvitatottabb szó szerkezetét”

(98), a *nagyszerű halált* vizsgálja történeti szemantikai és stilisztikai megközelítésben. A *nagyszerű* szó jelentése a problémát felvető, és a költeményben szereplő szintagma eredeti jelentését máig ható érvennyel meghatározó Martinkó András vonatkozó írása szerint is már a kortárs nyelvhasználatban számos példával adathozhatóan jelentésmegoszláson, majd teljes jelentésváltozáson ment keresztül, befolyásolva a költemény értelmezését. A. Molnár Martinkóénál szélesebb körű és az irodalmi nyelvből merítő gyűjtése számos korai példával szolgál a mai értelmű jelentésre is, véleménye szerint a *Szózatban* mindkét jelentés (‘nagyméretű’ és ‘dicsőséges, fennkölt’) jelen van, sőt a költemény hangulata inkább az utóbbit hangsúlyozza.

Deák Ágnes a politikatörténet felől közelít a *Szózathoz*, írása azt vizsgálja, hogy a neoabszolutizmus kormányzata hogyan viszonyult Vörösmarty személyéhez és a *Szózathoz*, mely ugyan formálisan nem volt betiltva, kéziratok másolatai mégis elkobzandónak minősültek. A rendkívül kiterjedt levéltári forrásfeltáró munkára alapozott tanulmány számos példával illusztrálja a *Szózat* korabeli társadalmi „használatának” különböző formáit és megnyilvánulásait, és a hatalom hol tiltó, hol tűrő hozzáállását ezen nemzeti jelképpé vált költeményhez és dalműhöz a Bach-korszaktól a kiegyezésig.

Szőnyiné Szerző Katalin zenei történetész írása az Egressy Béni 1843-ban komponált *Szózat*-dallamához kapcsolódó híradásokat tekinti át az első magyar zenei szaklap, a *Zenészet* *Lapok* hasábjain az 1860 és 1876 közötti időszakban. Az 1860. március 15-ei tüntetésen halálos sebet kapott Forinyák Géza joghallgató temetéséről szóló híradástól a lap számai

„szinte a szeizmográf érzékenységevel követték nemzeti dallamaink, köztük a *Szózat* megszólalási formáit, életheletőségeit” (145), egészen Liszt Ferenc *Szózat és Magyar Himnusz* című parafrázisának 1873-as bemutatójáig.

A kötetet a szerkesztő, Szalisznyó Lilla tanulmánya zárja, aki a kor egyik vezető színésze, Egressy Gábor (Egressy Béni testvére) hagyatékában vizsgálta meg a *Szózat* szakmai és magánéleti szempontból egyaránt kimutatható szerepét. Vörösmarty verse megtalálható Egressy Gábor magánhasználatra szánt kéziratos kötetében, majd a Színészeti Tanoda általa összeállított tanrendjében, és színészeti tankönyvében is kötelező tananyagként szerepelt. Tudatos módon utalt szövegére feleségéhez és fiához intézett két levelében, és más szövegeiben is felismerhetők a *Szózatra* való intertextuális utalások. Fennmaradt az a papírlap is, melyre 1864-

ben bekövetkezett agyvérzése után „nehezen mozduló jobb kezével a *Szózat* és az *Aeneis* egy-egy részletét írta” (163). Az emlékezetből felidézett részletek „érzékelteni tudják az irodalomnak, a versnek a személyiség rétegeiben való jelenlétét, a recepció egy rejtett, a kutatás számára nehezen hozzáférhető ágát” (165).

A közölt tanulmányok szerzői saját szakterületük jeles kutatói, írásaik egyértelműen bizonyítják, hogy a „hagyományfrissítés” valóban nem tekinthető sem fölösleges (hiszen a kor kutatói is tudnak egymásnak újat mondani a látszólag közismert műről), sem pedig szükségtelen dolognak, hiszen a nemzeti hagyomány, amelyben elődeinknek köszönhetően benne állunk, egyúttal el is veszíthető valami, tehát folytonos újragondolásra, újraértelmezésre szorul, életben tartása és továbbhagyományozása is csak így lehetséges.

Tóth Kálmán

Eisemann György: Műfaj és közeg – hatás és jelentés (Jókai Mór és a későromantikus magyar próza)

(Budapest: Ráció Kiadó, 2018), 275 l.

Eisemann György tanulmánykötete két jól elkülönülő részből áll: az első Jókai elemzéseket tartalmaz, a másik a későromantikus magyar próza egy-egy részkérdését taglalja. Ám ez utóbbi is több szálon kapcsolódik Jókaihoz, akinek hatása erőteljesen érvényesül Mikszáthnál, Krúdynál, másoknál, nemcsak Móricznál, de Tamási Áronnál is. Ez utóbbiak – természetesen – nem válnak romantikussá, mint pl. Herczeg, hanem a nyelv- és képzeletcsapongás öröksége eleveníti, színesíti világukat.

A *kőszívű ember fiaiban* ugyan a „forradalmi horizontképzés retorikájá”-ra esik a hangsúly (*A forradalom elbeszélése – A kőszívű ember fiait*), úgy azonban, hogy a Vég szó mindezt a megírás korának, a kiegészítés első éveinek „megbékélő nosztalgijá”-val vonja be. Az invenciózus elemzés a narratív perspektívák egymásra vetítésével magyarázza a „mese mítosszá figurálását”, ami a történelem kozmikus távlatait hozza játékba. Akár bővebb kifejtést is megérne némely „wagneri fantasztikus mozdulat”

értelmezése, hiszen a kevésbé színház- és opera-ismerő Aranyhoz képest (aki közvetlen inspiráció nélkül is ugyanabban az irányban kereste az archaizáló, de mégis aktualizáló múltidézés lehetőségét, mint Richard Wagner) akár konkrét hatás is feltehetően Jókainál.

Az *anarchizmus írása* (Asszonyt kísért – Istent kísért) nem elsősorban a terrorizmus témájával hoz újat, hanem nyelvi szempontjaival, amennyiben a „modern és posztmodern magyar és európai próza több ismert jelesénél lesz tetten érhető majd a jelölők hasonlóságán alapuló, a ritmikus-rímes tagolásokat sem nélkülöző asszociatív prózanyelv alkalmazása” (58). A „csittvári” krónikától a „papirográf” hírlapig (Szerkesztés, archiválás, közvetítés Jókai Mór két regényében) meglepő asszociációk sorával teremt párhuzamokat az *Eppur si muove* és *A jövő század regénye* között. Az *Arc és álarc – identitás és kaland* (Szegény gazdagok) az oximoronból kiindulva keresi a magyarázatát egy sor szemiotikai feszültségnek, amelyek „a világot az elidegenedés egyik toposza szerint” láttatják „bábszínháznak” (81).

A *Genezis mint technológia* (Jókai Mór travesztíája Jules Verne modorában) az *Egész az éjszaki pólusig!* című 1876-os Jókai regényt két „elütő vendégsszöveg (kulturális hagyomány)”, a Szentírás és a Verne-féle utópikus kalandregény (a modern technika) „egymásra írt” nyelvezetének „összjátéka”-ra vezeti vissza. Kár, hogy szerzőnk nem fordít nagyobb figyelmet arra, hogy Verne fogalmazásmódja szürke, sablonos, publicisztikus, azaz művészi érték nélküli, míg Jókai originális, teremtő módon stílusalkotó zseni.

Emiatt írói teljesítményük olyan mértékben eltérő, hogy már-már összevethet-

tetlen, magyarán – kivételes szerencsénkre – Jókai sosem írt Verne modorában. A *Harcoló figurák – figuráló harcosok* (A veszélyes sakkjáték) egy 1855-ös Jókai-novella originális, „felfedező” értékelésével bizonyítja azt (ami máig sem tekinthető axiómának), hogy ti. a Jókai-életműnek jelentésben, nyelvben, gondolatiságban legtekélyesebb remekművei novellái közt keresendők.

Szerzőnk ezekben a páratlanul érdekes dolgozatokban eszköztelen, majdnem „észrevétlen” előadásmóddal kerüli el az utóbbi néhány évtized irodalomtudományi szemléletváltásainak csapdáit. Például amennyiben az elemző nem lép kapcsolatba a legújabb iskolákkal, akkor konzervatív hírbe keveredhet. Ha pedig (talán nem is elfogadva, de legalább látókörébe vonva) épít rájuk, akkor az elkerülhetetlen elavulás veszélyének teszi ki magát, hiszen a gyors egymásutánban következő módszerek szükségképpen rövid életűek. Eisemann – kerülve mindenfajta óvatoskodást – a legújabb fogalmak és szempontok bevonásával dolgozik, de lépten-nyomon azon érzük, hogy egy-egy valóban lényegszerű dilemma megoldására tesz kísérletet „korszerű” terminológiával és eredményesen, ám mégis bizonyos hagyományos „észjárás”-sal és szigorú logikai levezetéssel.

A második rész címe (*Performáció és archiválás*) is erre példa. Fedi az itt következő elemzések irányultságát, ámde a világos és áttekinthető bizonyítás útját járja. E második rész bevezető (hogy ne mondjuk: előkészítő) írása: *Beszéd és írás összjátékának későromantikus poétikája a magyar prózanyelvben*. A nyomtatott szövegből „kihallható” beszéd, illetve az írásként vagy beszédként tematizált megnyilatkozás po-

étikájának figyelemmel kísérése nyomán kapunk újszerű képet a későromantikus magyar regényről. Keményből indul ki, majd kulcsszerepbe kerül Kopereczky beiktató beszéde. A legmeglepőbb az, amikor a *Zord idő* cselekménymozzanatai a modern narratológia alapelemeinek feleltethetők meg: „A horrort előadó házvezetőnő, Dorka, s a mesei szűzsében íródott szép fiatal lány, Dora neveinek hasonlóságával mintegy a grafémák nyitják meg a két szűzsé közötti átjárást, mozgásba hozván az interakciókat. A két vitéznek a lány iránti végzetes szerelmi szenvedélye így hívja elő a vénasszony által önkéntelenül programozott végkifejletet” (146). Az *Özveggy és leányára* pedig csakugyan áll, hogy a „szövegahagyományok párbeszéde” zajlik benne, Vitéz Francisco szép históriája „áll szemben” Habakuk próféta könyvével (151).

Másik nagy felfedezése Eisemann Györgynek Mikszáth 1873-as elbeszélése: *A fotográfia regénye*. A „kezdő” Mikszáthnak ez a páratlanul, 20. századi újszerű műve fényképek és élettörténet párhuzamára épül. Ama régi igazságra utalva, hogy a képalkotást a haláltapasztalat inspirálja, a „halott képi reprezentációja a jelenlét egy másik formáját ölti magára” (173). *A Noszty fiú esete az élőszóval és az írásbeliséggel* a betűk által végrehajtott bűnbeesés (a váltóhamisítás) ötletéből indul ki, s élőszó és írásbeliség dialektikáját vezeti le.

Nem említi viszont (amit pedig Mikszáth bírálói szóvá tettek) az írói szándék és a megvalósulás distanciáját. A „történetnek” szánt, leleplezőnek elgondolt regényben jó darabig működik is a Tóth Mihály vagyonának megszerzésére irányuló „ármány” elutasító bemutatá-

sa. Mikszáth azonban, belefeledkezve a vonzó fiatalember és leány megszülető és megerősödő őszinte vonzalmának rajzába, lassan-lassan (talán maga sem veszi észre) pozitív végkifejletet készít elő. Aztán a befejezésben (az olvasók nagy bosszúságára) mégis megmarad a negatív zárlat, az „eszmei üzenetet” szolgáló leleplezés. A magyarázat: Mikszáth zseniális elbeszélő művészete nem párosul a tervbe vett koncepció fegyelmezett folyamatrajzával. Az alapgondolat ellenében ható részletekben is „örömet leli”. Mintha a megalapozottan kibomló elgondolás az elbeszélés kedvesen vonzó fordulatai során szembefordulna önmagával. Hogy aztán ebben is „benne lehet” Jókai példája, nehezen volna bizonyítható, de tény, hogy *Az aranyember* (lélektanilag legigényesebb műve) végén Jókai egyszerűen „megspórolja” annak leírását, hogy a régi és egyetlen szerelmével összekerülő Timea milyen élmények során válik asszonnyá, anyává stb. Ez részletező, „vesződséges” feladat lett volna (sok fejtöréssel, sőt kockázattal!), ehelyett hatásosabb (és „gyorsabb!”) megoldás egy „bűnügyi” eseménysor Athalie lelepleződésével stb. Mindez úgy alakul, hogy a „naiv” olvasó ezt nem kéri számon, nem is hiányolja, hiszen mindez bravúros elbeszélő technikával és emocionális elhithető erővel párosul. Igaz, Eisemann is céloz hasonlóra, mondván, hogy Noszty Feri „annál nagyobb sviháknak tűnik, minél inkább beleragad a cinikus hozományvadász szerepébe”, s ehhez képest mellékes, hogy a regény ennek az ellenkezőjét beszéli el (195).

A láthatatlan ember és a látható nyelv (Gárdonyi Géza regényéről) kivételes érzékenységgel szól a műről, melyet gyakran „félreolvastak”, merő romantikus törté-

nelmi regényre egyszerűsítve. Szerzőnk beszél pretextusokról, a hun birodalom pusztulásának „allegorikus” rajzáról, a regény „multimedialitás”-áról (Bizet *Car-men*jének és Wagner operáinak esetleges hatásáról), de legfőképpen e regény mindmáig „kibontatlan” gazdagságáról: „a történeti elbeszélést az önéletírással, a pszichonarratívát a kalandossággal vegyítő alkotásának kánoni rangú érdekessége éppen abban a fordulatban, modernitásra nyitásában ragadható meg tehát, mely szembenézést kezdeményez a kultúráknak és szövegeiknek az érzékszervek, a technika, a politika, a kommunikáció összefüggésében bontakozó történetiségével, meg-rázó változásaival” (214). A *Fantasztikum és médium* című írás Cholonoky Viktor *Olivér lovag* című novellája kapcsán szól pogány kori múlt és nyugatias lovagiság szembe-kerüléséről, méghozzá a fantasztikus történet műfajában, melyet Kosztolányi a 20. század népmeséjének nevez. *Az imitáció mint emlékező performáció* Krúdy Gyula *epikájában* az egész kötet lényegével korrelál, amennyiben az emlékező performativitás szövegfüggő-imitatív eljárásaiban a „romantikus művészetnek a későmodernitást is elérő néhány impulzusát” mutatja ki. A könyvet záró *Exkurzus* a kéziratból a szí-

ni előadásig terjedő nyilvánossági fokoza-tok analízisével tud újat mondani *Az ember tragédiájáról*.

A kötet végére érő olvasó nemcsak azért hálás, mert látszólag „agyonelemzett” szer-zők (Jókai, Mikszáth, Krúdy) műveiről kap újszerű és lényegét érintő szövegeket, ha-nem azért is, mert mindeközben bepillant-hat egy olyan tudományos műhelybe, mely (őrizkedve látványos „jólértésültségtől”) egyszerre a legmagasabb tudományos ní-vón „operál”, s mégis világos és érdekes. Mintha volna szerzőnkben egy parányi, s mégis roppant vonzó jóindulat olvasói irányában: úgy magyaráz meg sok min-dent, hogy ezzel ne becsüljön alá, úgy utal roppant gondolati perspektívákra, hogy ne riasszon ijesztő szintkülönbségekkel, úgy világos, hogy mégsem didaktikus, teore-tikusan magas szintű, hogy mégse téved-jen az absztrakciók ködébe. Fontos és okos könyv tehát Eisemann Györgyé, melyet letéve konstatálhatjuk, hogy mindig biz-tonságos és követhető előadásmódja révén jutottunk nemcsak új ismeretek birtokába, hanem élvezhettük a tájékozódás biztonsá-gát és kíváncsivá tevő, rejtett utalásokban meglapuló sejtéseit is, melyek a merészség, sőt talán a kockáztatás örömét is vonzóvá teszik.

Imre László

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A folyóirat megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
www.nka.hu

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

A kiadásért felel az Universitas Könyvkiadó igazgatója, Hargittay Emil
(Universitas Kulturális Alapítvány, 1193 Bp., Csokonai u. 12.)
A folyóirat főszerkesztője: Kecskeméti Gábor, felelős szerkesztője: Csörsz Rumen István
Korrektor: Bretz Annamária
Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa
Borítóterv: Szentés Éva
A folyóirat megjelenik évente hatszor.
Budapest, 2019.
A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdaüzeme végezte.

HU ISSN 0021-1486 (nyomtatott kiadás)
HU ISSN 1588-0834 (elektronikus kiadás)

Terjeszti az Universitas Könyvkiadó.
Előfizethető a kiadó által kiállított átutalási számla kiegyenlítésével (számla a szerkesztőség címén kérhető: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.). Az előző évi előfizetők a kiadótól automatikusan megkapják a tárgyévi előfizetési felhívást és a számlát.
Példányonként megvásárolható a jelentős tudományos könyvesboltokban és az egyetemi jegyzetboltokban.

Egy szám ára: 1225 Ft
Éves előfizetési díj: 7350 Ft